

BIBLIOTEKA
PW
SP
KRAKÓW

2451 -

STANISŁAW SZOBER

PODRĘCZNIK DO NAUKI
JĘZYKA POLSKIEGO

W SEMINARJACH NAUCZYCIELSKICH

CZĘŚĆ II

ĆWICZENIA I ZADANIA

WYDANIE DRUGIE,
PRZEJRZANE I POPRAWIONE

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE
1927

2451

UP - Kraków BG

1050205477

DRUKARNIA ZAKŁADÓW WYDAWNICZYCH
M. ARCT, SP. AKC. W WARSZAWIE,
CZERNIAKOWSKA 225.

GŁOSOWNIA.

I. SPOSÓB POWSTAWANIA GŁOSÓW.

(§§ 2—4).

1. Co nazywamy głosem?
2. Jak nazywamy głosy, wydawane przez różne zwierzęta?
3. Czy głosy są wydawane tylko przez istoty żywe? ¹⁾
4. Jak powstają głosy? Czego potrzeba, żeby głos powstał?
  - a) Czy słyszycie głos dzwonka (skrzypiec)? Czy wszyscy słyszą? Dlaczego niektórzy ludzie nie słyszą? Czego więc przede wszystkim potrzeba, żebyśmy mogli słyszeć głosy?
  - b) Czego nas uczy doświadczenie, opisane w § 3.? Czy głosy mogą powstawać w próżni? Jaki więc jest drugi warunek powstawania głosów?
  - c) Czy obecność powietrza jest wystarczającym warunkiem powstawania głosów? Powietrze otacza nas stale; czy pomimo to głosy rozlegają się koło nas bez przerwy?—Więc, czy obecność zdrowego ucha i obecność powietrza wystarczają do wytwarzania się głosów? Co jest jeszcze koniecznie potrzebne? Kiedy struna skrzypiec wydaje głos? Czy wtedy, gdy leży w spokoju, czy też wtedy, gdy ją poruszymy ręką lub smyczkiem?
5. Słyszeliśmy nieraz turkot wozu, jadącego po nierównym bruku. Czy turkot taki sprawia na nas to samo wrażenie, co głosy, wydawane przez instrumenty muzyczne? Czy nie robi wrażenia czegoś bezładnego, przykrego, gdy tony instrumentów muzycznych, przeciwnie, dają wrażenie czegoś prawidłowego?

---

¹⁾ Tu nauczyciel uderza w dzwonek lub strunę skrzypiec.

6. Jakie należy wyróżniać głosy?
7. Wymień znane ci głosy, które mógłbyś zaliczyć do dźwięków lub szmerów?

II. SPOSÓB POWSTAWANIA GŁOSEK.

(§§ 5 — 13).

1. Opis narządów mowy.

8. Przypatrzcie się uważnie obrazowi; podanemu na str. 5. (w Wykładzie teoretycznym), i wskażcie główne części, z których się składają narządy mowy.

9. Z czego się składa narząd oddechowy?
10. Co się znajduje w górnej części tchawicy?
11. Jaki narząd mowy mieści się w krtani?
12. Jakie narządy mowy są umieszczone powyżej krtani?
13. Z jakich części składa się jama ustna?

2. Opis czynności narządów mowy.

14. Oddychajcie równo i spokojnie, zwracając uwagę na ruchy płuc. Na czym polega czynność oddychania?

15. W jaki sposób wytwarzamy wdech i wydech?

16. Jaką rolę odgrywa przy wydawaniu głosek wydech?

17. Połóżcie dłonie na ciemieniu i wymawiajcie przeciągle jedną po drugiej następujące głoski: *s — z*, *c — dz*, *sz — ż*. Jakiego doznajecie wrażenia przy wymawianiu głosek *z*, *dz*, *ż*. Czy nie doznajecie drgania czaszki?

18. Wymów kilka głosek dźwięcznych i bezdźwięcznych.

19. Włóżcie palec do obu uszu i z tak zasłoniętymi uszami wymawiajcie głoski *s — z*, *c — dz*, *sz — ż*. Czy nie słyszycie różnicy brzmienia przy wymawianiu głosek dźwięcznych i bezdźwięcznych? Jakiego wrażenia doznajecie w uszach przy wymawianiu głosek dźwięcznych?

20. Zatkajcie uszy palcami i wymawiajcie głoski *ś — ź*, *dź — cz*, *z — s*, *f — w*. Które z tych głosek są dźwięczne, a które — bezdźwięczne?

21. Jakiego rodzaju są głoski *s*, *c*, *sz*, *cz*, dźwięczne czy bezdźwięczne?

22. Jak brzmią głoski dźwięczne, odpowiadające bezdźwięcznym *f*, *ś*, *ć*?

23. Jakie głoski bezdźwięczne odpowiadają dźwięcznym *b, d, g*?

24. Jaki narząd mowy wpływa na różnice między głoskami dźwięcznymi a bezdźwięcznymi? Jakie położenie przybiera on przy głoskach dźwięcznych i jakie przy bezdźwięcznych?

25. Wymawiajcie wraz ze mną kolejno głoski *b—m, b—m, b—m*. Jaka jest między nimi różnica? Zasłońcie dłonią usta i przysuńcie lusterko do nosa; czy przy wymawianiu *m* powierzchnia lusterka potnieje? Zwróćcie uwagę, co się stanie z powierzchnią lusterka, gdy będziemy wymawiali głoskę *b*. Zasłońcie dłonią usta i, wymawiając *b—m*, patrzcie, co się dzieje z płomieniem świecy, którą zbliżam do nosa. Przy wymawianiu której z tych głosek płomień świecy się chwieje?

26. W jaki sposób możemy kierować wydech raz przez usta tylko, innym razem jednocześnie przez usta i nos? Jaki narząd mowy jest przy tem czynny? W jakim położeniu znajduje się ten narząd przy wymawianiu głoski *m* i jakie położenie przybiera przy wymawianiu głoski *b*? Przyjrzyjcie się rysunkom, podanym w § 9.

27. Jaka jest różnica między głoskami *d—n, e—e*? Od położenia jakiego narządu mowy ta różnica zależy? Jakie jest położenie tego narządu przy *d, e* i jakie położenie przybiera on przy wymawianiu głosek *n, e*?

28. Wymawiajcie razem ze mną wyraźnie i przeciągle głoskę *a* i patrzcie na moje usta. Czy przy wymawianiu głoski *a* jama ustna jest otwarta czy zamknięta? Jakie położenie przybierają przy głosce *a* język i wargi? Czy wargi są wtedy zwarte, czy rozchylone? czy język jest podniesiony w górę, czy leży w dole jamy ustnej?

29. Wymawiajcie wraz ze mną głoskę *p* i patrzcie na moje usta. Czy przy wymawianiu głoski *p* jama ustna jest otwarta, czy zamknięta? Jakie położenie przybierają wtedy wargi? czy są rozchylone, czy zwarte?

30. Jakie położenie przybiera język przy wymawianiu głoski *t*? Wymawiajcie tę głoskę mocno i energicznie i starajcie się wyczuć położenie języka przez wrażenia dotykowe, jakie od niego odbieracie. Jeżeli to nie wystarcza, namacajcie język końcem palca. — Czy przy wymawianiu głoski *t* jama ustna jest otwarta, czy zwarta?

31. Czy głoski *b, d, g* są otwarte, czy zwarte?

32. Patrzcie w lusterko i wymawiajcie wraz ze mną wyraźnie i przeciągle głoskę *f*. Czy otwór jamy ustnej przy wymawia-

niu tej głoski jest zamknięty, otwarty, czy też cokolwiek tylko przymknięty?

33. Wymawiajcie głoskę *w* i zwróćcie również uwagę na stopień otwarcia jamy ustnej.

34. Czy głoski *s*, *ż*, *ch* są otwarte, zwarte czy szczelinowe?

35. Wymów jakąkolwiek głoskę szczelinową.

36. Określ stopień rozwarcia jamy ustnej przy głoskach *a*, *e*, *sz*, *ż*, *t*, *k*.

37. Wymawiajcie wraz ze mną głoski *s*, *z*. Czy możecie je dowolnie przedłużać?

38. Czy brzmienie głosek *p*, *b*, *t*, *d*, *k*, *g* da się dowolnie przedłużać?

39. Czy brzmienie głosek *a*, *o*, *e* daje się dowolnie przedłużać?

40. Jakie głoski można dowolnie przedłużać, otwarte, szczelinowe, czy zwarte?

41. Jakie głoski nie dają się przedłużać?

42. Wymawiajcie wraz ze mną wyraźnie głoskę *m*. Czy brzmienie tej głoski daje się dowolnie przedłużać? A czy jama ustna przy wymawianiu tej głoski jest otwarta, czy zwarta? W jakim położeniu znajdują się wargi? Dlaczego pomimo zwarcia w jamie ustnej głoska *m* daje się dowolnie przedłużać? W jakiej części narządów mowy wytwarza się przy tej głosce otwarcie?

43. Czy głoska *n* jest otwarta, szczelinowa, zwarta czy półotwarta?

44. Do jakiego rodzaju głosek należy zaliczyć głoski *r*, *l*? Czy wyczuwa się przy ich wymawianiu zwarcie? Czy brzmienie ich daje się dowolnie przedłużać?

45. Jakiego stopnia rozwarcia narządów mowy w nasadzie należy rozróżniać przy wymawianiu głosek?

46. Jak można podzielić głoski ze względu na stopień rozwarcia narządów mowy w nasadzie?

47. Jak nazywamy głoski otwarte?

48. Jaką ogólną nazwę mają głoski zwarte, szczelinowe i półotwarte?

49. Wymień kilka spółgłosek zwartych, szczelinowych i półotwartych?

50. Wymówcie szybko jedną po drugiej spółgłoski *t—s*, *t—sz*. Jakie brzmienia powstają z takiego połączenia?

51. Jak możnaby nazwać spółgłoski *c, cz*? Czy przy wymawianiu *t* powstaje zwarcie, czy szczelina? Czy spółgłoski *s, sz* są zwarte, czy szczelinowe? Więc połączeniami jakich spółgłosek są spółgłoski *c, cz*?

III. SAMOGŁOSKI.

(§§ 15 — 22).

52. Połóżcie końce palców na język i wymawiajcie wraz ze mną samogłoski *a—e—i*. Jakie ruchy wykonywa język? Czy podnosi się ku górze, czy opuszcza na dół? Przy której z tych samogłosek język jest najwyżej ku górze wzniesiony i przy której jama ustna jest wskutek tego najbardziej zwężona?

53. W związku z opisaniem położeniem języka jak można nazwać samogłoskę *a, e, i*?

54. Połóżcie końce palców na język i wymawiajcie wraz ze mną samogłoski *a—o—u*. Jakie ruchy wykonywacie językiem? Czy język wznosi się ku górze, czy opuszcza ku dołowi? Przy której z tych samogłosek język jest najbardziej ku górze wzniesiony i przy której z nich jama ustna jest wskutek tego najbardziej zwężona?

55. W związku z opisaniem położeniem języka jak można nazwać samogłoskę *a, o, u*?

56. Połóżcie palec na język i wymawiajcie samogłoski *e—o, i—u*. Jakie ruchy wykonywa przytem język? Przy których samogłoskach wysuwa się naprzód, a przy których cofa się wtył?

57. W związku z opisaniami ruchami języka jak można nazwać samogłoski *e—i* i *o—u*?

58. Na czem polega różnica między samogłoskami *e—e, o—a*? Od położenia jakiego narządu ta różnica zależy?

59. Czy samogłoski *e, a* są przednie, czy tylne?

60. Do jakiego szeregu należy zaliczyć samogłoskę *a*? Czy jest ona przednia, czy tylna?

61. Na jakie klasy dzielimy samogłoski ze względu na ruchy pionowe języka, czyli ruchy od dołu do góry?

62. Na jakie klasy dzielimy samogłoski ze względu na ruchy poziome języka, czyli ruchy naprzód i wstecz?

63. Do której z tych klas należy zaliczyć samogłoskę *y*? Czy jest ona przednia, czy tylna? wysoka, średnia czy niska?

64. Jakie rozróżniamy samogłoski ze względu na ruchy podniebienia miękkiego?

65. Połóżcie końce palców na kąty warg i wymawiajcie wraz ze mną samogłoski *e—o*, *i—u*. Jakie ruchy wykonywają kąty warg przy samogłoskach *e*, *i* i jakie przy samogłoskach *o*, *u*?

66. Wymawiajcie wraz ze mną raz jeszcze samogłoski *e—o*, *i—u* i patrzcie jednocześnie na moje usta. Jaki układ przybierają wargi przy samogłoskach *e*, *i* i jaki przy samogłoskach *o*, *u*?

67. Zastłońcie uszy palcami i wymawiajcie długo i przeciągle pokolei wszystkie samogłoski, *a*, *a*, *a...*, *e*, *e*, *e...*, *i*, *i*, *i...* i t. d. Czy słyszycie w uszach dudnienie, które zwykle towarzyszy dźwiękowi, wydobywającemu się z krtani? Czy samogłoski są głoskami dźwięcznymi, czy bezdźwięcznymi?

68. Jakie położenie przybierają przy wymawianiu samogłosek wiązadła głosowe?

69. Jak można określić samogłoski? Jakie są to głoski? Przez jaki tworzą się wydech, dźwięczny czy bezdźwięczny? Przez jak rozwartą jamę ustną wydech ten przepływa, — przez otwartą, półotwartą, szczelinową czy zwartą?

70. Jakie narządy mowy biorą udział przy wytwarzaniu samogłosek?

71. Opisz położenie narządów mowy przy każdej, właściwej językowi polskiemu, samogłosce ¹⁾.

IV. SPÓŁGŁOSKI.

(§§ 23 — 35).

72. Wymawiajcie wraz ze mną spółgłoski *p—f*, *t—s*, *k—ch*. Zwróćcie uwagę na właściwe im rozwarcie jamy ustnej. Czy stopień, czyli wielkość tego rozwarcia jest wszędzie jednakowa?

---

¹⁾ Przy tych ćwiczeniach nauczyciel powinien korzystać z „Obrazów głosek polskich” Michała Abińskiego, wydanych przez Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego. Warszawa. 1925. Gebethner i Wolff. Przy pomocy tych obrazów można prowadzić ćwiczenia w dwóch kierunkach: naprzód określić zgóry jakąś samogłoskę i rozpatrywać jej „obraz”, zwracając uwagę pokolei (w tym, mianowicie, porządku) na położenie: 1) wiązadeł głosowych, 2) miękkiego podniebienia, 3) języka (przód lub tył, położenie wysokie, średnie lub niskie), 4) warg; po kilku takich ćwiczeniach należy przejść do ćwiczeń, prowadzonych w odwrotnym kierunku, a polegających na tem, że uczniowie na podstawie rozbioru podanego im „obrazu” określają odpowiednią samogłoskę.

73. Czy spółgłoski *p — f, t — s, k — ch* są zwarte, czy szczelinowe?
74. Czy brzmienie spółgłosek *p, t, k* jest doraźne i chwilowe, czy też możemy je dowolnie przedłużać?
75. Czy brzmienie spółgłosek *f, s, ch* możemy dowolnie przedłużać? Czy jest ono chwilowe, czy trwałe?
76. Jaka jest różnica w ciągłości brzmienia spółgłosek zwartych i szczelinowych? Jak z powodu tej różnicy można nazwać spółgłoski zwarte i szczelinowe?
77. Czy spółgłoski *b, d, g* są chwilowe, czy trwałe? Co w związku z właściwością ich brzmienia można wnioskować o stopniu właściwego im rozwarcia jamy ustnej? Czy są to spółgłoski zwarte, czy szczelinowe?
78. Czy spółgłoski *w, z, ż* są chwilowe czy trwałe? Co w związku z właściwością ich brzmienia można wnioskować o stopniu właściwego im rozwarcia jamy ustnej? Czy są to spółgłoski zwarte, czy szczelinowe?
79. Wymawiajcie spółgłoskę *m* i zwróćcie uwagę na sposób jej wytwarzania. Co się dzieje [z wargami?]. Czy spółgłoska *m* ma zwarcie? Czy brzmienie spółgłosek zwartych, jak [*p, b, t, d, k, g*¹⁾], daje się dowolnie przedłużać? Czy możliwe jest takie dowolne przedłużanie brzmienia spółgłoski *m*? Jaka jest różnica między spółgłoską *m* a *b*? Skąd ta różnica pochodzi? Przyjrzyjcie się rysunkom, podanym w § 9. W jakim położeniu znajduje się przy *b* i przy *m* podniebienie miękkie? Czy jama nosowa przy *m* jest zwarta, czy otwarta?
80. Czy spółgłoski nosowe *n, ñ* należy zaliczyć do zwartych, czy otwartych?
81. Wymawiajcie dokładnie i energicznie spółgłoskę [*l*]. Czy przy wytwarzaniu tej spółgłoski nie czujecie wyraźnego zwarcia? Gdzie to zwarcie następuje? Czy pomimo tego zwarcia brzmienie spółgłoski [*l*] daje się dowolnie przedłużać?—Czy spółgłoska *l* jest zwarta, czy półotwarta?
82. Spróbujcie opisać położenie języka przy wymawianiu spółgłoski *r*.

---

¹⁾ Nawias wskazuje, że zawarte w nim litery oznaczają brzmienia odpowiednich głosek, należy więc wymawiać te brzmienia, a nie nazwy spółgłosek, a więc [*p*], nie [*pe*], [*b*], nie [*be*] i t. d.

83. Wymówcie szybko jedną po drugiej spółgłoski *t—s*, *t—sz*. Jakie głoski powstają wskutek takiego szybkiego połączenia [ts], [tʃ]?

84. Jak powstają spółgłoski *c*, *cz*? Czy są to spółgłoski zwarte, czy szczelinowe?

85. Jak możnaby nazwać spółgłoski *c*, *dz*?

86. Jak brzmią spółgłoski dźwięczne, odpowiadające bezdźwięcznym *c*, *cz*?

87. W jaki sposób wytwarzają się spółgłoski *ć*, *ź*? Czy są one zwarte, szczelinowe czy zwarto-szczelinowe?

88. Jakie wyróżniamy rodzaje spółgłosek ze względu na stopień rozwarcia narządów mowy? Daj przykład na każdy z tych rodzajów spółgłosek.

89. Wymawiajcie wyraźnie i energicznie spółgłoski [p, t, k] i zwróćcie uwagę, w jakim miejscu jamy ustnej następuje właściwe tym spółgłoskom zwarcie. Jakie narządy mowy i ich części zwierają się przy *p*, jakie przy *t* i jakie przy *k*?

90. Jak możnaby nazwać spółgłoski *p*, *t*, *k* ze względu na miejsce ich wytwarzania w jamie ustnej?

91. Jak brzmią spółgłoski dźwięczne, odpowiadające bezdźwięcznym *p*, *t*, *k*? Określ miejsce ich wytwarzania się w jamie ustnej.

92. Wymawiajcie wraz ze mną spółgłoskę *f* i patrząc w lusterko, zwracajcie uwagę na ruchy i położenie warg i zębów. Między którymi narządami mowy wytwarza się szczelina przy wymawianiu spółgłoski *f*?

93. W jakim miejscu jamy ustnej wytwarza się spółgłoska *w*?

94. W jakim miejscu jamy ustnej wytwarzają się spółgłoski szczelinowe *s*, *sz*, *ś*, *ch*?

95. W jakich miejscach jamy ustnej mogą się tworzyć spółgłoski polskie?

96. W jakim miejscu jamy ustnej tworzą się spółgłoski *t—s*, *k—ch*? Na czym między nimi polega różnica?

97. W jakim miejscu jamy ustnej tworzą się spółgłoski *p—b*, *t—d*, *s—z*, *k—g*? Na czym między nimi polega różnica?

98. Określ sposób wytwarzania się spółgłosek *w*, *d*, *s*, *c*, *ź*, *k*. Czy są to spółgłoski: a) dźwięczne czy bezdźwięczne, b) zwarte, szczelinowe, zwarto-szczelinowe czy półotwarte, c) wargowe, wargowo-zębowe, przedniojęzykowe (zębowe lub dziąsłowe), średniojęzykowe czy tylnojęzykowe?

99. Na czym polega różnica w sposobie wymawiania wyrazów: *pasek* — *piasek*, *burka* — *biurka*, *mara* — *miara*, *wór* — *wiór*? Połóżcie palec na język i wymawiajcie za mną kolejno: *pa* — *pia*, *pa* — *pia*, *bu* — *biu*, *bu* — *biu*, *ma* — *mia*, *wu* — *wiu*, *wu* — *wiu*. Jaka zmiana następuje tu za każdym razem w położeniu języka?

100. Wymień kilka wyrazów, w których byłyby spółgłoski zmiękczone, czyli uśredniojęzykowione.

101. Na czym polega różnica między spółgłoskami uśredniojęzykowionymi a średniojęzykowymi? Jaką rolę odgrywa ruch środka języka ku podniebieniu w spółgłoskach średniojęzykowych, a jaką rolę w spółgłoskach uśredniojęzykowionych?

102. Opisz¹⁾ sposób wymawiania spółgłosek *b*, *b'*, *t*, *s*, *ś*, *dź*, *k*, *k'*.

103. Wskaż zasady, według których dzielimy spółgłoski polskie.

104. Wymień kilka spółgłosek: 1) zwartych, szczelinowych, zwarto-szczelinowych i półotwartych; 2) wargowych, wargowo-zębowych, zębowych, dźwiękowych, średniojęzykowych i tylnojęzykowych; 3) dźwięcznych i bezdźwięcznych; 4) twardych i zmiękczonych.

105. Przepisz uważnie 3 razy tablicę spółgłosek, podaną w § 31.

106. Opisz sposób wymawiania spółgłosek: *b*, *m*, *f*, *t*, *z*, *ć*, *k*, *ch*; oznacz 1) położenie wiązadeł głosowych, 2) położenie miękkiego podniebienia, 3) położenie języka i warg, zwracając uwagę na miejsce i stopień rozwarcia jamy ustnej.

107. Wymów spółgłoski: 1) dźwięczną, ustną, tylnojęzykową, zwartą; 2) dźwięczną, ustną, średniojęzykową, szczelinową; 3) bezdźwięczną, ustną, przedniojęzykowo-dźwięczną, zwartoszczelinową; 4) dźwięczną, nosową, przedniojęzykowo-zębową, półotwartą; 5) dźwięczną, ustną, przedniojęzykowo-zębową, zwartą; 6) bezdźwięczną, ustną, przedniojęzykowo-zębową, szczelinową; 7) dźwięczną, ustną, wargowo-zębową, szczelinową; 8) bezdźwięczną, ustną, wargową, zwartą.

108. Przyjrzyj się tablicy spółgłosek, podanej w § 31. i zwróć uwagę na sposoby oznaczania spółgłosek w piśmie polskim. Wy-

¹⁾ W tem, jak i w innych tego rodzaju ćwiczeniach, z wielkim pożytkiem można się posługiwać „Obrazami głosek polskich” M. Abińskiego. Przy opisie każdej spółgłoski należy wskazać, w jakim położeniu znajdują się: 1) wiązadło głosowe, 2) podniebienie miękkie, 3) język i 4) wargi.

mień kilka spółgłosek, które są wyrażane literami pojedynczemi i takie, które są oznaczane literami podwójnemi.

109. W następujących wyrazach podkreśl litery, oznaczające spółgłoski zmiękczone (uśredniojęzykowione) i zwróć uwagę, w jaki sposób spółgłoski te są wyrażane w piśmie.

pysk — pisk — pasek — piasek
być — bić — bez — bies
myła — miła — mara — miara — melony — mielony
wyć — wić — wór — wiór — wesz — wieś
kruk — kruki — kruka — krukami
stóg — stogi — stogu — stogiem
anioł — anieli — aniołem — aniele!

110. W podanych niżej wyrazach podkreśl litery, oznaczające spółgłoski średniojęzykowe (miękkie).

kosa — kosić — koś — kośba — kosiarz
groza — grozić — gróz — groźba — groza — grozie
płaca — płacić — płąć — płąćcie
siedzę — siedzisz — siedź — siedzicie — siedzieć
wina — winić — wiń — wińcie — obwiniać.

111. Jakie są sposoby oznaczania w piśmie polskim spółgłosek zmiękczonej i miękkich?

112. Zwróć uwagę na pisownię wyrazów: *zima* — *ziemia*, *nigdy* — *niegdyś*, *robię* — *robisz*, *postawię* — *postawisz*, *karmię* — *karmisz*. Podkreśl w tych wyrazach literę *i* i powiedz, co ona oznacza.

113. Przepisz, podkreślając litery, oznaczające [spółgłoski zmiękczone i miękkie.

Wstań, o dziecię! Idź na pole, gdzie pot ludu wsiąka w rolę, gdzie pod jasnym naszym niebem kłosa brzęczą żytnim chlebem, jako struny szklane. — Idź i słuchaj, a w tym szumie może serce twe zrozumie, jakie to tam rosy świecą, jak masz uczcić dołę knieczę i zgrzebną sukmanę.

114. Podane niżej wyrazy wymów wyraźnie i głośno i wyliz głoski, z których się one składają.

jagoda — jodła — jutrzeńka — jeleń — iskra
 Jan — Joachim — Józef — Jerzy — Ignacy
 jama — jezioro — jęczmień — jeź — igła
 szyja — szyi — zbroja — zbroi
 mój — moja — moi
 stój — stoje — stoi.

115. Podkreśl litery, oznaczające spółgłoskę [ż].

Można przepłynąć rzekę, a utonąć u brzegu.—Rządź się rozumnie, sprawuj się poczciwie, a w każdym stanie możesz żyć szczęśliwie.—Rzadko rzecz uczciwa bez pożytku bywa.—Gdy żyto wschodzi, a deszcz przechodzi, to się obrodzi.—Gdy żaby na brzeg wylażą, o deszczu marzą.

116. Przepisz, podkreślając litery, oznaczające spółgłoskę [ch].

Kto żądze hamuje, niczego nie potrzebuje.—Łatwiej się bez zębów obejść, niż bez chleba.—Z wielkiej chmury mały deszcz.—Jak kto huka, tak mu echo odpowiada.—Jaki hetman, taki żołnierz. Honor za cnotą idzie.

V. ZGŁOSKI I ICH SKŁAD GŁOSKOWY.

(§§ 36 — 39).

117. Podane niżej wyrazy przeczytaj głośno, wyodrębniając w nich wyraźnie części, na które je rozkładasz przy wymawianiu.

chata	dojrzyć	burka	podróż
chałupa	zajrzeć	palto	wycieczka
pałac	spojrzeć	kołnierz	przechadzka
dworzec	wejrzeć	kontusz	wyprawa
zamek	wyjrzyć	kamzela	wędrówka.

118. Przepisz, dzieląc na zgłoski.

Idzie żołnierz borem, lasem, przymierając z głodu czasem. Suknia na nim oblatuje, wiatr dziurami przelatuje. Chociaż żołnierz obszarpany, przecie stoi między pany. Trzebaby go obdarować, chleba, soli nie żałować. W kotły, bębny uderzyli, na wojenkę zatrąbili. Starsza siostra usłyszała, bratu konia osiodłała, a młodsza mu miecz podała, sama rzewnie zapłakała.

119. Podane niżej wyrazy rozłóż na zgłoski i zwróć uwagę, z jakich głosek składa się każda zgłoska.

Adam	Polak
oko	Niemiec
ucho	Francuz
echo	Anglik.

120. Czy w języku polskim może być zgłoska bez samogłoski? Czy w każdej zgłosce są spółgłoski?

121. Podane niżej wyrazy podziel na zgłoski i wskaż w nich głoski zgłoskotwórcze i niezgłoskotwórcze.

Bułgar	August	Wojciech	Jerzy
Serb	Eugenjusz	Rajmund	Jan
Chorwat	Faustyn	Mikołaj	Józef
Czech	Eustachy	Andrzej	Ignacy.

V. PRZYCISK W JEZYKU POLSKIM.

(§ § 40 — 42).

122. Podane niżej wyrazy rozłóż na zgłoski i zwróć uwagę, czy wszystkie zgłoski wymawiasz z jednakowym przyciskiem.

gród	nauka
ogród	matematyka
ogródek	arytmetyka
ogrodzenie	gramatyka.

123. Przepisz i podpisz zgłoski przyciskowe.

Ubiegłej niedzieli byliśmy w Muzeum Sztuk Pięknych. Obrazów było bardzo dużo, nie pamiętam więc już szczegółów. Przypominam sobie tylko jeden krajobraz, przedstawiający okolice Dniestru. Malowniczym widokom nadają szczególnej powagi wspomnienia historyczne. Tutaj Rzeczpospolita staczała nieraz krwawe zapasy z Turkami, tutaj rycerstwo polskie walczyło w obronie wiary chrześcijańskiej i Europy.

124. Którą zgłoskę wyrazów wymawiamy zazwyczaj w języku polskim z przyciskiem?

125. Czy wszystkie wyrazy bywają w ten sposób akcentowane? Wskaż w zadaniu 122. wyrazy, które są inaczej akcentowane.

126. Przepisz i podkreśl zgłoski akcentowane.

Opowiem ci różne rzeczy o tych polach, o tem niebie, o tych naszych żytnich kłosach, co tu rosną wedle ciebie. Opowiem ci o tych lasach, co na straży, szumiąc, stoją, o tych rzekach modrych, bystrych, co nam łąki nasze poją.

127. Czy wszystkie wyrazy mają samoistny przycisk?

128. Zwróć uwagę w zadaniu 126. na wyrazy nieakcentowane. Z którymi wyrazami mają one wspólny przycisk: czy z temi, które po nich następują, czy z temi, które je poprzedzają?

129. Przepisz i podkreśl enklityki (raz) i proklityki (dwa razy).
 Nie rozumiem cię.—Łzy mu kręca się w oczach.—Zdjęła go
 niemoc wielka.—Włos stanął mu dębem.—Język mi się zaplątał.
 Nareszcie stanęliśmy u celu podróży.—Mieszkałem przy matce
 mojej w Krzemieńcu.—Ty błądziłeś w Warszawie, a ja nie błą-
 dzę w Londynie.—Broniliście się dzielnie i przytomnie.—Ani je-
 den strzał nie byłby chybił.—Tameśmy szmerem spłoszyli dwie
 sarny.—Powtarzałbym po tysiącokroć, bylebyście tylko słuchali.—
 Chodźcie za mną wszyscy!

VII. POŁOŻENIE GŁOSEK W WYRAZIE I SPOSOBY ICH ŁĄCZENIA.

(§ § 43 — 56).

130. Napisz kilka wyrazów, zaczynających się od samogłoski.

131. Czy są w języku polskim wyrazy, któreby się zaczy-
 nały od samogłoski *i, y, e, a*?

132. Wymów głośno i dokładnie wyrazy: *iskra, igła*. Jaką
 głoskę wymawiasz na początku tych wyrazów?

133. Jakie samogłoski mogą występować na początku wyra-
 zów w języku polskim?

134. W podanych niżej wyrazach podkreśl samogłoski.

zboże	ziarno	trawa	zrebię
żyto	mąka	trawy	zrebięcia
pszenica	kasza	trawę	zrebięciu
jęczmień	kluski	trawą	zrebięciem.

Jakie samogłoski spotykamy w środku i na końcu wyrazów?

135. Podane niżej wyrazy rozłóż na zgłoski i podkreśl w nich
 samogłoski, które następują po sobie bezpośrednio.

a. nauka	naokoło	naostrzyć
wyobraźnia	naumyślnie	wyostrzyć
b. ocean	autor	c. miauczeć
oaza	automobil	mrauczeć.

136. W jaki sposób łączą się z sobą samogłoski w języku
 polskim? Czy dwie samogłoski, następujące po sobie bezpośrednio,
 mogą tworzyć w języku polskim jedną zgłoskę? Kiedy to bywa?
 Poza tem w jakim położeniu łączą się z sobą samogłoski w języku
 polskim?

137. W podanych niżej wyrazach podkreśl samogłoski *i, y* i zwróć uwagę, z jakimi spółgłoskami się one łączą.

być — bić	pisk — pysk
wyc — wiec	źbik — byk.

138. Podane niżej wyrazy przepisz, podkreśl w nich litery, oznaczające samogłoski *a, o, u, e, ę, a* i zwróć uwagę, czy łączą się one ze spółgłoskami twardymi, czy miękkimi.

a. pasek — piasek	b. bez — bies	c. woski -- wioski
mara — miara	sen — sień	miody — mody
d. łut — lud	e. pęta — pięta	f. wąs — wiaz
wór — wiór	zęby — zięby	zab — ziąb.

139. Zwróć uwagę na następujące zestawienia:

a. snop, snopy — płot, płoty	— buk, buki (zamiast <i>buky</i>)
b. dąb, dęby — ogród, ogrody	— drag, dragi (zamiast <i>dragy</i>)
c. snopem — płotem	— bukiem (zamiast <i>bukem</i>)
d. dębem — ogrodem	— drażem (zamiast <i>drażem</i>).

W jaki sposób zmieniamy w wymowie połączenia głosek *ky, gy, ke, ge*?

140. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę, jakim zmianom ulegają w wymowie spółgłoski *p', b', m', w' (f'), k', g' (ch')*.

chłopiec — chłopcy	krawiec — krawcy
źrebiec — źrebce	łokiec — łokcie
samiec — samce	ogień — ognie.

141. Podane niżej czasowniki użyj w formie rozkazującej i zwróć uwagę na zmiany końcowych spółgłosek.

łapię — łap	kopię —	bawię —
robię —	grabię —	pławię —
łamię —	łowię —	kąpię —

142. Przeczytaj głośno podane niżej wyrazy i zwróć uwagę na sposób wymawiania końcowych spółgłosek.

dąb.	pług.	grzyb.	ksiądz.	sad.
staw.	wóz.	rydz.	maż.	ogród.

Jak wymawiamy na końcu wyrazów przed kropką spółgłoski *dźwięczne*?

143. W podanych niżej wyrazach podkreśl grupy spółgłosek, łączących się z sobą bezpośrednio i zwróć uwagę na sposób ich wymawiania.

- a. łapka — rybka, grabże — łapże
szafka — trawka, mówże
- b. chatka — budka,
pustka — gwiazdka,
młocka — przechadzka,
- c. gruszka — nóżka, wazże — piszże
wycieczka — przejazdźka,
- d. Zośka — Jóźka groźba — prośba
jedźże — plećże.

Jak wymawiamy grupy spółgłosek *pk*, *bk*, *bź*, *pź* i t. d., — dźwięcznie, czy bezdźwięcznie?

144. Kiedy grupę spółgłosek wymawiamy dźwięcznie, a kiedy bezdźwięcznie?

145. Wytlumacz zmiany spółgłosek w wyrazach *dech*—*tchu*, *deszcz*—*dżdżu*—*dżdżysty*, *leb*—*łepk*.

146. Zwróć uwagę na upodobnienie spółgłosek w następujących wyrazach:

krzak	przepiórka	tworzyć	twój
krzew	cietrzew	Stwórca	swój.

Czy spółgłoski *rz*, *w* upodobniają do siebie poprzedzające je spółgłoski, czy też same ulegają upodobnieniu do nich?

147. W podanych niżej wyrazach podkreśl grupy spółgłosek i zwróć uwagę, czy są one jednolite, od początku do końca dźwięczne lub bezdźwięczne, czy też niejednolite, zawierające w sobie spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne.

a. éma	b. okno	c. sniadość	d. promień
lampa	słonko	rumieńce	sierp
	e. wilk	f. miotła	
	wielki	pałka.	

148. W jakich wypadkach trafiają się grupy spółgłosek niejednolite pod względem dźwięczności?

149. Wytlumacz zmiany, jakie zachodzą w sposobach wymawiania spółgłosek w wyrazach *krwawy*, *plwać*.

150. Zwróć uwagę na sposób wymawiania połączeń spółgłoskowych w następujących wyrazach:

a. zżyć się	b. zdziwiony
zżymać się	zdziecinniały.

151. Czy spółgłoska *n* w wyrazach *Anglja, bank* wymawia się tak samo, jak *n* w wyrazach *Antoni, kant*?

Wskutek czego ta różnica powstaje? Przed jakimi [spółgłoskami znajduje się *n* w wyrazach *Antoni, kant* i w jakim położeniu jest *n* w wyrazach *Anglja, bank*?

152. Jak wymawiacie wyrazy *słonko, panienka, skowronki*? W jaki sposób wymawiacie tu spółgłoskę *n*? Czy tak, jak w wyrazie *bank*, czy też tak, jak w wyrazie *kant*?

153. Podane niżej wyrazy wymów głośno i wyraźnie i zwróć uwagę na sposób wymawiania zawartych w nich samogłosek nosowych.

a. wąs	b. wachać	c. dąb	d. kąt	e. błąd	f. dać	g. mąka
kęs	węch	dęby	kręty	błędy	chęć	męka.

Przed jakimi spółgłoskami samogłoski nosowe zachowują swoje brzmienia bez zmiany? Co się dzieje z samogłoskami nosowymi, gdy je wymawiamy przed spółgłoskami zwartymi lub zwarto-szczelinowymi?

154. Podane niżej wyrazy wymów głośno i wyraźnie i zwróć uwagę na sposób wymawiania połączeń głoskowych *an, on, en* i t. p.

a. komfort	b. awans	c. sens	d. kunszt
amfiteatr	anons	nonsens	rynsztok.

Jak wytłumaczyć taki sposób wymawiania?

SŁOWOTWÓRSTWO.

I. WYRAZ, JAKO JEDNOSTKA ZNACZENIOWA I STOSUNEK JEGO DO ZGŁOSKI I GŁOSKI.

(§ § 57 — 58).

155. Wypowiedz głośno i wyraźnie, dzieląc na zgłoski, następujące szeregi głosek: *nato-panej-janiemogepozwolić*. Wyodrębnione zgłoski napisz w kolejnym ich porządku, oddzielając jedną od drugiej kreską.

Wypowiedz raz jeszcze te zgłoski w kolejnym ich porządku. Czy każda z nich, wzięta oddzielnie, zawiera w sobie jakąś treść myślową? Czy wzięte razem, mają one jakieś znaczenie, czy wyrażają jaką myśl? Czy to jest myśl twierdząca, czy przecząca? Od czego zależy takie czy inne rozumienie tej myśli?

Prócz głosek i zgłosek jakie jeszcze jednostki wyróżniamy w każdym wypowiedzeniu?

156. Czem się różnią wyrazy od zgłosek i głosek? Czy wyrazy mają jakąś treść myślową? A czy zgłoski i głoski wyrażają jakąś treść myślową? Czy zgłoski *koń, bat, bicz, wóz, kosz, dno, kto*, wyrażają jakąś treść znaczeniową? Dlaczego te zgłoski wyrażają treść znaczeniową? Czy wszystkie zgłoski wyrażają treść znaczeniową? Kiedy zgłoska, wzięta oddzielnie, nie wyraża treści znaczeniowej?

Czy głoski *w, z, a, i, o* mogą same przez się wyrażać jakąś treść znaczeniową? Dlaczego? Kiedy głoska, wzięta oddzielnie, może wyrażać jakąś treść znaczeniową?

157. Powiedz kilka wyrazów jednogłoskowych, jednozgłoskowych, dwuzgłoskowych i wielozgłoskowych.

II. ZNACZENIE WYRAZÓW.

(§ § 59 — 68).

158. Odpowiadając na pytania *kto? co? kogo? czego? komu? czemu?* i t. d., wskaż wyrazy, oznaczające przedmioty, czyli rzeczowniki.

Koło plebanji było, jak w arce Noego. Oprócz zwykłych domowych zwierząt miał ksiądz Piotr mały zwierzyniec, w którym sarny, zające i osobliwsze zamorskie gęsi żyły w bezprzykładnej zgodzie. Dozór nad tą menażerją, jak i nad ogrodem miały sobie powierzony wszelakie baby i dziady oraz kaleki i sieroty.

159. Wskaż rzeczowniki i zwróć uwagę, czy oznaczane przez nie przedmioty podpadają pod zmysły, czy też są przedmiotami, które możemy odtwarzać tylko w umyśle.

Ręka rękę myje, noga nogę wspiera.—Gorzej ten się frasuje, co ma pieprz, a ryb nie ma, niż ten, co ma ryby, a nie ma pieprzu.—Jak skowronek zaświergoli, myślą chłopci o roli.—Skromność i cnota droższa od złota.—Pilność sługi dobrego czyni pana datnego.—Szczodrobliwość pany zdobi.—Chrzaniu nie przetrze, uporu nie przeprze.—Najlepszemu piekarzowi czasami chleb się nie uda.

160. Wymień kilka nazw osób.

161. Wskaż rzeczowniki osobowe i nieosobowe.

Mały człowiek może mieć wielką duszę.—Chłop rolę, kupiec zyskiem, rzemieślnik robotą żyją.—Gospodarz dobry wiele przędzie, mało kupuje.—Dobra gospodyni ma zawsze pełno w skrzyni.—Gościa nieproszonego za drzwi wynoszą.—Barbara święta o górnikach pamięta.—Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie.—Stary przyjaciel, jak drugi ojciec.

162. Wskaż rzeczowniki żywotne i nieżywotne.

Kiedy słowik śpiewa, to i człowiek ucha nadstawia.—Nie raz siekierą trzeba uderzyć, gdy dąb chcesz zwalić.—Przeskoczywszy psa, można i ogon jego przeskoczyć.—I płotka dobra, gdy szczupaka niema.—Szeląg wydaj, a złotówki chowaj.

163. Wskaż rzeczowniki jednostkowe i zbiorowe.

Kłos, co buja wysoko, bywa próżny.—Jakie zboże do młyna zwieziesz, takąż też mąkę do domu przywieziesz.—Im dalej w las, tem więcej drzew.—Insza rzecz jest wojsko, a insza gromada.—Idzie żołnierz borem, lasem, spotyka się z biedą czasem.—Tyle waży funt pierza, co i funt ołowiu.—Po piórku całą gęś wyskubiesz.—Gaśnie księżyc przed słońcem.—Gdzie wielkie stado, psów wiele potrzeba.—Gdy masz owce i pszczoły, będziesz gospodarz wesoły.—Rój w maju wart furę siana, lecz lada co na świętego Jana.

164. Wskaż rzeczowniki pospolite i własne.

Wisła płynie, jak płynęła.—Choć przepłynąłeś ocean, możesz na Dunajcu utonąć.—Warszawa ma ogrody, a Kraków sam ogród.—Pod Warną poginęli nasi marno (w r. 1444).—Za króla Olbrachta wyginęła szlachta (na Bukowinie w wyprawie r. 1497).—Benedykt (21 marca) w pole z grochem, Wojciech (23 kwietnia) z owsem jedzie, Stanisław (8 maja) z lnem, a Filip (26 maja) tartarkę wywiedzie.—Jeżeli mgła idzie do góry na Giewoncie, to tego dnia pewni deszczu bądźcie.—Choćbyś poszedł na Podole, nie znajdziesz chleba na stole.

165. Odpowiadając na pytania *jaki? który?* lub *czyj?* wskaż wyrazy, oznaczające właściwości przedmiotów, czyli przymiotniki.

I kwaśne jabłko robak gryzie.—Orzech ma twardą łupinę, a jądro smaczne.—Sucha gałąź prędzej się złamie, niżeli się zegnę.—Czasem i mokre drzewo się zapali.—Na twarde drzewo twardej potrzeba siekiery.—Pokornej głowy miecz nie siecze.—Konia rączego przytrzymuj, leniwego chłostaj.—Mądra głowa nie

stoi o głupie słowa.—Gęsty barszcz czeladzi nie odstraszy.—Pańskie oko konia tuczy.

166. Wskaż zaimki i określ klasę, do której każdy z nich należy.

Ten bije, tamten odbija, tamten się chyła, ten na palec podnosi.—Wkoło nich ciągnęły się lasy.—Nic tu nie widzę dookoła.—Śliczny kraj opuściłem i może już do niego nie będę mógł powrócić.—Powiem ci coś jeszcze.—Wszystko moje z sobą niosę.—Ci niosą karabele, drudzy buzdygany; każdy groźnie spoziera i podkreca węża.—Wracam do mego pamiętnika, jest w nim kartek wiele.—Ziemia jeszcze takich nie widziała mężów.—Psy napotkały gromadę takich wilków, jakich jeszcze nie widziały.—Jakież to płomień nad głową mu błysnął?—Mistrz krzyżacki chował mię w swoim domu.—Postać jego do dziś dnia stoi w mojej pamięci.—Też same portrety na ścianach wisiały.—Ja tylko jedną taką wiosnę miałem w życiu.—Jest jakaś dziwna potęga cnoty.—Czyj jest ten świat?—Jaka jest twoja wola?—Jaki pan, taki sługa.

167. Wskaż liczebniki i określ klasę, do której każdy z nich należy.

Każda rzecz ma dwie strony.—Dziewięć much a dziesiąty koń na śmierć konia zjedzą.—Jedna ręka drugą myje.—Trzech na jednego nie czekają.—Oboje ukłękli i pacierz mówili.—Już naprzeciw księżycy gwiazda jedna, druga błysnęła; już ich tysiąc, już ich milion mruga.—We dwóch izbach dwa różne skupiły się grona.—Śmiech powstał w obu izbach.—Obracajcie jeden frazes tysiącznemi sposobami.—Dwoje oczu utkwilo mi w pamięci.—Mam czworo rodzeństwa.—Jest na to dwojaki sposób.—Miesiąc ma półpięta tygodnia.—Dwojaka robota Panu Bogu niemiła.—Jechali trzy dni i dwie noce, a trzeciego wieczora wjechali w ogromną puszcze.

168. W związku z podanymi liczebnikami ilościowymi utwórz odpowiednie porządkowe:

2 okna	10 chłopców	6 miesięcy
5 ławek	4 ludzi	2 lata.

169. W związku z podanymi liczebnikami porządkowymi utwórz odpowiednio ilościowe.

czwarty szczebel,	piąty koń,	dwudzieste krzesło,
drugie piętro,	piąty żołnierz,	dwudziesty człowiek.

170. Do podanych rzeczowników dodaj wskazane w cyfrach liczebniki: 2 rodziców, 3 rodzeństwa, 5 dzieci, 6 piskląt; 5 noży-czek, 6 obcęgów, 5 grabi, 6 wideł, 5 ust.

171. Odpowiadając na pytania *co robi?* lub *co się dzieje?* wskaż wyrazy, oznaczające czynności i stany, czyli czasowniki.

Chłop jeden orał raz pod borem. Kiedy na południe woły z jarzma wyłożył i puścił na trawę, zdrzemnął się pod krzakiem, a woły tymczasem poszły do lasu i gdzieś tam zginęły. Zafrasował się chłopowina i szukał ich całą noc po borze. Chodzi po krzakach, szuka, ale napróżno. Ale gdy tak chodzi, przypadkiem wleciał mu kwiat paproci do buta. Nie wiedział on o tem, ale skoro się to stało, zobaczył swoje woły. Patrzy w drugą stronę, aż pokazują się mu skarby. Ucieszył się chłopowina, a że się zmęczył, więc powiada: „Pójdę teraz do chałupy, prześpię się, a jutro rano przyjdę po woły i wykopię te skarby”. Poszedł do domu, ale kiedy się kładł, zdjął buty. Kwiat paproci z buta wypadł, a biedny chłopowina zapomniał o pieniądzach, a wołów już nie odnalazł.

172. Odpowiadając na pytania *jak? gdzie? skąd? kiedy?* i t. p., wskaż wyrazy, oznaczające właściwości cech, czynności lub stanów, czyli przysłówki.

Znowu deszcz ciszej szumi. — Woń młodej wikliny oraz topoli balsamicznie rozlewa się w powietrzu. — Jezioro ciągnęło się szeroko. — Psy naszczekiwały zajadle. — Gromada ruszyła prosto i pędzej. — Słońce krwawo zachodzi. — Opoдал wyje chuda psów gromada. — Na zachód jeszcze ozłocona ziemia świeci ponuro, żółtawo-czerwono.

173. Wskaż przysłówki właściwe i zaimkowe.

Czas pędko uchodzi. — Łódka moja zwolna płynie. — Kiedy niekiedy trzasnęła pod stopą sucha gałązka. — Gdzie nigdzie rośnie krzak głogu. — W owsach jednostajnie brzęczą świerszcze polne. — Nieraz podróżny obejrzał się lękliwie. — Niejeden już się żegnał trwożliwie. — On mnie często ku brzegowi Niemna siniego prowadził; stamtąd lubiłem na miłe góry ojczyście pogłądać.

174. Wskaż przysłówki liczebnikowe.

Wieża zdała się dwakroć większa. — Już trzykroć gęgnął gąsior. — Spojrzeliśmy sobie trzykroć oko w oko. — Po trzykroć skacząc do wody i rześki powracam do domu. — Ktoś trzy razy zlekka do drzwi zapukał. — Wtem dwakroć kichnął podkomorzy. — Strzelałem pięć razy i zawsze chybiłem. — Planety nie są gwiazdami,

bo po pierwsze nie mają własnego światła, a po drugie, jak ziemia, kręcą się koło słońca.

175. Zastanów się, które wyrazy w podanych niżej zdaniach mają znaczenie samodzielne, a które takiego znaczenia nie mają.

Bez lejca na wóz, bez wiosła na wodę, bez ostróg na konia nie siadaj! — Za lata zbieraj na zimę. — Szedł przez las, a drzew nie widział. — Ogień i woda dobrzy słudzy, ale źli gospodarze. — Bóg nierychliwy, ale sprawiedliwy.

Czy wyrazy *bez, na, za, przez* —, *a, i, lecz, ale...* mają poza zdaniem jakieś samoistne znaczenie?

176. W podanych niżej zdaniach wskaż wyrazy niesamodzielne i zwróć uwagę, jakie wyrazy samodzielne zostały przez nie połączone.

Południe było ciche i spokojne. — Wstawały wiotkie i lekkie mgiełki. — Tu i owdzie ukazały się chmury. — Nagle ciemność zasłoniła wioskę i pola. — Zaległa martwa cisza i ciemność. — Spadł drobny, ale gęsty grad. — Ludzie pośpiesznie uciekali z pola do domów. — Niebo na zachodzie zaczęło się wyjaśniać. — Po chwili deszcz się uciszył.

177. Wskaż spójniki i przyimki.

Na niebie płoną tu i ówdzie łuny. — Co chwila jedno działa to błysnie, to zagrzmie. — Bądź ty, bądź ja pójdziemy. — Droga to wiła się w górę, to spuszczała się na dół. — Przed nami roztaczał się krajobraz piękny, ale dziki. — Był to wódz dzielny, jednak nie-szczęśliwy.

178. W podanych niżej zdaniach oddziel podmiot od orzeczenia i wskaż wyrazy, które zawierają właściwą treść orzeczenia.

Śnieg jest biały. — Lód jest zimny. — Słońce jest ciepłe. — Pogoda była przesłiczna. — On został żołnierzem.

179. Wskaż słowa posiłkowe.

Czas wczoraj był brzydki, niebo było pochmurne. Dziś pogoda jest ładna, niebo jest czyste. — Ja jestem nauczycielem, a ty będziesz żołnierzem.

180. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, czy wyrazy *jest, był, będzie, został...* mają zawsze znaczenie słów posiłkowych.

Bóg jest wszędzie. — Bóg jest sprawiedliwy. — Nauczyciel był już w klasie. — Nauczyciel był wyrozumiały. — On został w domu. — On został uczniem. — Jutro będzie pogoda. — Jutrzejszy dzień będzie pogodny.

181. W przytoczonych niżej zestawieniach zwróć uwagę na różnicę znaczeniową czasowników.

a. słuchasz — czy słuchasz?	b. powiedz! — powiedzno!
umiesz — czy umiesz?	chodź! — chodźno!
c. daj! — dajże!	d. czyta — niech czyta!
weź! — weźże!	pisze — niech pisze!

182. Wskaż wyrazki (partykuły).

Dajże mi pokój! — Chodźno tutaj! — Czy znasz Kraków? — Niech Bóg czuwa nad tobą! — Czy nikt cię nie odwiedza? — Masz przecież przyjaciół.

III. CZĄSTKI ZNACZENIOWE WYRAZÓW.

(§ § 69 — 73).

183. Podane niżej wyrazy przepisz, podkreśl ich cząstki wspólne i staraj się określić bliżej znaczenie tych wspólnych części.

a. mędrzec	b. grymas — grymaśny — grymaśnik
głupiec	kaprys — kapryśny — kapryśnik
skąpiec	grzech — grzeszny — grzesznik
malec	pomoc — pomocny — pomocnik.

Do jakich części mowy należą wyrazy, zakończone na *-ec*? Co oznaczają rzeczowniki, zakończone na *-ec*, — ludzi, zwierzęta, rośliny, rzeczy, czy zjawiska? Więc na co wskazuje cząstka *-ec*?

Do jakich części mowy należą wyrazy, zakończone na *-ny*? Więc na co wskazuje cząstka *-ny*, na przedmiot, właściwość przedmiotu, czy czynność lub stan?

Do jakich części mowy należą wyrazy, zakończone na *-nik*? Co oznaczają rzeczowniki, zakończone na *-nik*? Czy są to rzeczowniki osobowe, czy nieosobowe?

Czy cząstki końcowe wyrazów *-ec*, *-ny*, *-nik* w przytoczonych przykładach mają jakie znaczenie?

184. W podanych niżej wyrazach wskaż przyrostki i określ ich znaczenie.

a. krzykacz	b. siewca	c. myśliciel
poganiacz	dawca	marzyciel
rębacz	radca	nauczyciel
oracz	pogromca	gnębiiciel
badacz	łowca	niszczyciel.

d. zacność	e. kośba	f. białawy	g. zieleniec
wdzięczność	groźba	sinawy	bieleć
uczciwość	prośba	szarawy	siwieć
piękność	wróżba	nudnawy	jaśnieć.

185. W podanych niżej wyrazach wskaż wspólne im części początkowe i określ ich znaczenie.

a. przedmieście	b. podgórze	c. pobraże
przedmurze	podzamcze	pomorze
przedpole	podwale	polesie.

186. W przytoczonych niżej wyrazach wskaż przyrostki i przedrostki.

a. głowa	b. siła	c. gniew	d. mrok	e. wykret
głowacz	siłacz	gniewny	zmrok	zakret
główny	silny	gniewliwy	mroczny	okręt.

187. Czy części wyrazów, pozostałe po usunięciu przyrostków i przedrostków, dadzą się dzielić na jakieś mniejsze części znaczeniowe? Czy, na przykład, częśćka *głow-* w wyrazach *głowa*, *głowacz* lub częśćka *-kret* w wyrazach *zakret*, *okręt* da się rozłożyć na takie części, któreby miały jakieś znaczenie? Czy głoski *gło-*, *gł-*, *g-*, *-t-*, *-o-* mają tu jakie znaczenie?

188. W podanych niżej szeregach wyrazów pokrewnych wskaż wspólne rdzenie.

a. brzeg	b. lud	c. strach	d. gardło
brzezek	ludek	przestrach	podgardle
pobraże	bezludzie	straszny	gardlany
wybrzeże	bezludny	wystraszyć	gardłowy.

189. W związku z podanymi wyrazami utwórz nowe, według następującego wzoru.

a. złoto	— złocić	b. głos	— głosuję	c. suchy	— suszyć
srebro	—	gardło	—	głuchy	—
bloto	—	smak	—	biały	—
rosa	—	praca	—	polski	—
kosa	—	korona	—	wesoły	—
chmura	—	czar	—	martwy	—

d. strzelić — strzał	e. myć — mydło
lecić —	szyć —
skoczyć —	kropić —
kroczyć —	straszyć —
chodzić —	mamić —
tworzyć —	bawić —

IV. ZNACZENIE I FORMA CZĄSTEK SŁOWOTWÓRCZYCH WYRAZU.

(§ 74).

190. W podanych niżej wyrazach wyodrębnij właściwy im przyrostek i zwróć uwagę: 1) na jego znaczenie, 2) na jego postać zewnętrzną, czyli formę.

a. chłop — chłopiec	b. mądry — mędrzec
dwór — dworzec	głupi — głupiec
wał — walec	stary — starzec.

W związku z jakimi częściami mowy tworzymy rzeczowniki zapomocą przyrostka *-ec*? Co oznacza przyrostek *-ec* w takich rzeczownikach, jak *chłopiec*, *dworzec* i t. p. i w takich, jak *mędrzec*, *głupiec*?

191. Czy zdarzają się przyrostki, mające jednakową formę, ale różne znaczenie?

192. Czy mogą być wypadki odwrotne?

193. W podanych niżej wyrazach wskaż przyrostki i zwróć uwagę: 1) na ich znaczenie, 2) na ich formę.

a. wieziony	b. pisany	c. darty
niesiony	czytany	wzięty
wiedziony	słuchany	bity.

194. W podanych niżej przykładach wskaż przyrostki w wyrazach pochodnych i zwróć uwagę na formę właściwych im przyrostków.

chłop — chłopka — chłopak
ryba — rybka — rybak
kura — kurka — kurak.

195. Czem się różni forma przyrostków *-ka*, *-ak*? Czy przyrostki te składają się z takich samych głosek?

196. Co stanowi o formie cząstek słowotwórczych wyrazu? Czy tylko właściwy im zasób głosek, czy także określony układ tych głosek?

V. ŻYWE I MARTWE CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE WYRAZÓW.

(§ § 75 — 77).

197. W podanych niżej wyrazach wskaż ich części słowotwórcze.

a. okno	b. skrzydło	c. pagórek
sukno	źródło	padolek
włókno	gardło	parobek.

198. Czy przyrostek *-no*, przedrostek *pa-* i rdzenie *skrzy-*, *źró-*, *gar-* mają dziś jakieś wyraźne znaczenie?

VI. ZASADY DZIELENIA WYRAZÓW NA ICH CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE.

(§ 78).

199. Rozłóż na części słowotwórcze następujące wyrazy.

a. kupno	b. gumno	c. kropidło	d. skrzydło
ścięgno	sukno	bawidło	źródło
drewno	plótno	straszydło	gardło.

200. Czy w wyrazach *kupno*, *ścięgno*, *drewno* przyrostek *-no* łączy się z żywymi, czy martwymi rdzeniami? Z jakimi rdzeniami łączy się przyrostek *-no* w wyrazach *gumno*, *sukno*, *plótno*? Czy są to rdzenie żywe, czy martwe?

201. Co powinno być główną podstawą wyodrębniania części słowotwórczych wyrazu, — ich forma, czy znaczenie?

202. Jeżeli w wyniku rozbioru słowotwórczego otrzymujemy tylko martwe części wyrazu, jak np. w wyrazach *gum-no*, *suk-no*, *plót-no*, to czy takie części należy wyodrębniać? Jak raczej należałoby rozłożyć wyrazy *gumno*, *sukno*, *plótno*?

203. Jeżeli po wyodrębnieniu przyrostków martwych, jak np. przyrostka *-no* w wyrazach *kupno*, *ścięgno*, *drewno* otrzymujemy żywe rdzenie, to czy w takich wypadkach przy rozbiórce słowotwórczym należy brać pod uwagę martwe przyrostki? Czy wyrazy *kupno*, *ścięgno*, *drewno* należy rozkładać na części *kup-no*, *ścięg-no*, *drew-no*, czy też na części *kupn-o*, *ścięgn-o*, *drewn-o*?

204. Jakie części słowotwórcze należy wyodrębniać w wyrazach *kropidło*, *bawidło*, *straszydło* i jakie w wyrazach *skrzydło*, *źródło*, *gardło*?

VII. PODZIELNOŚĆ SŁOWOTWÓRCZA I ZGŁOSKOWA WYRAZÓW.

(§ 79).

205. Podane niżej wyrazy rozłóż na zgłoski i części słowotwórcze.

a. mydło	b. kawiarnia	c. głuchota
szydło	herbaciarnia	slepota
kowadło	owczarnia	ciemnota
kropidło	cieplarnia	niemota
d. pisanie	e. piekarz	f. lotny
czytanie	drukarz	bitny
słuchanie	młynarz	chwytny
g. bitwa	h. dębina	i. dzbanuszek
gonitwa	sośnina	kwiatuszek
modlitwa	brzezina	wianuszek.

206. Czy rozbiór zgłoskowy i słowotwórczy wyrazów zawsze daje jedne i te same wyniki?

VIII. BUDOWA SŁOWOTWÓRCZA WYRAZÓW.

(§ § 80 – 82).

207. Rozłóż na części słowotwórcze następujące wyrazy:

- dół, padół, dołek, dolina.
- góra, pagórek, podgórze, górski, górny, górzysty.
- wóz, wózek, powóz, woźnica.

208. Jakie zachodzą różnice między poszczególnymi wyrazami w ich budowie słowotwórczej? Czy ilość i jakość tworzących je części słowotwórczych jest zawsze jednakowa?

209. Rozłóż na części słowotwórcze następujące wyrazy:

a. koło	b. list	c. ziemia
kółko	liścik	ziemniak
kołobieg	listowy	podziemie
kołowrót	listonosz	cudzoziemiec
d. dziejopis	e. dobrodziej	f. krwisty
wierszopis	czarodziej	krwki
rękopis	kołodziej	krwionośny.

210. Z ilu rdzeni mogą się składać wyrazy?

211. Wskaż wyrazy proste i złożone.

Wyciągnął ręce do wyżyn wszechświata.. — O szyby różno-
barwnych okien rozplonił się promień zachodzącego słońca.—Dzieci
rozsypały się po łące, płosząc tam długonogie bociany. — Wojski
zbierał muchomory.—Nad pobojowiskiem zawisła sówioka cisza.—
W dalszym ciągu panowała złowroga cisza.—Chart wiatronogi za
zwierzem tropił. — Koło mnie srebrzył się tu mech siwobrody. —
Wyszli na uroczysty obrzęd grzybobrańia. —Wiadomość ta przy-
wróciła mu równowagę duchową.

212. Przypatrz się uważnie podanym niżej wyrazom złożo-
nym i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały w nich połączone obie
składowe ich części. Czy część pierwsza się zmienia, czy też po-
zostaje bez zmiany?

- a. Wielka Noc, Wielkiej Nocy, Wielką Nocą...
Wielkanoc, Wielkanocy, Wielkanocą...
wielkanocny, wielkanocnego, wielkanocnemu...
- b. Biały Stok, Białego Stoku, w Białym Stoku...
białostocki, białostockiego, białostockiemu...
- c. Nowy Targ, Nowemu Targowi, w Nowym Targu...
nowotarski, nowotarskiego, nowotarskiemu...
- d. Babimost, Babimostu, w Babimoście...
babimojski, babimojskiego, babimojskiemu...

213. W podanych niżej przykładach wskaż zestawienia i zwy-
kłe połączenia wyrazów.

Państwo polskie nazywa się Rzeczą Pospolitą.—Deszcz w je-
sieni jest rzeczą pospolitą.—Wielka Sobota 1794 roku jest w dzie-
jach narodu polskiego naprawdę wielką sobotą.—Na szczycie Ły-
siej Góry stoi klasztor świętokrzyski. — Góry o nagich szczytach
są łysemimi górami.

214. Co oznaczają zestawienia i zwykłe połączenia wyrazów?

- a) Co oznacza rzeczownik *góra* w zestawieniu *Łysa Góra*,
czy każdą górę, która ma nagi (łysy) szczyt, czy też ja-
kąś jedną, określoną górę? — Gdzie leży *Łysa Góra*?
- b) Co oznacza rzeczownik *sobota* w zestawieniu *Wielka
Sobota*, czy każdą sobotę, w której się coś wielkiego lub
ważnego odbyło, czy też jakąś określoną sobotę? Kiedy
bywa *Wielka Sobota*?

215. Porównaj zestawione niżej wyrazy złożone i zwróć
uwagę: 1) czy pierwsza ich część składowa zmienia się, czy też
pozostaje bez zmiany, 2) czy część pierwsza ma końcówkę przy-
padkową, czy też przyrostek słowotwórczy.

- a. bogobojny, bogobojnego, bogobojnemu...
Bogumił, Bogumiła, Bogumiłowi...
- b. wiarygodny, wiarygodnego, wiarygodnemu...
wiarogodny, wiarogodnego, wiarogodnemu...
- c. czcigodny, czcigodnego, czcigodnemu...
- d. swawola, swawoli, swawole...
swawolny, swawolnego, swawolnemu...

Czy pierwsze części wyrazów złożonych *Bogumił*, *wiarygodny*,—*Bogu-*, *wiary-* mają końcówki przypadków? Czy imię *Bogumił* z pochodzenia swojego nie oznacza tyle, co *miły Bogu*, a *wiarygodny* — to samo, co *godny wiary*? W którym przypadku jest użyty wyraz *Bogu* i w jakim przypadku jest położony wyraz *wiary*? Czy części *czci-*, *swa-* w wyrazach *czcigodny*, *swawolny* mają końcówki przypadków?

Wskaż części składowe wyrazów złożonych *bogobojny* i *wiarogodny*.

Czy części *bogo-*, *wiario-* mają postać przypadków?

216. Czy wyrazy *trójkąt*, *tróźzab*, *przedpokój*, *podwórze* są zrostami czy złożeniami? Czy ich pierwsze części składowe: *trój-*, *przed-*, *po-* mają końcówki przypadkowe?

217. Wskaż zrosty i złożenia.

Tegoroczne lato było dość wilgotne. — Dobrobyt kraju leżał mu zawsze na sercu. — Wolność i swawola są to dwie rzeczy różne. — Powiedziałem dobranoc i poszedłem spać. — Oglądaliśmy stację wodociągów miejskich. — Cudzoziemcy zachwycają się pięknnością Krakowa. — Wojewoda był niegdyś dostojnikiem wojskowym i sądowym, a dziś jest urzędnikiem administracyjnym. — Wybiła już północ. — Dobroczynny nie ogląda się na odwdzięczenie. — Wymawiane dobrodzieństwo zmniejsza swoją wartość. — Święty Wojciech nawracał Prusaków.

218. Wskaż zestawienia, zrosty i złożenia.

Czcigodny staruszek pracował wytrwale na chleb powszedni. — Lud na klęczkach Anioł Pański mówił. — Przez granitowe koronki ostrołuków padają na wschody promienie księżyca. — Gerwazy zaczął wedle zwyczaju wieczorne pacierze, lecz między Ojczenaszem i Zdrowaś Maryją dziwne stanęły mary. — Wokoło nas jaśniały płomienie trójnogów. — Gaje zielone przyjmują w swoje zacisze różnopióre ptaki. — Koło mnie srebrzył się tu mech siwobrody, zlany granatem czarnej zgniecionej jagody. — Czasem wymkną się w górę przez trawy zielenie, jakby dwa wodotryski,

dwa rogi jelenie. — Chłopcy biorą krasnolice, tyle w pieśniach litewskich sławione lisice.—Cała trzódka białopucha królików bieży do starca. — Lew jest panem czworonogów. — Ostrowidz on na bliźniego, a kret na siebie samego. — Nazajutrz ojciec z synem poszli na Stare Miasto.

219. Podane niżej wyrazy rozłóż na części słowotwórcze, wyodrębniając w nich rdzenie, przyrostki i przedrostki:

a. las	b. dwór	c. kłos
lasek	dworek	kłosek.

Czy wyrazy te są proste, czy złożone?

Czy wszystkie wyrazy proste są jednakowo zbudowane? Jaka jest różnica między wyrazami *las* — *lasek*, *dwór* — *dworek*, *kłos* — *kłosek*?

220. Wskaż wyrazy rdzenne i proste rozwinięte.

Zły koń i z góry nie pociągnie. — Nie pan domem stoi, ale dom — panem. — Kęś do kęsa, będzie kawał mięsa. — Pies — stróż domowy. — Oko pańskie gospodarstwo tuczy. — Dobry wóz dobrze wiezie.

IX. BUDOWA SŁOWOTWÓRCZA POSZCZEGÓLNYCH CZĘŚCI MOWY.

‡ (§ § 83 — 97).

221. W związku z podanymi rzeczownikami męskimi utwórz odpowiednie żeńskie według załączonego wzoru:

a. Stanisław — Stanisława	b. chłop — chłopka
Władysław —	nauczyciel —
Wacław —	lekarz —
c. wójt — wójtowa	d. wójt — wójtówna
Jan —	burmistrz —
król —	szewc —

222. W związku z podanymi rzeczownikami utwórz odpowiednie zdrobniałe i pieszczotliwe, według załączonego wzoru:

a. kot — kotek	b. koń — konik	c. chłop — chłopiec
pies —	stół —	wzór —
wór —	pał —	dwór —
dwór —	gaj —	wał —
d. wuj — wujaszek	e. matka — matuchna	f. pole — pólko
stryj —	córka —	sito —
ojciec —	siostra —	okno —

223. W związku z podanemi rzeczownikami utwórz odpowiednie powiększające i zgrubiałe, według załączonego wzoru:

a. chłop — chłopisko	b. drzewo — drzewsko
dom —	baba —
koń —	

224. W związku z podanemi rzeczownikami nieosobowemi utwórz odpowiednie osobowe, według załączonego wzoru:

a. mydło — mydlarz	b. siła — siłacz	c. ogród — ogrodnik
siodło —	gęba —	cukier —
druk —	broda —	las —
wino —	brzuch —	góra —

225. W związku z podanemi rzeczownikami jednostkowemi utwórz odpowiednie rzeczowniki zbiorowe, według załączonego wzoru:

a. pan — państwo	b. mięso — mięsiwo
nauczyciel —	mleko —
chłop —	grosz —
robak —	
ptak —	

226. W związku z podanemi rzeczownikami zmysłowemi utwórz odpowiednie rzeczowniki umysłowe, według załączonego wzoru:

błązen — błąźństwo
próżniak —
biedak —

227. W związku z podanemi przymiotnikami utwórz odpowiednie rzeczowniki, według załączonego wzoru:

a. stary — starzec	b. obłudny — obłudnik	c. śmiały — śmiałek
mądry —	okrutny —	kochany —
mały —	podróżny —	mądry —
chudy —	grymaśny —	siwy —
d. biały — białość	e. ślepy — ślepotą	
wdzięczny —	głuchy —	
słaby —	głupi —	
mądry —	prosty —	

228. W związku z podanymi czasownikami utwórz odpowiednie rzeczowniki, według załączonego wzoru.

a. dawać — dawca	b. stworzyć — stworzyciel
zbawiać —	niszczyć —
obronić —	nauczyć —
radzić —	marzyć —
rządzić —	wierzyć —
c. palić — palacz	d. kropić — kropidło
działać —	sznurować —
poganiać —	czepać —
kopać —	bawić —
orać —	
e. klepać — klepisko	f. pisać — pisanie — pisanina
targować —	strzelać — —
uzdrowić —	biegać — —
usypać —	

229. W związku z podanymi przymiotnikami utwórz odpowiednie pochodne, według załączonego wzoru.

a. gruby — grubszy — najgrubszy	
tępy — —	
krwawy — —	
chudy — —	
prosty — —	
b. ładny — ładniejszy — najładniejszy	
piękny — —	
tłusty — —	
ciemny — —	
jasny — —	
c. prędki—prędszy—najprędszy	d. szeroki—szerszy—najszerszy
szybki— —	głęboki— —
słodki — —	

230. W związku z podanymi przymiotnikami utwórz odpowiednie pochodne.

a. biały — białawy	b. biały — bieluchny
słodki —	słodki —
cierpki —	ładny —

231. W związku z podanymi rzeczownikami utwórz odpowiednie przymiotniki.

a. lud	— ludny	b. pan	— pański	c. broda	— brodaty
las	—	anioł	—	żona	—
wieczór	—	rycerz	—	róg	—
noga	—	mąż	—	skrzydło	—
ręka	—	towarzysz	—	garb	—

232. W związku z podanymi rzeczownikami i przymiotnikami utwórz odpowiednie czasowniki.

a. głos	— głosić	b. szal	— szaleć	c. żart	— żartować
brud	—	ból	—	podróż	—
sąd	—	krzyk	—	smak	—
trud	—	wrzask	—	biesiada	—
gość	—	ryk	—	rozum	—
d. złoty	— złocić	e. jasny	— jaśnieć		
biały	—	biały	—		
polski	—	polski	—		

233. W związku z podanymi zaimkami utwórz odpowiednie zaimki pochodne, według załączonego wzoru.

a. jaki	— jakiś	b. jaki	— jaki bądź
który	—	który	—
kto	—	kto	—
co	—	co	—

234. W związku z podanymi liczebnikami zbiorowymi utwórz odpowiednie wieloraki.

dwoje	—	dwojaki
troje	—	
czworo	—	
pięcioro	—	

235. W związku z podanymi liczebnikami zbiorowymi i głównymi utwórz odpowiednie mnożne.

a. dwoje	— podwójny	b. dwa	— dwukrotny
troje	—	trzy	—
czworo	—	cztery	—

236. W związku z podanymi przymiotnikami utwórz odpowiednie przysłówki.

a. dobry — dobrze	b. prosty — prosto	c. pański — z pańska
ładny —	wysoki —	miejski —
piękny —	niski —	polski —
zaczny —	szeroki —	bliski —
	d. pański — po pańsku	
	polski —	
	ludzki —	

X. ZMIENNOŚĆ GŁOSKOWA CZĄSTEK SŁOWOTWÓRCZYCH WYRAZÓW.

(§ § 98 — 118).

237. W podanych niżej wyrazach wskaż ich wspólne rdzenie.

a. dach	b. ziemia	c. góra
daszek	podziemie	podgórze
poddasze	ziemniak	górski
dachówka	ziemski	górzysty
d. koło	e. krew	f. ręka
kółko	krewki	rączka
kółeczko	krwisty	zręczny
kołować	krwawy	rękaw.

Czy postać głoskowa rdzeni pozostaje w wyrazach pokrewnych bez zmiany, czy też ulega zmianom?

238. W podanych niżej wyrazach wskaż wspólne ich przedrostki i przyrostki i zwróć uwagę, czy ich postać głoskowa pozostaje zawsze bez zmiany, czy też ulega zmianom.

a. zbierać — zebrać	b. mydło — mydelko
wzbierać — wezbrać	szydło — szydelko
wtykać — wetknąć	
odmykać — odemknąć	c. państwo — państwko.

239. Podane niżej wyrazy rozłóż na części słowotwórcze i zwróć uwagę, na czym polega wymiana postaci obocznych tych części słowotwórczych.

a. stół — stołek	b. pień — pniak	c. groza — groźny
wór — worek	jodła — jodełka	kość — kostny.
kęś — kąsek	krośna — krosienka	
węch — wachać	mydło — mydelko	

Na jakich wymianach głoskowych opierają się wymiany postaci obocznych w cząstkach słowotwórczych wyrazów?

240. W podanych niżej wyrazach zwróć uwagę na wymianę samogłosek rdzennych i zastanów się, jakie różnice znaczeniowe wymiana ta wyraża.

a. moczyć — maczać	b. odmłodzić — odmładzać
toczyć — taczać	wydzwonić — wydzwaniać
chodzić — chadzać	skropić — skrapiać
mówić — mawiać	zbczyć — zbaczać.

Jaka jest znaczeniowa różnica między czasownikami *moczyć — maczać*, i jaka między czasownikami *odmłodzić — odmładzać*?

241. W podanych niżej wyrazach zwróć uwagę na wymianę samogłosek rdzennych i zastanów się, jakie różnice znaczeniowe wymiana ta wyraża.

a. nieść — nosić	b. przynieść — przynosić
wieźć — wozić	odwieźć — odwozić
wieść — wodzić	zawieść — zawodzić.

242. W podanych niżej przykładach wskaż wymianę samogłosek i zwróć uwagę, w jakich formach gramatycznych ona występuje.

a. niosłem — niesli	b. widziałem — widzieli
wiozłem — wieźli	cierpiałem — cierpieli
wiodłem — wiedli	bolałem — boleli
plotłem — pletli	słyszałem — słyszeli
c. niosę — niesie	d. imię — imienia — imiona
wiozę — wiezie	strzemię — strzemienia — strzemiona.
wiodę — wiedzie	
biore — bierze	

243. W podanych niżej przykładach wskaż wymianę samogłosek i zwróć uwagę, w jakich formach gramatycznych i w jakich położeniach głoskowych ona występuje.

a. żłoby — żłób / snopy — snop	b. dęby — dąb / sępy — sęp
lody — lód / koty — kot	błędy — błąd / pręty — pręt
wozy — wóz / nosy — nos	kręgi — krąg / sęki — sęk
c. krowa — krówka	d. grzęda — grządka
robota — robótka	gęś — gąska
pole — polko	księstwo — ksiąstewko

- e. niosła — niósł   f. cięła — ciął
 wiodła — wiódł   wzięła — wziął
- g. robię — rób / kopię — kop
 wodzę — wódź / psocę — psoc.

244. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na wymianę samogłoski *e*. Na czym ta wymiana polega?

- mgła — mgielka
 dno — denko
 mydło — mydelko
 próżny — próżen.

245. W podanych niżej przykładach wskaż wymianę ilościową samogłoski *e* i zwróć uwagę, w jakich formach gramatycznych i w jakim położeniu ona występuje.

a. z tobą — ze mną	b. zbierać — zebrać
przed tobą — przede mną	wspierać — wesprzeć
w tobie — we mnie	rozbiierać — rozebrać
c. pień — pniak	d. mgła — mgielka
lew — lwica	suknia — sukienka
len — lniany	dno — denko
krew — krwisty	kołdra — kołderka
pies — psisko	wiśnia — wisienka.

246. W podanych niżej przykładach wskaż wymiany samogłosek i zwróć uwagę, na czym one polegają i co wyrażają.

a. nazwać — nazywać	b. wspomnieć — wspominać
posłać — posyłać	wytnę — wycinam
zamknąć — zamykać	zaklnę — zaklinam.

247. Przejrzyj postaci oboczne rdzeni podanych niżej wyrazów i zwróć uwagę, na czym polega ich wymiana? Czy na wymianie samogłosek czy spółgłosek?

a. guz — guzik	b. krowa — krow'ina
kąt — kącik	kobieta — kobiecina
pas — paśnik	kot — koćina
c. sosna — sośnina	d. smoła — smolny
brzoza — brzeżina	szkoła — szkolny

e. pan	— pański	f. trawa	— trawiasty
Hiszpan	— hiszpański	glina	— gliniasty
g. chłop	— chłopiec	h. słaby	— słabiutki
wał	— walec	chudy	— chudziutki.

248. Na czym polegają wymiany spółgłosek w obocznych postaciach cząstek słowotwórczych wyrazów? Jaka jest różnica między spółgłoskami *z—ż, t—ć, s—ś, n—ń*, i t. d.?

249. Pod wpływem czego następuje zmiękczenie końcowych spółgłosek rdzennych w takich wyrazach, jak *guź-ik, paś-ik, brzeź-ina, koć-ina*? Jaki ruch narządów mowy zmiękcza spółgłoskę? Czy ruch ten wykonywamy przy wymawianiu samogłoski *i*?

250. Czy można wytłumaczyć temi samymi przyczynami zmiękczenie końcowych spółgłosek rdzennych w takich wyrazach, jak *pański, trawiasty, słabiutki*? Czy przy wymawianiu głosek *s, a, u* wykonywamy te ruchy, które powodują zmiękczenie spółgłoski? Czy można więc w zmiękczeniu końcowych spółgłosek rdzennych w wyrazach *pański, trawiasty, słabiutki* upatrywać wynik upodabniającego wpływu głoski następującej?

251. Przejrzyj rdzenne postaci oboczne podanych niżej wyrazów.

chłop — chłopek — chłopiec
wał — walek — walec.

Dlaczego w wyrazach *chłopek, walek* końcowe spółgłoski rdzenne nie ulegają zmiękczeniu, a w wyrazach *chłopiec, walec* zmiększają się? Co na tę różnicę wpływa? Od jakiej głoski zaczynają się przyrostki *-ek* i *-ec*? Czy przyrostki te wytwarzają dla poprzedzającej spółgłoski jednakowe czy różne położenie głoskowe? Więc na czym polega różnica w położeniu końcowych spółgłosek rdzennych w wyrazach *chłopek—chłopiec, walek—walec*? Czy jest to różnica w położeniu głoskowym, czy w położeniu słowotwórczym? Czy spółgłoski twarde w wyrazach *chłopek, walek* znajdują się przed temi samymi przyrostkami, co spółgłoski zmiękczone w wyrazach *chłopiec, walec*?

252. Zwróć uwagę na zmiękczenie formalne spółgłosek rdzennych w podanych niżej wyrazach:

smoła — smolny
groza — groźny
ręka — ręczny
noga — nożny
grzech — grzeszny.

Czy spółgłoski formalnie zmiękczone *cz, ż, sz* są zmiękczone także pod względem wymawianiowym? Czy przy ich wymawianiu podnosimy środek języka ku podniebieniu?

253. Zwróć uwagę na końcowe spółgłoski tematowe w następujących wyrazach:

a. gospod- arz — gospod- yni	b. pust- y — wysok'- i
bóg — bog'- ini	chud-y — tęg'- i
poselk- a — posełk'- ini .	

Czy podane wyżej rzeczowniki *gospodyni, bogini, poselkini* mają jeden i ten sam przyrostek? Czy przyrostek *-yni* wpływa na zmiękczenie poprzedzającej spółgłoski tematowej? Jak w takim razie powinny brzmieć rzeczowniki, utworzone zapomocą tego przyrostka od wyrazów *bóg, poselka*? Czy zmiana połączeń głoskowych *gy, ky* jest zmiękczeniem formalnym czy wymawianiowym? Czy połączenia *gy, ky* wymieniamy na *gi, ki* tylko tutaj, czy zawsze? Jak należy wyjaśnić postaci *ubogi, wysoki* obok *chudy, pusty*?

Jaką rolę odgrywają w formach gramatycznych spółgłoski *k', g'*? Czy są to spółgłoski formalnie twarde, czy zmiękczone?

254. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na wymianę spółgłosek formalnie twardych i miękkich.

a. sklep — sklepik	b. gród — grodziec — ogrodzenie
drab — drabik	plotę — plecionka — plecenie
kram — kramik	powóz — powozik — powożenie
trawa — trawiasty	kosa — kosić — koszenie
huf — hufiec	
c. dzwon — dzwonic	d. bóg — bogini — bożek
wał — walec	noga — nodze — nóżka
dwór — dworzec	buk — buki — buczek
	ręka — ręce — rączka
	duch — dusza — dusić.

ODMIENNIA.

I. CZĄSTKI FLEKSYJNE WYRAZÓW.

(§§ 119 — 120).

255. W podanych niżej wyrazach wskaż przyrostki.

a. białawy	b. wieszadło	c. konik
bielutki	wieszanie	konisko.

Zwróć uwagę na różnice, jakie zachodzą w znaczeniu zestawionych wyżej wyrazów. Co oznacza *białawy* i *bielutki*, *wieszadło* i *wieszanie*, *konik* i *konisko*?

Czy zmiana przyrostków pociąga za sobą zmianę znaczenia wyrazów?

256. W zestawionych niżej rzeczownikach podkreśl przyrostki.

a. głowa — główka

b. koło — kółko

głowa — głowie (radzi)

koło — za kołem (się toczy).

Na czym polega różnica między wyrazami *głowa* i *główka*, *koło* i *kółko*? Czy przyrostki *-ka*, *-ko* zmieniają znaczenie wyrazów?

Na czym polega różnica między wyrazami *głowa* i *głowie*? Czy przy zmianie przyrostka *-a* na *-e* następuje zmiana w znaczeniu wyrazu? Rozbierz zdanie *głowa głowie radzi*. Jaką częścią zdania jest wyraz *głowa* i czym w zdaniu jest wyraz *głowie*? Więc na co wskazują przyrostki *-a*, *-e*?

Na czym polega różnica między wyrazami *koło* i *kołem*? Czy zamiana przyrostka *-o* na *-em* pociąga za sobą zmianę w znaczeniu wyrazu? Rozbierz zdanie: *koło za kołem się toczy*. Jaką częścią zdania jest wyraz *koło* i czym jest w zdaniu wyraz *kołem*? Więc na co wskazują przyrostki *-o*, *-em*?

Czy przyrostki wskazują tylko na znaczenie wyrazów czy także na to, czym one są w zdaniu?

257. W podanych niżej rzeczownikach wskaż końcówki i powiedz, jakie części zdania one wyrażają.

Ręka rękę myje. — Noga nogę wspiera. — Oko oka nie widzi. — Kropla do kropli podobna. — Dzień za dniem schodzi. — Dzień do dnia niepodobny. — Rok po roku upływa.

258. Napisz podane niżej wyrazy, wskaż końcówki i podkreśl pozostałe części wyrazu.

a. woda

b. gwiazda

c. rola

d. matka

wody

gwiazdy

roli

matki

wodą

gwiazdą

rolą

matką.

259. Wskaż tematy w podanych niżej rzeczownikach:

a. mydło: myję się mydłem,

szydło: szyję szydłem,

b. pisanie: zabrałem się do pisania,

czytanie: zabrałem się do czytania.

260. Podane niżej wyrazy rozłóż na rdzenie i przyrostki, tematy i końcówki:

a. zbawca	b. kropla	c. perła
obronca	kropelka	perłowy
radca	kroplisty	perlisty.

261. Przepisz, oddzielając części słowotwórcze i fleksyjne, według załączonego wzoru:

groźba: groź + ba, groźb — a

a. prośba	b. trawa	c. dół	d. miasto
kośba	trawka	dołek	przedmieście.

Czy części słowotwórcze i fleksyjne są temi samymi częściami wyrazów?

II. WYRAZY ODMIENNE I NIEODMIENNE.

(§ 121).

262. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na wyrazy *Warszawa* i *Wisła*; zastanów się, czem one są w zdaniu i wskaż ich końcówki.

Warszawa leży nad Wisłą. — Wisła płynie pod Warszawą. — Mieszkańcy Warszawy kochają bardzo swoje rodzinne miasto. — Szerokość Wisły pod Warszawą jest dość znaczna. — Od Gdańska i Sandomierza płyną po Wiśle ku Warszawie statki i łodzie. — Wielkie mosty łączą Warszawę z Pragą. — Wybraliśmy się w podróż Wisłą do Warszawy.

Czy końcówki wyrazów *Warszawa*, *Wisła* ulegają zmianom? Od czego zależy zmiana końcówek w wyrazach? Czy wyrazy *Warszawa* i *Wisła* w przytoczonych wyżej przykładach mają znaczenie jednych i tych samych części zdania?

263. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na końcówki rzeczownika *księżyc*.

Księżyc świecił na szafirowem niebie. — Do cichego pokoju wpadały promienie księżycyca. — Jeden obłoczek biały płynął ku księżycowi. — Cień ziemi padł na księżyc. — Całe błonie oświetlone było księżycem. — Na księżycu są wielkie góry.

Czy zmiana końcówek wpływa na zmianę postaci zewnętrznej, czyli formy wyrazów? Czy wyrazy *Wisła*, *Wisły*, *Wiśle*, *Wisłą*... *księżyc*, *księżycyca*, *księżycowi*, *księżycem*... mają jednakową formę?

264. W podanych niżej przykładach wskaż wyrazy odmienne i takie, które się nie zmieniają.

Ucieszyłem się tem bardzo.—Ucieszyło to mię bardzo.—
Uczeń nie umiał pomnożyć ośmiu przez pięć, ani pięciu przez osiem.—
Padał gęsty drobny deszcz.—Nie lubię gęstego drobnego deszczu.—
Zegar wybił godzinę czwartą.—Wybiła na zegarze godzina czwartą.—
Tacy ludzie zdarzają się rzadko.—Takich ludzi widywałem rzadko.—
Spojrzeliliśmy sobie trzykroć oko w oko.—Spojrzeliliśmy sobie trzykroć w oczy.—
Wieczór był ciepły i cichy.—Wieczory były ciepłe i ciche.

265. Przepisz, podkreślając części mowy nieodmienne.

Nieznacznie z wilgotnego wykradał się mroku świt bez rumieńca, wiodąc dzień bez światła w oku. Dawno wszedł dzień, a jeszcze ledwie jest widomy; mgła wisiała nad ziemią, jak strzecha ze słomy nad ubogą Litwina chatką. Za przykładem niebieskim wszystko się spóźniło na ziemi. Bydło późno na paszę ruszyło i zdybało zające przy późnem śniadaniu. I w lasach cisza... Kędyś u brzegów kałuży klekce bocian.

III. ODMIANA RZECZOWNIKÓW.

1. Znaczenie form deklinacji rzeczowników.

(§ § 122 — 126).

266. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na formę wyrazów i określ różnicę jej znaczenia.

pan	—	panowie	pług	—	pługi
chłop	—	chłopi	chata	—	chaty
snop	—	snopy	izba	—	izby
koń	—	konie	pole	—	pola.

Co oznacza forma liczby pojedynczej i jakie znaczenie ma forma liczby mnogiej?

267. Zmień formę liczby pojedynczej na mnogą.

a. dąb	b. Warszawa	c. pieprz	d. sitowie	e. dobroć
las	Kraków	kreda	pierze	wdzięczność
kłós	Lwów	złoto	gawieź	uczciwość
badyl	Poznań	woda	ciżba	szlachetność.

Czy wszystkie rzeczowniki mogą być używane w liczbie mnogiej?

268. Jakich rzeczowników nie używamy w liczbie mnogiej?

269. Jak wytłumaczyć używanie w liczbie mnogiej takich rzeczowników własnych, jak *Karpaty, Beskidy, Tatry, Alpy, Czechy, Włochy, Węgry*?

270. Jakie znaczenie ma forma liczby mnogiej w wyrazach takich, jak *Kochanowscy, Słowaccy, Mickiewiczowie, Janowie, Stanisławowie*?

271. Wskaż rzeczowniki, położone w liczbie mnogiej.

Zaskrzypiały wrota, osadzone na żelaznych zawiasach, i do stodoły wtoczył się wóz ze zbożem. Poszły w ruch widły. Coraz to wylatuje w górę snop ziarnistego zboża i spada w siasiek, gdzie go układają. Mija krótka chwila i opróżniony wóz wyjeżdża w pole. Wiejski wyrostek w niebieskich samodziłowych majtkach zbiera grabiami pozostałe na klepisku kłosa, i znowu wtacza się do stodoły wóz zboża. Z sąsiedniego klepiska dolatują miarowe uderzenia cepów. Parobcy po schodach wnoszą do śpichrza wory świeżego ziarna. Robota idzie żwawo i wesoło. Każdy się zwija ochoczo, bo każdy wie, że obfite zbiory dobry gospodarz wynagrodzi sutemi dożynkami.

272. Czy rzeczowniki *wrota, zawiasy, widły, cepy...* bywają używane w liczbie pojedynczej? Jak wytłumaczyć tę ich właściwość?

273. Do rzeczowników *ojciec, matka, dziecko* dodaj przymiotnik *dobry*. Zwróć uwagę na końcówkę przymiotnika; czy pozostaje ona w połączeniu z temi wyrazami bez zmiany?

274. Do przytoczonych niżej rzeczowników dodaj odpowiednie przymiotniki i zwróć uwagę na ich końcówki:

a. syn	b. córka	c. dziecko	d. dom
nauczyciel	gospodyni	źrebię	płat
żołnierz	pani	piskłę	próg
	e. chata	f. niebo	
	ściana	słońce	
	podłoga	powietrze.	

Jakie końcówki przybierają przymiotniki w połączeniu z rzeczownikami, oznaczającymi osoby płci męskiej i żeńskiej i jakie z nazwami istot niedojrzałych? Jak możnaby te różne formy przymiotnika nazwać?

Jak możnaby nazwać rodzaj rzeczowników nieżywotnych?

275. Do wymienionych niżej rzeczowników dodaj odpowiednie przymiotniki; określ na podstawie końcówek przymiotników rodzaj

rzeczowników i zastanów się, jakie końcówki mają rzeczowniki rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego:

a. miasto	b. głowa	c. postać	d. las
ogrodzenie	dusza	dłoń	dąb
imię	ziemia	brew	cień
zwierzę	pani	moc	kosz.

276. Wskaż rodzaj gramatyczny i naturalny.

Pilny uczeń.—Dobry chłopiec.—Uczciwy człowiek.—Wierny pies.—Troskliwa matka.—Przywiązana córka.—Rządna gospodyni.—Waleczny książę.—Wielki poeta.—Sprawiedliwy sędzia.

277. Wskaż rzeczowniki, określ, czem każdy z nich jest w zdaniu i w jakim przypadku został położony.

Orzeł z orłem lata, a sowa sową zostanie.—Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem się spotka.—Człowiek człowiekowi pomaga.—Cnota z cnotą się brata i cnotę szanuje.—Serce do serca się zwraca.—Koło za kołem się toczy, dzień za dniem goni, chwila za chwilą uchodzi.

Na co wskazują przypadki? Zależnie od czego zmieniamy je w zdaniu?

2. Opis form deklinacji rzeczowników.

(§§ 127 — 132).

278. W podanej niżej deklinacji rzeczowników podkreśl końcówki i zwróć uwagę, czy we wszystkich rzeczownikach są one jednakowe.

Liczba pojedyncza.

M.	dom	okno	chata	sień
D.	domu	okna	chaty	sieni
C.	domowi	oknu	chacie	sieni
B.	dom	okno	chatę	sień
W.	domie!	okno!	chato!	sieni!
N.	domem	oknem	chatą	sienią
Mjśc.	(w) domu	(w) oknie	(w) chacie	(w) sieni.

Liczba mnoga.

M.	domy	okna	chaty	sienie
D.	domów	okien	chat	sieni
C.	domom	oknom	chatom	sieniom

B.	domy	okna	chaty	sienie
W.	domy!	okna!	chaty!	sienie!
N.	domami	oknami	chatami	sieniami
Mjsc.	(w) domach	(w) oknach	(w) chatach	(w) sieniach.

Ile odmiennych wzorów odróżniać należy w deklinacji rzeczowników?

279. Przyjrzyj się podanym niżej wzorom deklinacyjnym i zwróć uwagę na końcówki przypadkowe.

a. *Liczba pojedyncza.*

Liczba mnoga.

M.	sąsiad	dobrodziej	sąsiedzi	dobrodzieje
D.	sąsiada	dobrodzieja	sąsiadów	dobrodziejów
C.	sąsiadowi	dobrodziejowi	sąsiadom	dobrodziejom
B.	sąsiada	dobrodzieja	sąsiadów	dobrodziejów
W.	sąsiedzie!	dobrodzieju!	sąsiedzi!	dobrodzieje!
N.	sąsiadem	dobrodziejem	sąsiadami	dobrodziejami
Mjsc.	(o) sąsiedzie	(o) dobrodzieju.	(o) sąsiadach	(o) dobrodziejach.

b. *Liczba pojedyncza.*

Liczba mnoga.

M.	chata	ziemia	chaty	ziemie
D.	chaty	ziemi	chat	ziem
C.	chacie	ziemi	chatom	ziemiom
B.	chatę	ziemię	chaty	ziemie
W.	chato!	ziemio!	chaty!	ziemie!
N.	chatą	ziemią	chatami	ziemiami
Mjsc.	(o) chacie	(o) ziemi.	(o) chatach	(o) ziemiach.

Czy rzeczowniki *sąsiad* i *dobrodziej*, *chata* i *ziemia*, chociaż należą do jednej i tej samej deklinacji (męskiej i żeńskiej samogłoskowej), mają we wszystkich przypadkach jednakowe końcówki? Czy różnice w końcówkach przypadkowych zależą tylko od tego, według jakiej deklinacji rzeczowniki się odmieniają?

Odrzuć w podanych tu rzeczownikach końcówki dopełniacza liczby pojed. i zwróć uwagę, czy tematy ich kończą się spółgłoskami twardymi czy miękkimi?

Czy rzeczowniki twar-dotematowe i miękkotematowe odmieniają się jednakowo?

3. Wymiany tematów obocznych w deklinacji rzeczowników.

(§ § 133 — 140).

280. Napisz odmianę rzeczownika *dąb*, podkreśl tematy i zwróć uwagę, czy się one zmieniają, czy pozostają bez zmiany.

281. Napisz odmianę rzeczownika *żłób* i podkreśl wymieniające się tematy oboczne.

282. Jakie głoski zmieniają się w tematach obocznych deklinacji rzeczowników?

283. Napisz odmianę rzeczownika *wieś*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę, czem się one od siebie różnią.

284. Napisz odmianę rzeczownika *jagnię*, podkreśl tematy oboczne, wyodrębnij w nich przyrostki i zwróć uwagę, czem się tu różnią tematy oboczne.

285. Napisz odmianę rzeczowników *wąż*, *gwóźdź*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę na wymieniające się w nich samogłoski.

286. Napisz odmianę rzeczowników *las*, *anioł*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę na wymieniające się w nich samogłoski.

287. Napisz odmianę rzeczowników *snop*, *ryba*, *rama*, *trawa*, *szafa*, podkreśl w nich tematy oboczne i zwróć uwagę, w jaki sposób zmieniają się w nich końcowe (tematowe) spółgłoski.

288. Napisz odmianę rzeczowników *chata*, *woda*, *rosa*, *koza*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę, w jaki sposób zmieniają się w nich końcowe spółgłoski.

289. Napisz odmianę rzeczowników *okno*, *mydło*, podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę, w jaki sposób zmieniają się w nich końcowe spółgłoski.

290. Napisz w równoległych kolumnach odmianę rzeczowników *kosa*, *ręka*, *noga*, *mucha* i podkreśl formy tych przypadków, w których się zmienia końcowa spółgłoska tematu.

Na czem polega zmiana *s* w *ś*? Czy zmiana spółgłosek *k* w *c*, *g* w *dz*, *ch* w *sz* jest także zmiękczeniem? Czy spółgłoski *c*, *dz*, *sz* wymawiamy miękko? Czy zmiana *k* w *c*, *g* w *dz*, *ch* w *sz* jest wymawianiem zmiękczeniem? W jakich przypadkach zjawiają się w deklinacji rzeczowników *ręka*, *noga*, *mucha* spółgłoski *c*, *dz*, *sz*? Czy w tych samych przypadkach, co spółgłoska miękka *ś* w deklinacji rzeczownika *kosa*? Więc jaką rolę odgrywają w deklina-

cji spółgłoski *c*, *dz*, *sz*? Czy są to spółgłoski formalnie twarde czy miękkie?

291. Napisz w równoległych kolumnach odmianę rzeczowników *plot*, *kruk*, *róg* i podkreśl w odmianie dwóch ostatnich te formy przypadków, w których spółgłoski *k*, *g* zmiękcza się w *k'*, *g'*. Zwróć uwagę, czy w tych przypadkach spółgłoska *t* rzeczownika *plot* zmiękcza się, czy pozostaje bez zmiany? Więc jaką rolę odgrywają w deklinacji spółgłoski *k'* *g'* (miękkie)? Czy formalnie są to spółgłoski miękkie, czy twarde?

292. Rzeczowniki *dąb* i *gołąb*, *siano* i *nasienie*, *zima* i *ziemia*, *siec* i *krew* napisz w dopełniaczu liczby pojed., podkreśl w nich tematy i zwróć uwagę, czy są one miękkie czy twarde.

293. Czy rzeczowniki *piec*, *praca*, *wódz*, *wiedza*, *kosz*, *pasza*, *wąż*, *wieża*, *zboże*, *morze*, *mysz*, *noc* są twardo- czy miękko-tematowe?

294. Jakie tematy mają rzeczowniki *pan*, *koń*, *ogród*, *gwóźdź*, *wąż*, *wódz*? Czy rzeczowniki męskie są twardo- czy miękko-tematowe?

295. Jakie tematy mają rzeczowniki *sito*, *sitowie*, *siano*, *nasienie*, *zboże*, *wybrzeże*, *morze*, *imię*, *jagnię*? Czy rzeczowniki nijakie mają tematy twarde, czy miękkie?

296. Jakie tematy mają rzeczowniki *ryba*, *sowa*, *ręka*, *studnia*, *ziemia*, *praca*, *gospodyni*? Czy rzeczowniki żeńskie samogłoskowe mają tematy twarde, czy miękkie?

297. Jakie tematy mają rzeczowniki *dłoń*, *łódź*, *sień*, *noc*, *mysz*, *rzecz*? Czy rzeczowniki żeńskie spółgłoskowe są twardo- czy miękko-tematowe?

4. Opis przypadków deklinacji rzeczowników.

(§§ 141 — 154).

298. Wskaż rzeczowniki męskiej (pierwszej) deklinacji i zwróć uwagę, jaką postać przybierają one w mianowniku liczby pojed. Czy jest to postać czystego tematu, czy też prócz tematu występuje tu jaka końcówka?

Pociąg miał ruszać.—Ranek był dziwnie przejrzysty.—Dzień zapowiadał się pięknie.—Z za mgły blask słońca strzelił tysiąc-krotny.—Koń kłusował polem aż pod zamku progi.—Kazio i Władzio jechali stępa.

299. Wskaż rzeczowniki męskiej (pierwszej) deklinacji i zwróć uwagę na właściwe im postaci dopełniacza liczby pojed. Jakie końcówki przybierają w dopełniaczu liczby pojed. rzeczowniki męskie?

Chłop wyszedł zimnym rankiem po chróśniak do sadu. — Jacek złożył ręce obie, jak do pacierza. — Sterczy nędzna karczemka bez okien i dachu. — Nikt nie mówił pomimo wezwań gospodarza. — Śród lasu cichego pełno było krzyku i hałasu. — Tadeusz nie mógł dłużej od gniewu wytrzymać. — Strażnicy boru widzieli, jak przez cmentarz szła dziewczica moru.

300. Od podanych niżej rzeczowników męskich pochodzenia obcego utwórz dopełniacz liczby pojed.

a. profesor	b. uniwersytet
dyrektor	teatr
prezydent	prezent
prezes	atrament.

Jakie rzeczowniki męskie pochodzenia obcego mają w dopełniaczu liczby pojed. końcówkę *-a* i jakie końcówkę *-u*?

301. Podane niżej rzeczowniki połóż w dopełniaczu liczby pojed.

a. las	b. cukier	c. ból
gaj	pieprz	gniew
bór	piasek	śmiech
tłum	miod	zapał.
rój	śnieg	

Jakie znaczenie mają rzeczowniki, umieszczone w pierwszym, drugim i trzecim szeregu?

302. Wskaż rzeczowniki męskie i zwróć uwagę na właściwe im końcówki celownika liczby pojed.

Miało się ku wieczorowi. — Całe towarzystwo wracało z lasu ku domowi. — Jak sługa panu, tak pan słudze. — Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie. — Gwałtowność walki nie dawała żołnierzowi chwili wytchnienia.

303. Podane niżej rzeczowniki połóż w bierniku i dopełniaczu liczby pojed., odpowiadając na pytanie: *kogo (co) widziałem?* i *kogo (czego) nie widziałem?*

a. pan	b. koń	c. dąb	d. dom
król	pies	buk	dach
wódz	kot	świerk	plot.

Jaką postać ma biernik liczby pojed. rzeczowników deklinacji męskiej?

Z jakim się zgadza przypadkiem?

304. Połóż w bierniku rzeczowniki: *ręka, praca, ziemia, gospodyni*. Jaką końcówkę mają w bierniku liczby pojed. samogłoskowe rzeczowniki żeńskie?

305. Podane niżej rzeczowniki połóż w wołaczu liczby pojed. i zwróć uwagę na ich końcówki.

a. sąsiad	b. król	c. pasterz	d. chłopiec
pan	gość	wódz	ojciec
pies	łabędź	wąż	krawiec
dąb	jęczmień	pieprz	głuszec
dwór	gaj	bicz	widelec.

Jakie rzeczowniki deklinacji męskiej mają w wołaczu liczby pojed. końcówkę *-e* a jakie — końcówkę *-u*?

306. Połóż w wołaczu liczby pojed. rzeczowniki *łódź, sieć, Narcw.*

307. Wskaż rzeczowniki, położone w bierniku i wołaczu i zwróć uwagę na właściwe im końcówki.

Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza!—Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna!—Litwo, ojczyzno moja, ty jesteś jak zdrowie!—Młodości, orla twych lotów potęga!—Poznanie błędu zmniejsza winę. — Na pochyłą brzozę wszystkie kozy wążą. — Każda głowa ma swoją czapkę. — Dwakroć przepłynął morze. — Każda liszka (lis) swój ogon chwali.

308. Podane niżej rzeczowniki połóż w miejscowniku liczby pojed. i zwróć uwagę na ich końcówki.

a. sąsiad	b. gość	c. wódz	d. chłopiec	e. wróg
pies	łabędź	wąż	ojciec	kruk
dąb	jęczmień	pieprz	głuszec	buk
las	gaj	bicz	widelec	duch
f. drzewo	g. pole	h. morze	i. mleko	
żyto	narzędzie	zboże	oko	
stado	uczucie	wzgórze	ucho.	

Jakie końcówki mają w miejscowniku liczby pojed. rzeczowniki męskie i nijakie.

309. Połóż w celowniku i miejscowniku liczby pojed. podane niżej rzeczowniki.

a. głowa	b. rola	c. praca	d. gospodyni
woda	studnia	wieża	pani.
chata	ziemia	dusza	

Jakie końcówki mają w celowniku i miejscowniku liczby pojed. samogłoskowe rzeczowniki męskie?

310. Wskaż rzeczowniki i oznacz ich przypadek i deklinację.

Od północy wicher śwista, pusta droga, noc za pasem, idzie sobie legionista, idzie żołnierz borem, lasem. Na zachodzie strop się pali, morze ognia płynie w górze, kędyś wioskę widać wdali, całą w złocie i purpurze. Ponad strzechy dym polata, skrzypi żóraw gdzieś u studni, ze źrebięciem klacz srokata na podwórzu dworskiem dudni. Siwy bociek hen klekota na kościelnej starej wieży, srebrna Wisła z łąk migota, co do Gdańska szumnie bieży. To zadźwięknie śmiech przelotny, to ktoś piosnkę huknie basem, a tam smutny i samotny idzie żołnierz borem, lasem.

311. Podane niżej rzeczowniki użyj w liczbie mnogiej.

a. pan	b. ojciec	c. snop	d. chłop	e. buk
król	syn	sad	sąsiad	kruk
poseł	wuj	duch	Włoch	stóg
f. Polak	g. gość	h. pasterz		
Norweg	koń	wąż		
robotnik	gwóźdź	rydż.		

Jakie końcówki ma mianownik liczby mnogiej w rzeczownikach męskich?

312. Połóż w mianowniku liczby mnogiej podane niżej rzeczowniki.

a. głowa	b. matka	c. ziemia	d. pani
wdowa	córka	studnia	gospodyni
chata	wstęga	rola	
e. praca	f. sieć	g. dłoń	
wieża	kość	wieś	
dusza	rzecz	noc.	

Jakie końcówki mają w mianowniku liczby mnogiej rzeczowniki żeńskie, samogłoskowe i spółgłoskowe?

313. Napisz w dopełniaczu i bierniku liczby mnogiej następujące rzeczowniki.

a. sąsiedzi	b. konie	c. dęby	d. domy
nauczyciele	zające	bławatki	promienie.

Jaką postać ma biernik liczby mnogiej w rzeczownikach deklinacji męskiej? Z jakimi przypadkami się zgadza?

314. Wskaż rzeczowniki, użyte w liczbie mnogiej i zwróć uwagę na ich deklinację, przypadek i końcówkę.

Nadeszła jesień. Na drzewach zaczynają żółknąć liście. Sierpy, gromadnie dzwoniące we zbożach, i grabiska, sunące po łąkach, ucichły. Wśród opustoszałych pól panuje głucho milczenie. Nie słyhać śpiewów ptasząt ani pieśni żeńców; od czasu do czasu zaturkocą tylko na drodze koła przejeżdżających wozów lub zaryczy bydło, pasące się stadami po rżyskach. Z leśnych trzęsawisk, bagien i bajerek, gdzie na walnych zgromadzeniach wiecują przed odlotem dzikie gęsi, dolatują przeciągłe gegania. Przyroda układa się do spoczynku, ale prace człowieka nie ustają, zmienia się tylko rodzaj zatrudnień. Praca wrę około zabudowań gospodarskich, na gumnach, w stodołach, na klepiskach.

5. Uwagi o odmianie niektórych rzeczowników.

(§ § 155 — 166).

315. Połóż w liczbie mnogiej rzeczowniki *rok*, *człowiek*.

316. Napisz odmianę rzeczownika *mieszczanin*, podkreśl w nim tematy i zwróć uwagę na ich wymianę.

317. Połóż w dopełniaczu i miejscowniku rzeczowniki *Węgry*, *Czechy*, *Włochy*, *Niemcy*, *Prusy*.

318. Napisz odmianę rzeczownika *przyjaciel*, podkreśl w nim tematy oboczne i zwróć uwagę na ich wymianę.

319. Odmieniaj w liczbie mnogiej rzeczowniki *brat*, *ksiądz*.

320. Odmieniaj rzeczownik *gimnazjum*.

321. Napisz odmianę rzeczowników *zielo*, *nasienie*, podkreśl w nich tematy oboczne i zwróć uwagę na ich wymianę.

322. Przedeklinuj w liczbie mnogiej rzeczowniki *oko* i *ucho*.

Jaka jest znaczeniowa różnica między wyrazami *oka* i *oczy*, *ucha* i *uszy*?

323. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na formy rzeczownika *niebo*; wskaż jego właściwości w wymianie obocznych tematów i w końcówkach.

Okrag niebios był gdzie niedzie chmurkami zasłany. — Już zakryły się całkiem niebiosa i ziemia. — Niechaj nieba będą ci łaskawe! — Stado obłoków pół niebios obległo ogromną chmurą. —

Wódz wznosił modły ku niebiosom, dziękując Bogu za zwycięstwo.—Ojcze nasz, któryś jest w niebiesiech, święć się imię Twoje!

324. Napisz odmianę rzeczownika *książę* i zwróć uwagę na właściwości, które ją różnią od zwykłej odmiany rzeczowników deklinacji nijakiej.

325. W podanych niżej przykładach wskaż rzeczowniki i zwróć uwagę na ich deklinację i formę przypadku.

Już ostatnie perły gwiazd zamierzchły i na dnie niebios zgasły.—Ostatnie liny majtkom wyrwały się z ręki.—Chrystus krzyż wziął w ręce obie. — Jacek złożył ręce obie, jak do pacierza. — Klucznik oczy roztwierał, usta szeroko rozszerzał. — Hrabia z założonemi spoglądał rękoma. — Ja mówię oczyma, mówię serca biciem. — Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce.—Dziewczyna powiewała podniesioną w rękę szarą kitą. — Utkwiłem oczy we dwie twojej broni rury. — Przed i za baldachimem postępowały szeregi białej braci zakonnej.—On lę nad bracią uronił.—Różnili się Dobrzyńscy między Litwą bracią. — Oczy lepiej pamiętają, niż uszy. — Mierz dobrze oczyma, pracuj dobrze rękoma. — Przyjaciół w przygodzie poznasz.—Z przyjaciółmi słówkiem rzadko, a rączką nigdy nie igraj!—Jakie nasiona, takie też owoce. — Złe zioła prędko rosną. — Dlatego dwoje uszu, jeden język dano, aby mniej mówiono, a więcej słuchano. — Braci niezgoda wszystkich gorszy.—Żyj z braćmi w zgodzie!

IV. ODMIANA PRZYMIOTNIKÓW.

(§§ 167 — 178).

326. Odmień według przypadków: *ładny ogród, wesola wieś, ludne miasto*. Czy są różnice między deklinacją przymiotników a rzeczowników?

327. W podanych niżej formach podkreśl tematy oboczne, zwróć uwagę na ich wymiany i opisz, na czem one polegają.

M. l. pojed.	wesoł	biał-y	pełen	pevien
D. l. pojed.	wesoł-ego	biał-ego	pełn-ego	pewn-ego
M. l. mnog.	weseli	biał-i	pełn-i	pewn-i.
M. l. pojed.	tań-i	czud-z-y		
D. l. pojed.	tani-ego	czud-z-ego		
M. l. mnog.	tań-i	czud-z-y.		

Jakie głoski wymieniają się w tematach obocznych deklinacji przymiotników?

328. W podanych niżej przykładach podkreśl tematy oboczne, zwróć uwagę na wymiany spółgłosek tematowych i wytłumacz, na czym te wymiany polegają.

a. ślepy	— ślep'i	b. głup'i (człowiek)	— głup'i ludzie
gruby	— grub'i	gołęb'i	— gołęb'i
niewidomy	— niewidom'i	paw'i	— paw'i
prawy	— praw'i	kogući	— kogući
prosty	— prości	niedźwiedzi	— niedźwiedzi
twardy	— twardzi	struśi	— struśi
bosy	— bośi	papużi	— papużi.
skromny	— skromni		
mały	-- mali		
mądry	— mądrzy		
dziki	— dzicy		
srogi	— srodzy		
cichy	— ciśi		
pieszy	— pieśi		
duży	— dużi		

Jakie spółgłoski ulegają wymianie w tematach obocznych deklinacji przymiotników? Jakie są to wymiany, — wymawianiowe czy formalne?

329. W podanych niżej przykładach podkreśl tematy oboczne, zwróć uwagę na wymiany samogłosek i wytłumacz, na czym one polegają.

gotowy	— gotów	wesoły	— wesół — weseli
zdrowy	— zdrów	rodzony	— rodzeni.

330. W podanych niżej przykładach podkreśl tematy oboczne, zwróć uwagę na ich wymiany i wytłumacz, na czym one polegają.

pełen	— pełna	godzien	— godna
mocen	— mocna	pevien	— pewna
wdzięczen	— wdzięczna	winien	— winna.

331. W podanych niżej przykładach oddziel końcówkę od tematu i zwróć uwagę na spółgłoskę tematową i jakość końcówki.

a. gruby	b. wielki	c. głup'i	d. cudzy
ciekawy	dziki	gołęb'i	obcy
pusty	krótki	kogući	duży
chudy	drogi	barańi	pieszy
stary	ubogi	tańi	ochoczy
głuchy	srogi	orli	proroczy.

332. Zestaw podane niżej przykłady i określ, czem się różnią formy, wyszczególnione w prawej kolumnie od zwykłych form przymiotnikowych.

gotowy — gotów	syty — syt
zdrowy — zdrów	godny — godzien
wesoły — wesół	pewny — pewien
łaskawy — łaskaw	winny — winien
ciekawy — ciekaw	pełny — pełen.

333. Wskaż formy przymiotnikowe i rzeczownikowe przymiotników i zwróć uwagę, czem są one w zdaniu.

Byłem gotów na wszystko. — Żołnierz, gotowy do walki, był pewien zwycięstwa. — W tem przedsięwzięciu czeka cię pewny zawód. — Był on zawsze zdrow i wesół. — Zdrowy człowiek bywa wesół. — Ciekaw jestem twojej odpowiedzi. — Człowiek ciekawy chętnie się wdiera w cudze tajemnice, niezawsze jednak bywa godzien zaufania. — Winny takiego postępowania nie powinien dłużej wśród nas przebywać. — Hrabia widocznie był wdzięczny jej za pochwał tyle. — Nie jestem tego wart. — Ranek był dziwnie przejrzysty, wolen chmury wszelakiej. — Bądź zdrow; więcej na waszym nie postanę progę! — Te kraje radbym myśłami powitał.

334. Dlaczego przymiotniki *wart*, *rad*, *kontent* używają się tylko w formie rzeczownikowej?

335. Wskaż formy biernika liczby pojed. rodzaju męskiego przymiotników.

Służba kocha dobrego pana. — Szanuję tego zacnego dzielnego człowieka. — Widziałem w lesie stuletni dąb. — Król Stanisław August postawił w Łazienkach piękny pałac. — Rybak złowił wielkiego szczupaka.

336. Wskaż przymiotniki rodzaju męskiego i nijakiego, użyte w narzędniku i miejscowniku liczby pojed. i zwróć uwagę na ich końcówki.

Wszyscy w głębokiem milczeniu, z wielkiem nabożeństwem słuchali kazania. — Wicher kędyś nad sklepem szalał nieruchomym. — Po chwili w samotnym budynku wszystko do zwyczajnego wracało spoczynku. — Na zielonym obrusie łąk, jak szeregi naczyń stołowych, sterczą grzyby. — Giedymina za bogów rozkazem wyraźnym zbudował miasto Wilno. — Tadeusz wsparł się na parkanie, oczy podniósł, i z palcem do ust przyciśnionym, kazał sam sobie milczeć, by słowem kwapionem nie rozerwał milczenia. —

Jankiel słynął muzycznym talentem, znał się dobrze na handlu zbożowym.

337. Wskaż końcówki przymiotników.

silni ludzie — silne konie — silne maszyny,
dobrzy panowie — dobre panie — dobre konie — dobre dzieci,
pracowici rzemieślnicy — pracowite kobiety — pracowite mrówki,
wysocy chłopcy — wysokie dęby — wysokie wieże.

Jakie końcówki mają przymiotniki w mianowniku liczby mnogiej i kiedy każdej z nich używamy?

338. Wskaż formy biernika i narzędnika liczby mnogiej przymiotników i zwróć uwagę na ich końcówki.

Dawno już znam tych zacnych ludzi. Spędzałem nieraz w ich domu całe miesiące, a pobyt u nich zostawił w mojem sercu niezatarte wspomnienia. Nieraz stają przede mną pogodne letnie wieczory i długie miłe gawędy, w których poważne tematy łączyliśmy z wesołemi żartami. Słońce spadało na zabudowania gospodarskie i rzucało złote promienie na werandę i ogród, na rozciągający się tuż za nim borek z pięknymi sosnami i zieleniejące w niedalekiej odległości kępy olszynowe. Krzaki bzu, wielka tuja i aleja z niebieskimi kwiatkami barwinka tworzyły najbliższe otoczenie domu, a po drugiej stronie, na ganku przed wchodowemi schodami stała piękna agawa. Z drogi widać było okoliczne wsi, które się rozsiadły między rozległemi polami nadnarwiańskimi i stare mury sąsiedniego Szczepankowskiego kościoła, pamiętającego jeszcze czasy szwedzkie.

339. Odmieniaj rzeczowniki *Kraśniński, Linde, Orzeszkowa, Zakopane, Osobne* i zwróć uwagę na ich formy. Jak się one deklinują?

340. Wskaż rzeczowniki, odmieniające się według deklinacji przymiotnikowej.

Wojski z woźnym Protazym ze świecami w sieni stali i rozmawiali.—Pan Wojski z krzykiem podróznego ścisnął i całował.—Gerwazy siadł na ziemi, oparł się o ścianę.—Czasem bawiłem się opowiadaniem mego starego służącego.—Nie czyń bliźniemu, co tobie niemiło.—Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem.—Mysliwi rozsądzali swe wczorajsze łowy.—Pędzi na smyczy Kusy, za nim Sokół chyży.—Linde i Bantkie byli znakomitymi uczonymi polskimi.—Za czasów Stefana Batorego utworzono trybunały, najwyższe sądy szlacheckie.—Tytus Chałubiński położył wielkie załugi dla Zakopanego.

341. Napisz odmianę rzeczowników *sędzia, hrabia* i zwróć uwagę, jak się one deklinują.

342. Wskaż formy rzeczowników *sędzia, hrabia*.

Sędziogo wola była ekonomowi pocziwemu świętą.— Krótkie były sędziogo z synowcem witania.— Niedźwiedź runął wprost na ostatnich strażników oblawy, Hrabie i Tadeusza.— Zawisć tem mocniej Hrabie przeciw Soplicom porusza.— Zezem w oczy Hrabiemu spojrział Podkomorzy.— Hrabia się z Podkomorzym skłócił i Sędziem pogroził.— Gerwazy razem z Hrabie wpadł w głąb ciemnej framugi.— Biege zaraz do Hrabi.— Woźny już dawniej wyszedł ku domowi Hrabi.

V. ODMIANA ZAIMKÓW.

(§ § 179—189).

343. Napisz odmianę zaimka *który, która, które* i zwróć uwagę na jego formy.

Według jakiego wzoru odmienia się ten zaimek? Czy ma deklinację przymiotnikową czy rzeczownikową?

344. Napisz odmianę zaimka *sam, sama, samo* i zwróć uwagę na jego formy.

Według jakiego wzoru odmienia się ten zaimek? Czy ma formy przymiotnikowe czy rzeczownikowe?

345. Napisz odmianę zaimka *on, ona, ono* i rozpatrz jego formy.

346. Kiedy używamy form *jego, jemu...*, a kiedy *niego, niemu* i t. d.?

Przyjrzyj się podanym niżej przykładom.

Wraca księżyc, twarz jego pełna i rumiana.— Skwarzyła słońca letniego pożoga; od niej ptaki w zbożowym ukryły się lasku.— Czynami jego powodowała fantazja.— Był jej wdzięczen za pochwał tyle.— Za zbliżeniem królowej wszystkie chorągwie oddawały jej pokłon.— Człowiek jest różny od wszelkich stworzeń: życie towarzyskie jest dla niego nieodzowne.— Ufam im i polegamy na nich.

347. Zestaw podane niżej przykłady i zwróć uwagę, kiedy używamy form *jego, jemu*, a kiedy form *go, mu*:

widziałem go — widziałem jego i jego brata,

opowiadałem mu to — opowiadałem to jemu i jego bratu.

348. W przytoczonych niżej zdaniach na miejsce kresek połów, gdzie należy, formy *go, je*.

Miłe i piękne jest nasze miasto, kocham—bardzo. Nasz nauczyciel jest dobry i wyrozumiały, kochamy—wszyscy. Drzewo spróchniało, więc trzeba—ściąć. [Za ogrodem rósł mały lasek sosnowy, lubiłem—odwiedzać. Słońce przestało świecić, zakryła—czarna chmura. Powietrze było duszne, wypełniała—gęsta mgła. Zboże już dojrzało, trzeba—żąć. Przyjechał miły gość, witaliśmy—serdecznie. Założyliśmy ogródek i otoczyli—plotem. On jest grzecznym chłopcem, więc—wszyscy kochają. Szczęście samo nie przychodzi, trzeba—zdobywać.

349. W podanych niżej zdaniach na miejsce kresek połów, gdzie należy, formy *nim, niem*.

Powietrze było przejrzyste, nie unosił się w—ani jeden pyłek. Kto kogo lubi, ten rad z—przestaje. Z domu wszyscy wyszli, nie zastaliśmy w—nikogo. Opowiadanie ciągnęło się zbyt długo, były w—jednak ciekawe ustępy. Kto ma szczerego przyjaciela, ten może na—polegać.

350. Połów, gdzie należy, formy *ich, je*.

Kto bliźnich kocha, ten—czynem kocha. Kto sąsiadom rad, ten—mile widzi. Kto chce wrogów zwyciężyć, musi—własną bronią pokonać. Kto się w pięknych koniach lubuje, niech—pięknie utrzymuje. Kto chce błędów poniechać, niech—przedtem dobrze pozna. Kto biczem na innych kręci, ten—często na sobie poczuje. Kto chce mieć dobre drogi, niech—często naprawia. Kto dzieciom zbyt folguje, ten—popsuje. Kto ziarna rzuca w ziemię, ten—później zbiera. Kto ma miłe wspomnienia, ten—rad przypomina.

351. Połów, gdzie należy, formy *nimi, niemi*.

Kto gości rad widzi, ten się mile z—bawi. Kto nauki zdobywa, ten rad z—przebywa. Kto lubi książki, ten rad z—przestaje. Kto kocha swych przyjaciół, ten rad z—się dzieli. Kochaj ludzi, a będziesz żył z—w zgodzie.

352. W podanych niżej przykładach zaimki, użyte w liczbie pojedyncz., połów w liczbie mnogiej, według wskazanego wzoru.

Na stawie pływały kaczki, ta(te) szukała(ły) żeru, tamta(tamte) krążyła(ły) po wodzie.—Po południu przyjechali do nas goście, ten bawił się w domu, tamten wyszedł do ogrodu.—Dzieci wróciły z lasu; każde miało dzbanek jagód.—Goście wrócili ze spaceru; każdy był w dobrym humorze.—W sadzie rosły piękne

drzewa; każde miało owoce.— Z pola wracały żniwiarki; każda niosła sierp w rękę.— W tygodniu jest siedem dni; który z nich jest dla ciebie najprzyjemniejszy?— Masz wielu kolegów; który jest dla ciebie najmilszy?— Czytałeś niejedną książkę; która ci się najwięcej podobała?

353. Wskaż zaimki i zwróć uwagę na ich formy.

Kto zawsze tylko żył w pustyni, niechaj nikogo ten nie wini, że nie podniosą się rozpacz i tylko nad nim kruk zakracze. Kto się nie imał ludzi sprawy, nie wcielał siebie w ból ich krwawy, niech nie narzeka ten z pod ziemi, że ludzie nad nim idą niemi. Kto kochał tylko wiatr i skały, od skał i wiatru li ma prawo żądać, aby go żałowały, kiedy pod zimną legnie trawą.

354. Wskaż zaimki osobowe i zwróć uwagę na ich formy.

Nie widziałem cię już dawno.— Ciebie nie widziałem dawno, z nim widuję się prawie codziennie.— Opowiadałeś mi to już nieraz.— Mnie o tem nic nie mówiłeś, więc że życzeniom twoim nie stało się zadość, nie moja w tem wina.— Dałem ci wszystko, com miał, a tyś mnie niewdzięcznością odplacił.— Tobie oddałbym wszystko.

VI. ODMIANA LICZEBNIKÓW.

(§ § 190 — 200).

355. Napisz odmianę wyrazów: *dwunasty rok, dwojaka odpowiedź, potrójne zadanie* i zwróć uwagę na deklinację liczebników porządkowych, wielorakich i mnożnych.

356. W podanych niżej przykładach wskaż liczebniki ułamkowe i zwróć uwagę na ich formy.

Brat mój wyjechał przed półtrzecia rokiem, a od pół roku nie mam od niego wiadomości.— W półtora roku ukończyłem swoją pracę.— W pół godziny było cicho w całym dworze.— W ciągu półszósty godziny uszliśmy półtorej mili.— Z półtora groszem trudno świat objechać.

357. Napisz odmianę wyrazów: *dwoje rodziców, czworo dzieci* i zwróć uwagę na formy liczebników zbiorowych.

358. Odmień według przypadków: *jeden pan, dwaj panowie (dwóch panów), dwie panie, dwa konie, dwa pola; trzech chłopcy (trzech chłopców), trzy drzewa.*

359. Napisz odmianę: *pięciu panów, pięć wsi, sześć pań.*

360. Odmień według przypadków: *sto, sto koni, stu jeźdźców.*

361. Odmień według przypadków *dwieście osób, dwustu ludzi.*

362. Odmień *trzysta osób, trzystu ludzi.*

363. Odmień *pięćset osób, pięciuset ludzi.*

364. Napisz odmianę *tysiąc, milion; tysiąc ludzi.*

365. Napisz odmianę *tych pięciu dobrych chłopców*, podkreśl końcówki przypadkowe i zwróć uwagę na różnice między deklinacją rzeczownikową, przymiotnikową a liczebnikową.

366. Wskaż liczebniki, oznacz ich gatunek i zwróć uwagę na ich formy.

Utkwiliśmy obaj oczy we drzwiach chaty.—Stanąłem u celu podróży dnia trzynastego stycznia o godzinie dziewiętej wieczorem.—Niema podobno jednakich dwu kropli wody, dwu liści na drzewie.—Dwaj rycerze pojmani jadą bez trwogi do Kowna.—Od półtora roku siedzę tutaj w samotności.—Głos odezwał się potrójnem echem.—Woda występuje w trojakięj postaci.—Ucho Zosi rozróżnia śród tysiąca gwarów akord muszek i półton fałszywy komarów.—Siedem dni tworzy tydzień, dwanaście miesięcy składa się na rok.—Bawiłem na wsi pięć miesięcy.—Wielki post ciągnie się dni czterdzieści.

VII. ODMIANA CZASOWNIKÓW.

1. Postaci podstawowe czasownika.

(§ 201).

367. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na podmioty i końcówki czasowników, które się z temi podmiotami łączą.

Ja pracuję, ty pracujesz i on także pracuje.—Ja uważam, a czy ty uważasz?—On uważa.—Uczeń uważa.—Cieszę się twojem zdrowiem, a czy ty się cieszysz?—Zdrowie twoje cieszy mię.—Martwi mię twoja nieuwaga, a czy ty się nią martwisz?—Ja się nią martwię.—Mile wspominał nasze zabawy, a czy ty je wspominasz?—On je często wspomina.

368. Wskaż czasowniki i zwróć uwagę na formy osoby.

Śpiewak wita nasze strony: niechaj będzie pochwalony! Pokój z domem tym! Śpiewak wita w ojców wierze, a kto w dom go przyjmie szczerze, pieśń i Pan Bóg z nim! Pieśń ojczysta, narodowa, prosta, rzewna a surowa, jak nasz lud i czas. A więc w imię pieśni waszej, dziejów waszych i krwi waszej witam, wi-

tam was! Lubię tylko powitanie, niech też po mnie tu zostanie ten jedyny ślad, byście rzekli: tu przebywał, tutaj Janusz nam zaśpiewał i gdzieś ruszył w świat.

369. Przyjrzyj się zestawionym niżej czasownikom i zwróć uwagę na zachodzące między nimi różnice. Jakie formy mają czasowniki, umieszczone w pierwszej kolumnie i jakie formy znajdujemy w czasownikach drugiej i trzeciej kolumny.

Wiatr szumi. — Szumiący wiatr — szumiącego wiatru...

Liście opadają. — Opadające liście — opadających liści...

Zimno mrozi. — Mrozące zimno — mrożącego zimna...

Deszcz pada. — Padający deszcz — padającego deszczu...

W jaki sposób odmieniają się czasowniki *szumiący (wiatr)*, *opadające (liście)*?

370. W związku z podanymi niżej słowami utwórz imiesłowy przymiotnikowe, według załączonego wzoru.

a. światło gaśnie, — gasnące światło,

zmrok zapada, —

las ciemnieje, —

mgły powstają, —

strumień szemrze, —

b. przeczytałem książkę, — przeczytana książka

napisałem list, —

zaprosiłem gości, —

zamknąłem okno, —

otworzyłem drzwi, —

371. Zwróć uwagę na formy czasownika, wyróżnione tłustym drukiem, i zastanów się, na czym polega między nimi różnica.

Zachodzące słońce świeciło. — *Słońce, zachodząc, świeciło.*

Jaką postacią czasownika jest wyraz *zachodzące*? Czy imiesłów przymiotnikowy odmienia się? Według osób czy przypadków? A czy wyraz *zachodząc* odmienia się? Z jakim wyrazem w zdaniu łączy się imiesłów przymiotnikowy *zachodzące* i z jakim wyrazem łączy się wyraz *zachodząc*?

Jak się nazywają wyrazy, oznaczające właściwości czynności i stanów?

Więc znaczenie jakiej części mowy ma wyraz *zachodząc*?

372. W związku z podanymi słowami utwórz imiesłowy przysłówkowe, według załączonego wzoru.

a. pisze, — pisząc	b. zebrał, — zebrawszy
słyszę, —	wziął, —
widzę, —	ukrył, —
patrzę, —	schował, —
mówię, —	zamknął, —
- c. przyszedł, — przyszedłszy
- przybiegł, —
- przyniósł, —
- przywiózł, —
- usiadł, —

373. Czynności i stany, oznaczone w podanych niżej słowach, oznacz w ten sposób, żeby nie wskazywać jednocześnie na osobę lub rzecz, która te czynności wykonywa lub tym stanom ulega.

Ptaka śpiewa,	— śpiewanie, śpiewać
Ptaka lata,	—
Ryba pływa,	—
Człowiek chodzi,	—
Człowiek myśli, pracuje, walczy,	—

Znaczenie jakich części mowy mają wyrazy *śpiewanie* — *śpiewać*, *latanie* — *latać* i t. d.?

Czy rzeczowniki *śpiewanie*, *latanie*, *chodzenie* odmieniają się według przypadków? Przedeklinuj wyraz *śpiewanie*.

A czy wyrazy *śpiewać*, *latać*, *chodzić* i t. d. odmieniają się?

374. Użyj w formie bezokoliczników następujące czasowniki:

Piszę — rysuję — czytam — stoję — leżę — siedzę — mówię — śpiewam — widzę — słyszę — niosę — wiozę — piekę — tłukę — strzegę — strzygę.

375. Wskaż czasowniki i określ ich postaci; czy są to słowa, imiesłowy przymiotnikowe, imiesłowy przysłówkowe czy bezokoliczniki?

Gromada przycichła i kołem rozsiadła się znowu.—Nie mam czasu nic czytać. — Noc, u grobu Chrystusa przepędzona, została mi mocne wrażenie na zawsze. — Chcąc mnie sądzić, nie ze mną trzeba być, lecz we mnie (Mick.).—Ów, patrząc wprost przed siebie, niby senny kroczy.—Opowiadający umilkł z wyrazem bólu na twarzy.—Zgraja chartów, wypadłszy, wesoło skowycze.—Widziałem wschodzące słońce.—Obłoki ranne, zrazu rozpierzchnione, jak czarne ptaki, lecąc w wyższą nieba stronę, coraz się zgroma-

dzały. — Z nudy rozważać zacząłem miny i mowy ludzi, siedzących za stołem.

2. Znaczenie form czasownika.

(§ § 202 — 212).

376. Na czym polega różnica między słowami, zestawionemi w podanych niżej szeregach.

Piszesz — *pisalbyś (gdybyś mógł)* — *pisz!*
Czytacie — *czytalibyście (gdybyście mieli czas)* — *czytajcie!*

Co wyraża osoba mówiąca przez formy *piszesz*, *czytacie*? Czy słowa *piszesz*, *czytacie* oznaczają czynność rzeczywistą, czy przypuszczalną?

Co chce powiedzieć osoba mówiąca, gdy używa form *pisalbyś*, *czytalibyście*?

Czy słowa *pisalbyś*, *czytalibyście* oznaczają czynność rzeczywistą, czy przypuszczalną? Jaką czynność wyrażają słowa *pisz!* *czytajcie!* rzeczywistą, czy pożądaną?

377. Wskaż słowa i określ ich tryb.

Nie nuć triumfu przed bitwą! — Nie opuszczaj przyjaciół w nieszczęściu. — Powstań, nie płacz, nie rozpaczaj! — Człowiek strzela, Pan Bóg kule nosi.—Człowiek mierzy, Pan Bóg uderzy.— Nie czyn drugiemu, co tobie niemiło. — Świeć przykładem, jaśniej cnotą! — Aby ci nieba zawsze pomagały! — Zaszlibyście kiedy do mnie! — Prosiłbym cię o coś bardzo, ale nie śmiem. — Gdybyście mieli wiarę i wolę, zdziałalibyście wiele dobrego. — Módl się i pracuj!

378. Na czym polega różnica między słowami, zestawionemi w przytoczonych niżej szeregach. Wskaż osobę podmiotu i zwróć uwagę, jak się ona zachowuje wobec czynności lub stanu orzeczenia.

Matka pieści syna — *Matka jest pieszczona przez syna*
Matka całuje syna — *Matka jest całowana przez syna*
Matka kocha syna — *Matka jest kochana przez syna*
Matka myje dziecko — *Dziecko myje się.*

379. Wskaż czasowniki i określ ich stronę.

Zimowe zamieci zawalają drogi. — Stoczyła się straszna bitwa. — Broniliście się dzielnie. — Zakryj się płaszczem! — W polu koncert wieczorny ledwie jest zaczęty. — Ojciec mój był przez

wszystkich szanowany. — Drzewa szumią koło domu. — Ptactwo skryło się w lasy. — Nagle wichry zwarły się, porwały się wpoły, borykają się. — Rzecz była zgóry dobrze obmyślana. — Znowu ku lubym przedmiotom myśl pędzę. — Uczyłem się dniami całemi. — Nauka łokciem się nie mierzy. — Chłopiec siadł na ziemi i oparł się o ścianę.

380. Wskaż słowa i określ ich czas.

Drzewa szumią i szemrze ulewa. — Nigdy mi się nie podobnego nie śniło. — Tu i owdzie wznosiły się budowle o płaskich dachach. — Tu i owdzie między dworskiem zbożem tuła się bydlę włościańskie. — Sterczy nędzna karczemka bez okien i dachu. — Skrzypi żelazna chorągiewka z wieży. — Wojski chwycił swój róg bawoli. — Dzień ten będę zawsze pamiętał. — Dowiesz się o tem wszystkim z książek w swoim czasie. — Dziedzic zginął był w czasie krajowych zamieszków; dobra w częście spadły dalekim krewnym po kądzieli.

381. Określ różnice znaczeniowe w zestawionych poniżej słowach.

Podróżny grzał sobie ręce przy ogniu. — Podróżny ogrzał sobie ręce przy ogniu.

Czy różnice te dotyczą osoby, trybu, strony, czasu? Jeżeli nie, to na czem polegają?

382. Wskaż czasowniki i oznacz rodzaj ich czynności.

On pierwszy obudził się i przemówił. — Tadeusz z kilku gośćmi poszedł do stodoły. — W obu stawach piałły żab niezliczone hordy. — Zaczęli się zaraz pakować śpiesznie. — Pociąg miał ruszać. — W tych dniach miałem bardzo wiele chwil nadzwyczaj przyjemnych. — Z miejsca ruszyć się nie mogę. — Nagle wichry zerwały się, porwały się wpoły, borykają się, kręcą świszczącemi koły.

383. Wskaż słowa i określ ich osobę, liczbę, tryb, stronę, czas i rodzaj czynności.

Mrok gęstniał. — Ogień dogasał. — Zorze zbladły zupełnie. — Ziemia po nocnym deszczu wyschła. — Zapadł mrok i na niebie zabłysły pierwsze gwiazdy. — Dałbyś pokój tym żartom! — Przystałbyś mię dręczyć! — Rób wszystko z rozwagą! — Wilki byłyby nas na pewno pożarły. — Chodźcie ze mną wszyscy! — Dzieci wybuchnęły głośnym śmiechem.

384. Wskaż bezokoliczniki i określ ich stronę i rodzaj czynności.

Zapalić ogień na pobojuwisku i tu mi wzięte przyprowadzić jeńce! — Chciałbym objąć te błękity! — Mógłbym ci zrobić spowiedź ogólną życia całego. — Przychodzę i przepraszać i razem dziękować. — Tadeusz nie przestawał dąsać się i zżymać, nakoniec nie mógł dłużej od gniewu wytrzymać.—Bóg raczył lekarstwo jedyne objawić: poprawić się potrzeba było. — Na błoniach tych miała się stoczyć krwawa bitwa.—Rozkazy miały być spełnione szybko i dokładnie.

385. Wskaż imiesłowy przymiotnikowe i określ ich stronę, czas, rodzaj czynności, przypadek i liczbę.

Był gaj zrzadka zarosły, wysłany murawą. — Dziewczyna powiewała podniesioną w rękę [szarą kitką. — Uwolnione z więzów sokoły szybko lecą w błękity powietrza. — Tu natura, snem ujęta, nigdy ludzkich stóp nie słyszy; tu żywioty drzemią w ciszy, jak niespłoszone zwierzęta. — Widziałem w botanicznym wileńskim ogrodzie owe sławione drzewa, rosnące na Wschodzie i na Południu. — Kąpielą była rzeczka, u okien ciekąca. — Fiołek kłęczy, zgięty pod kroplami rosy. — Świeca, kilkakroć zapalona, zawsze gasła.

386. Wskaż imiesłowy przysłówkowe i określ ich stronę, czas i rodzaj czynności.

Wiatr, szumiąc, zeszlých liści tumanami miota. — Długo Litwini po górach i lasach bładzili, napadając na Niemców lub napadani wzajemnie. — Jacek, przycisnąwszy do piersi święconą gromnicę, podniósł w niebo zatłone nadzieją źrenice. — Podróżny długo w oknie stał, patrząc, dumając, wonnemi powiewami kwiatów oddychając.—Gospodarz, prace skończywszy rolnicze, na spoczynek powraca.

3. Opis form konjugacji polskiej.

(§ § 213 — 242).

387. Napisz odmianę czasowników *piszę, rysuję* w czasie teraźniejszym i przeszłym, podkreśl tematy konjugacyjne i zwróć uwagę, czy postaci ich w obu czasach są jednakowe.

388. Napisz odmianę czasownika *pracuję* i zwróć uwagę, w jakich formach występuje temat czasu teraźniejszego i gdzie — temat czasu przeszłego.

389. Napisz odmianę czasu teraźniejszego czasowników *piszę, widzę, czytam*, podkreśl końcówki i zwróć uwagę, czy we wszystkich czasownikach są one jednakowe.

390. Ile wzorów konjugacyjnych rozróżnić należy w odmianie czasu teraźniejszego?

391. Daj po kilka przykładów na każdą konjugację i wyszczególnione czasowniki odmień w formach czasu teraźniejszego.

392. Odmień w formach czasu teraźniejszego czasowniki: *wiozę, plotę, jadę, widzę*, podkreśl tematy oboczne i określ, na czym polegają ich wymiany.

393. Napisz odmianę czasu teraźniejszego słów: *gniotę, biorę, śledzę, słyszę, słucham*, podkreśl w nich tematy oboczne i zwróć uwagę na wymianę samogłosek. W której konjugacji wymiana ta następuje i jakim formom jest właściwa?

394. Ile postaci obocznych rozróżnić należy w temacie czasu teraźniejszego konjugacji *-ę -esz*?

395. Zestaw formy 1-ej i 2-ej osoby liczby pojed. czasu teraźniejszego czasowników: *rwę, dmę, plotę, wiodę, ciągnę, niosę, wiozę, biorę, piekę, strzęgę*; — *łapię, łamię, piszę, każę, skaczę, gwiżdżę, ścielę, myję*. Podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę na wymianę spółgłosek tematowych. Czy wszystkie spółgłoski tematowe ulegają tu wymianom? Jakie spółgłoski ulegają wymianom i na czym te wymiany polegają?

396. Jakie wymiany spółgłosek tematowych zachodzą w formach czasu teraźniejszego konjugacji *-ę -isz*? Zestaw formy 1-ej i 2-ej osoby liczby pojed. czasu teraźniejszego czasowników: *cierpię, robię, mówię, płamię, płacę, widzę, noszę, wożę, słyszę, leżę, poszczę, jeżdżę, puszczę, miażdżę, gonię, palę, patrzę, krzyczę*.

Dlaczego w formach czasu teraźniejszego konjugacji *-ę -isz* spółgłoski tematowe, naogół biorąc, wymianom nie ulegają? Jakie tematy są właściwe konjugacji *-ę -isz*, twarde, czy miękkie?

397. Zestaw formy 1-ej i 2-ej osoby liczby pojed. czasu teraźniejszego z formami bezokolicznika czasowników: *noszę, koszę, proszę, wożę, łażę, poszczę, jeżdżę*; — *słyszę, suszę, głuszę, skarżę, wróżę, puszczę, wrzeszczę, miażdżę*.

Czy spółgłoski tematowe, które ulegają wymianom w czasie teraźniejszym, zmieniają się w bezokoliczniku? Jaka postać przybierają w bezokoliczniku te spółgłoski tematowe, które w czasie teraźniejszym wymianom nie ulegają?

398. Napisz odmianę czasu teraźniejszego czasowników *słucham, opowiadam*; podkreśl w nich tematy oboczne, zwróć uwagę na ich wymiany i określ, na czym one polegają.

399. Według podanego niżej wzoru utwórz formy trybu rozkazującego od czasowników: *niosę, płotę, wiodę, biore, piekę, myję, piszę*;—*pałę, gonię, patrzę, piszcze, poszczę, siedzę, młóce*;—*czytam, słucham*.

Czas terażń.	Temat czasu terażń.	Tryb rozkaz.
<i>niosę — niesiesz</i>	<i>nios- / nieś-</i>	<i>nieś! nieś - cie!</i>

400. Jaki temat i w jakiej postaci występuje w formach trybu rozkazującego?

401. Od czasowników: *siądę, pomogę, pragnę*;—*wożę, otworzę, spojrzę*;—*słucham, opowiadam* utwórz formy trybu rozkazującego i zwróć uwagę na ich końcówki.

402. Według podanego niżej wzoru utwórz formy trybu rozkazującego od czasowników: *będę, siądę, pomogę, kopię, łamię, pozwolę, robię, kupię*. Zwróć uwagę, czy temat czasu terażniejszego, właściwy formom trybu rozkazującego, występuje zawsze w swej postaci niezmienionej, czy też ulega jakim wymianom. Jeżeli tak, to na czym te wymiany polegają.

Czas terażń.	Temat czasu terażń.	Tryb rozkazujący.
<i>będę—będziesz</i>	<i>będ- / będą</i>	<i>będź!</i>

403. Na czym polegają wymiany samogłosek i spółgłosek tematowych, właściwe formom trybu rozkazującego?

404. Według podanego niżej wzoru utwórz formy imiesłowu współczesnego od czasowników: *wiozę, wiodę, biore, piekę, piszę*;—*widzę, patrzę*;—*czytam, słucham*.

Czas terażń.	Temat czasu terażń.	Im. współczesny.
<i>wiozę — wieziesz</i>	<i>wioz- / wieź</i>	<i>wioząc(y)</i>

405. W jaki sposób tworzy się imiesłów współczesny, — przymiotnikowy i przysłówkowy? Jakie ma przyrostki? W jakiej postaci występuje w nim temat czasu terażniejszego?

406. W związku z podanymi formami czasu przeszłego utwórz formy imiesłowu uprzedniego, imiesłowu biernego i bezokolicznika od czasowników (*przy*)*witać, (u)myć, (wy)pić, (za)siać, wziąć, paść*.

Czas przeszły.	Temat czasu przeszł.	Im. uprzedni.
<i>(przy)witał</i>	<i>(przy)wita-</i>	<i>przywita - wszy</i>
Im. bierny.		Bezokoliczn.
<i>(przy)wita - ny</i>		<i>(przy)wita - ć</i>

407. Wskaż przyrostki, zapomocą których tworzy się imiesłów uprzedni.

a. zabra - wszy	b. obroni- wszy	c. zaniós - łszy
zbudowa - wszy	zamkną - wszy	wybieg - łszy
przebola - wszy	zakry - wszy	wypar - łszy.

Kiedy imiesłów uprzedni tworzymy zapomocą przyrostka - *wszy*, a kiedy zapomocą przyrostka - *łszy*?

408. Zwróć uwagę na przyrostki imiesłowu biernego.

1. br-a-ł — bra-ny	5. zamk-ną-ł — zamk-nię-ty
2. bud-owa-ł — budowa-ny	6. psu-ł — psu-ty
3. widzi-a-ł — widzia-ny	7. nió-sł — niesi-ony
4. bron-i-ł — broni-ony	dar-ł — dar-ty.

409. Porównaj zestawione niżej formy imiesłowu biernego i zwróć uwagę na ich różnice.

Niech będzie *pochwalony!* — Bądź *pochwalon!* — Chrystus został *umęczony* i *ukrzyżowany*. — *Umęczon, ukrzyżowan, — pogrzebion.*

410. W podanych niżej bezokolicznikach wskaż tematy i końcówki.

1. pisa-ł — pisa-ć	6. psu-ł — psu-ć
2. budowa-ł — budowa-ć	7. pas-ł — paś-ć
3. widzia-ł — widzie-ć	dar-ł — drze-ć
4. broni-ł — broni-ć	piek-ł — piec
5. zamkną-ł — zamkną-ć	bieg-ł — biedz(biec).

W jaki sposób tworzą się bezokoliczniki?

411. W związku z podanymi formami czasu przeszłego utwórz imiesłów uprzedni, imiesłów bierny i bezokolicznik. Podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę na ich wymiany.

<i>Czas przeszły.</i>	<i>Imiesł. uprzedni.</i>	<i>Imiesł. bierny.</i>	<i>Bezokolicznik.</i>
napisa-ł	napisa-wszy	napisa-ny	napisa-ć
cierpia-ł	(prze)cierpia-wszy	cierpia-ny	cierpie-ć
wzią-ł			
{ niós-ł			
{ nios-ła			
{ nieś-li			
{ plót-ł			
{ plot-ła			
{ plet-li			
{ tar-ł			

Na czym polega tu wymiana obocznych samogłosek?

412. W związku z podanymi formami czasu przeszłego utwórz imiesłów uprzedni, imiesłów bierny i bezokolicznik. Podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę na zachodzące w nich wymiany spółgłosek tematowych.

<i>Czas przeszły.</i>	<i>Imiesł. uprzedni.</i>	<i>Imiesł. bierny.</i>	<i>Bezokolicznik.</i>
{ pas-ł { paś-li	(wy)pas-łszy	pasi-ony	paś-ć
{ gryz-ł { gryż-li	—	—	—
{ plót-ł { plet-li	—	—	—
{ wiód-ł { wied-li	—	—	—

Jakim wymianom ulegają w tematach czasu przeszłego, imiesłowu uprzedniego, imiesłowu biernego i bezokolicznika spółgłoski tematowe zębowe (*t, d, s, z*)?

413. W związku z podanymi formami czasu przeszłego utwórz imiesłów uprzedni, imiesłów bierny i bezokolicznik. Podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę na zachodzące w nich wymiany spółgłosek tematowych.

<i>Czas przeszły.</i>	<i>Imiesł. uprzedni.</i>	<i>Imiesł. bierny.</i>	<i>Bezokolicznik.</i>
piek-ł	(u)piek-łszy	piecz-ony	piec
tluk-ł	—	—	—
strzeg-ł	(po)strzeg-łszy	strzeż-ony	strzedz (strzec)
strzyg-ł	—	—	—

Jakim wymianom ulegają w tematach czasu przeszłego, imiesłowu uprzedniego, imiesłowu biernego i bezokolicznika spółgłoski tematowe tylnojęzykowe *k, g*?

414. W podanych niżej przykładach podkreśl tematy oboczne i wytłumacz, na czym polegają ich wymiany.

<i>Czas przeszły.</i>	<i>Imiesł. uprzedni.</i>	<i>Imiesł. bierny.</i>	<i>Bezokolicznik.</i>
{ przesiak-ną-ł { przesiak-ł	{ przesiak-ną-wszy { przesiak-łszy	{ przesiak-nię-ty { przesiak-ni-ony	przesiak-ną-ć
{ zląk-ną-ł się { zląk-ł się	{ zląk-łszy się { zląk-łszy się	{ zląk-nię-ty { zląk-ni-ony	zląk-ną-ć się
{ zasłab-ną-ł { zasłab-ł	{ zasłab-ną-wszy { zasłab-łszy		zasłab-ną-ć.

415. W podanych niżej przykładach podkreśl tematy oboczne i wytłumacz, na czym polegają ich wymiany.

<i>Czas przeszły.</i>	<i>Imiest. uprzedni.</i>	<i>Imiest. bierny.</i>	<i>Bezokolicznik.</i>
uczy-ł	(na)uczy-wszy	ucz-ony	uczy-ć
suszy-ł	(u)suszy-wszy	susz-ony	suszy-ć
smaży-ł	(u)smaży-wszy	smaż-ony	smaży-ć
chwali-ł	(po)chwali-wszy	chwal-ony	chwali-ć
kupi-ł	kupi-wszy	kupi-ony	kupi-ć
broni-ł	(o)broni-wszy	broni-ony	broni-ć
wróci-ł	wróci-wszy	wróc-ony	wróci-ć.

416. W podanych niżej przykładach podkreśl tematy oboczne i zwróć uwagę, na czym polegają ich wymiany.

<i>Czas przeszły.</i>	<i>Imiest. uprzedni.</i>	<i>Imiest. bierny.</i>	<i>Bezokolicznik.</i>
tar-ł	(wy)tar-łszy	tar-ty	trze-ć
par-ł	(wy)par-łszy	par-ty	prze-ć
meł-ł	(u)meł-łszy	meł-ty	mle-ć.

417. Wskaż części składowe form czasu przeszłego.

Liczba pojed.

1. czytał-em, czytała-m
2. czytał-eś, czytała-s
3. czytał, czytała

Liczba mnoga.

1. czytali-śmy, czytały-śmy
2. czytali-ście, czytały-ście
3. czytali, czytały.

Czem jest druga część składowa formy czasu przeszłego? Przyjrzyj się zestawionym niżej przykładom:

czytałem ci	—	winienem ci	=	winien <i>jestem</i> ci
czytałam ci	—	winnam ci	=	winna <i>jestem</i> ci
czytałeś mi	—	winienes mi	=	winien <i>jesteś</i> mi
czytałaś mi	—	winnaś mi	=	winna <i>jesteś</i> mi
czytaliśmy ci	—	winniśmy ci	=	winni <i>jesteśmy</i> ci
czytaliście mi	—	winniście mi	=	winni <i>jesteście</i> mi.

418. Przyjrzyj się podanym niżej formom czasu zaprzęsłego.

Liczba pojed.

1. czytałem był
2. czytałeś był
3. czytał był

Liczba mnoga.

1. czytaliśmy byli
2. czytaliście byli
3. czytali byli.

Z czego się składa forma czasu zaprzęsłego?

419. Przyjrzyj się podanym niżej formom czasu przyszłego i zwróć uwagę, z czego się one składają.

Liczba pojed.

1. będę czytał (czytać)
2. będziesz czytał (czytać)
3. będzie czytał (czytać)

Liczba mnoga.

1. będziemy czytali (czytać)
2. będziecie czytali (czytać)
3. będą czytali (czytać).

420. Przyjrzyj się zestawionym niżej słowom i zwróć uwagę, na czym polega różnica w ich znaczeniu.

a. czytam — przeczytam
piszę — napiszę
tłumaczę — wytłumaczę

b. ruszam — ruszę
opowiadam — opowiem
mówię — powiem.

Znaczenie jakiego czasu i rodzaju czynności mają słowa: *przeczytam, napiszę, wytłumaczę, ruszę, opowiem, powiem*?

Jaką formę ma czas przyszły w czasownikach dokonanych, prostą czy złożoną?

421. Przyjrzyj się podanym niżej wzorom odmiany trybu przypuszczającego i zwróć uwagę na ich składowe części.

Czas teraźniejszy.

L. poj. 1. czytał-bym
2. czytał-byś
3. czytał-by

L. mnog. 1. czytali-byśmy
2. czytali-byście
3. czytali-by

Czas przeszły.

L. poj. 1. był-bym czytał
2. był-byś czytał
3. był-by czytał

L. mnog. 1. byli-byśmy czytali
2. byli-byście czytali
3. byli-by czytali.

422. Odmień w stronie zwrotnej czasowniki: *uczyć, myć*, i wskaż składowe części form strony zwrotnej.

423. Odmień w stronie biernej czasownik *chwalić* i zwróć uwagę, z czego się składają formy strony biernej.

SKŁADNIA.

I. RODZAJE ZDAŃ.

(§ 214).

424. Wskaż zdania i zwróć uwagę na ich znaczenie: co każde z nich wyraża — myśl, myśl w połączeniu z uczuciem lub wola, czy pytanie?

Co się u nas dzieje? — Ileż to już lat minęło! — Mnogie po ulicach ruszały się tłumy. — Smutno szumią nad źródłem gałązki olszyny. — Takich mężów widziały niegdyś nasze lasy! — Cóż to za człowiek? — Miej serce i patrzaj w serce! — Czemuż nie przejdą łzy moje? — Maciej ogrzał się słońcem, zakończył pacierze i już się do swojego gospodarstwa bierze. — Ach, ja się boję! — Jakże służy zdrowie? — Coś ty za jeden? — Słońce wschodziło nad szeroką przestrzenią zieloności. — Wonny wietrzyk powiewał przez błonie. — Odgłos się dzwonka rozlega przez łąny. — Jak tu mile oddychać piersiami całami.

425. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie i zwróć uwagę, czy składają się one z jednego, czy też z kilku wyrazów.

Nadszedł wrzesień. Wakacje minęły. Uczniowie po letnim wypoczynku powrócili do pracy. Gmach szkolny znowu rozbrzmiewa wesołym gwarem.

426. Z ilu zdań składa się zdanie: *kto pracuje pożytecznie, ma zawsze myśl pogodną.*

427. Wskaż zdania pojedyncze nierozwinięte, pojedyncze rozwinięte i złożone.

Piękna jest noc na stepie! Czasami nad wieczorem uciszą się wiatry. Głęboko roztwiera się niebo i wyjaśnia się mleczna droga. Koń rzeźwi się chłodem, a głucho na milę tętni ziemia pod kopytami tabunu. Za łupem lecą ziemne sowy. Przepiórki kwilą. Bąk wodny huka po trzcinach. Równy i płasko leży świat stepowy. Mgły lekkie słać się poczynają. Gwiazdy bledną. Ogniska popieleją. Koń grzebie ziemię. Śpiący sep się trzeźwi. A gdy słońce podejdzie, zrywa się znowu wichur stepowy od wschodu. Kto nie widział stepu, ten nie poznał wszystkich piękności natury.

II. ZDANIE POJEDYŃCZE.

(§ § 245 – 268).

428. Wskaż podmiot i orzeczenie rozwinięte i wyodrębnij w nich te części, które się z sobą wzajemnie łączą.

Wonny wietrzyk powiewa przez pola. — Różowe słońce wschodziło nad lasem.—Bryczka nasza potoczyła się raźniej wśród żętych pól. — Przy drodze stał wóz drabiniasty. — Przewrocza struga wodna wiła się między drzewami. — Na rudawym torfie kwitły niezapominajki. — W środku lasu błyszczało białe jezioro. — Cała ziemia połykała kroplistą rosą.

429. Wskaż podmiot i orzeczenie zasadnicze lub nierozwinięte.

Wkoło nich ciągnęły się lasy litewskie. — Jedna osina drżąca wstrząsa liście siwe. — Kopyta końskie zaszczękały po pustych ulicach. — Słońce znikło z nieba. — Rozległ się ostatni dzwonek. — Co raz dalej łódź ma płynie. — Oczy moje odwracają się ku ciemnościom. — Wstają mgły białe nad senną wioszczyną. — Wezbrane strumienie i rzeki toczyły swe wody do morza. — Niebo okryło się chmurami. — Drzewa i krzewy liśmi wzięły się za ręce. — Cała ziemia kroplistą połykała rosą. — Skrzypi żelazna chorągiewka.

430. Wskaż podmiot i orzeczenie zasadnicze, wyodrębnij pozostałe części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego i zastanów się, z jakimi wyrazami się one łączą.

Już świta brzask. — Najwytrzymalsza roślina ucieka stąd. — Cały kościół zanurzył się w mrok szary. — Słońce codzień inaczej wschodzi. — Drzewa owocowe ocieniały szerokie pole. — Niewielką izbę zalegał mrok. — Powoli mijają godziny.

431. Czy wyrazy, z którymi się łączą określenia, znajdują się w tej samej części zdania, co i te określenia?

432. Wskaż podmiot i orzeczenie rozwinięte i wyodrębnij w nich określenia.

Wszystkie te okolice napełniają serce jakąś prostotą i świętością. — Słońce wiosenne wzbilo się w błękity. — Gospodarz przywitał nas dość obojętnie. — Na kominie buzował się tęgi ogień. — Cały dzień zeszedł na przygotowaniach do obrony. — Całą noc przepędzili mieszczanie bezsennie na wężach. — Nazajutrz całe wojsko kozackie stanęło pod Lwowem.

433. Rozbierz podane, niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają i 2) na co wskazują — na przedmiot, czy na właściwość.

Niebo okryło się chmurami. — Świt ogarnął pola. — Chmury zawałyły widnokrąg. — Poznanie błędu zmniejsza winę. — Bieda uczy rozumu. — Ziemia polyskała rosą.—Drzewa ocieniały pole.—Wiatr osnuł ziemię tumanami. — Koń rył ziemię kopytem. — Człowiek jest różny od zwierząt.

434. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w nich przedmioty. Księżyc srebrną pochodnię zaniecił.—Niebo okryło się chmurami.—Świt ogarnął całą krainę.—Kropla jest podobna do kropli.—Zabrzmiął głos, pełen chwały.—Zimowe zamieci zawałają drogi.—Dłonią rękojeść ściskałem.

435. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania one odpowiadają, 2) na co wskazują, — na przedmiot, czy na właściwość przedmiotu.

Przydrożne lipy rzucały długie cienie.—Czekam zapowiedzianego listu.—Upłynęła jedna godzina i druga.—Wódz dawał krótkie rozkazy.—Zerwała się wielka burza.—Lunął rześisty deszcz.—Jasne błyskawice przesywały niebo.—Błaski niebieskie raziły nam oczy.

436. W podanych niżej zdaniach wskaż przydawki. Przyszła godzina popołudniowa.—Świeciło wielkie złote słońce.—Dobrotliwy Stwórca ogarniał całą krainę. — Kłaniało Mu się złociste zboże. — Szeleścił ciężki kłos pszeniczny. — Drżały cienkie źdźbła.

437. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania one odpowiadają i 2) na co wskazują, — na przedmiot, właściwość przedmiotu, czy właściwość cechy, czynności lub stanu.

Zewsząd lud spieszy na pola.—Pomału ciągną z pola ciężkie wołki. — Słynie szeroko w Litwie Dobrzyński zaścianek. — Wkoło ciągnęły się gęste lasy. — Już świtał brzask. — Kurz podnosił się nieustannie nad drogami. — W lesie panowała ogromnie poważna cisza.

438. W podanych niżej zdaniach wskaż okoliczniki.

Chwilę trwało milczenie. — Nie dla chwały biegłem tylekroć na miecze. — Tłum go zewsząd otoczył. — W kwietniu słońce już dobrze dogrzewa.—Spędziliśmy bardzo przyjemnie kilka godzin.—Noc już zapadła od godziny blisko.—Od północy napływały ciemne obłoki.

439. Rozbierz podane niżej zdania, wskazując podmiot i orzeczenie zasadnicze (lub nierozwinięte) oraz określenia (przedmioty, przydawki, okoliczniki).

W naszym kościółku stały ogromne organy. — Spóźnieni podróżni niespokojnie wypytywali się o miejsca w wagonie. — Żądza nieskończona ciągnie za sobą wieczną tęsknotę i żal nieskończony. Żaden śmiertelnik nie jest wolny od jakiegoś dziwactwa. — Potwarz ta jest niegodna wiary. — Ja się boję gniewu Bożego. — Srodze go bolała wojna. — Nie dbam o zdobycz. — On chytrze dumny wpadł na koncept inny. — Tłum otoczył go natychmiast. — W kwietniu już słońce zaczęło dobrze dogrzewać. — Droga węzowata wiała się wśród pagórków. — Czarna rola często niesie białą pszenicę.

440. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, w jaki sposób został w nich wyrażony podmiot zasadniczy lub nierozwinięty.

Tu i owdzie między dworskiem zbożem tuła się bydlę włościańskie. — W sieni znowu rozległ się łoskot. — Była już blisko dziewiąta. — Bliżej coś się ruszyło. — Jeden gra na grzebieniu; dwu rzuca w siebie papierowymi strzałami. — Na szarej przestrzeni trudno dojrzeć szaraka. — W głębi ciemnej nieba wciąż jęczą zórawie. Nigdy mi się nic podobnego nie śniło. — Coś nadzwyczajnego zaszło w tym domu. — Na błoniach puszcza szumiała jodłowa. — Próżno po czasie żałować. — Prócz duszy i Boga wszystko minie na ziemi. — Ucieszyło to mię bardzo. — Twarz jej nosi wyraz dobroci i spokojności. — Ci niosą karabele, tamci — buzdygany; każdy groźnie spoziera. — Jaki taki ciekawy był mnie widzieć. — Różne drogi krzyżują się w tym lesie.

Ludzka rzecz błądzić. — Każdy odpowiada za swoje błędy. — Cierpliwy wszystko wytrwa. — I Święty Boże nie pomoże. — Bojaźliwy nic wielkiego nie sprawi. — Bogu się sprzeciwić trudno. — Chcieć a nie móc to piekło. — Cierpieć z drugimi lżej. — Dobrym być człowiekiem to zaszczyt największy. — Błąd uznać krok do cnoty. — Jedna jaskółka nie przynosi wiosny. — Jeden niewiele może. — „Darmo” umarło, „kup sobie” zostało.

441. Podkreśl podmiot zasadniczy (lub nierozwinięty), zwróć uwagę, na jakie odpowiada pytanie i w jakim jest położony przypadku.

Władza myślenia jest najpiękniejszym przymiotem człowieka. — Łzy błysły w oczach jego. — Jasne słońce oblało blaskiem dach zielony boru. — Od czasu do czasu rzucała pani krótkie rozkazy. — Noc już zapadła od godziny blisko. — Wszyscy się uśmiechali z radości. — Wiatr zaszumiał po gęstym lesie.

442. Wskaż podmiot (zasadniczy lub nierozwinięty) i zwróć uwagę, na jakie pytanie on odpowiada i w jakim jest położony przypadku.

Za króla Jana Kazimierza nie stało miast i żołnierza.—Gwiazd już kilka drży na niebie.—Szabel nam nie zabraknie.—Nad tutejszym strumieniem żyje bardzo wiele rodzin.—Grzybów było w bród.—Kilka statków płynęło po wodzie.—Dwóch kuchcików przy piecu siedzi.—Z oficyny wypadło trzech pacholków.—Trzy piękne córki było nas u matki.

443. Wskaż podmiot logiczny.

Zagrzmiały tysiące oklasków.—Dnia przybywa.—Na niebie świeci milion gwiazd.—Nocy ubywa.—W oknach nie było światła.—Tysiące ludzi ginie z niedołęstwa.—Przy tobie niema żywego ducha.—Ptasiego tylko nie dostaje mleka.—Upłynęło parę godzin.

444. Rozbierz podane niżej zdania.

O łyzy u mnie nie było trudno.—Stało się cicho.—Stało mi się ciemno przed oczyma.—Rozwidnia się coraz bardziej.—Na czarnej górze widać modrzewiowy kościółek.—Przez chwilę słychać było dudnienie wagonów.—Wszędy widać tłumy.—Wszystkim było nader ciężko.—Zrobiło się widno.—Słyszać było głucho stukanie.—Po chwili wszędzie było samotnie.—Nic nie było widać na drodze.—Dano trzecią potrawę.—Nam ubiec długą drogę trzeba.—Zdobyto wszystkie działa.—Zły przykład trzeba było okupić dobrymi przykładami.—Ukradli nam jesienią konie.—W wielu miejscach małe widać łąki.

445. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, w jaki sposób zostało w nich wyrażone orzeczenie (zasadnicze lub nierozwinięte).

Tłuszcza tatarska coraz zbliżała się pod zamek.—Trzy głowy potoczyły się pod kolana klęczącego rycerza.—Noce były chłodne.—Godzina była ósma.—Takie jest życie moje, taka jest piosnka moja.—Miło jest marzyć, ale pożyteczniej jest pracować.—Szlachetnie to pięknie.—Przebaczaj jest szlachetnie.—Pisać dobrze nie jest to jeszcze pisać wymownie.—Miło jest znaleźć piękną duszę w człowieku.—Pięknie jest być niewolnikiem słowa.—Twierdza została zdobyta.—Raptem boczne drzwi otwarto.—Bóg jest lekarzem najlepszym.—Bóg jest długo cierpliwy.—Ciężko jest pracować na kawałek chleba.—Za cnotą chwała idzie.—Cnota pochwalona nie będzie zasłużona.—Czekać przagnącemu

jest markotno.—Dobrodziejstwo wziąć jest wolność stracić.—Rozpaczać jest to dodawać zło do zła.

446. Wskaż orzeczenie czasownikowe i złożone.

Barbara święta o górnikach pamięta. — Dobra gospodyni ma zawsze pełno w skrzyni. — Wybująły kłós bywa próżny. — Poznać błąd jest pierwszym krokiem do poprawy. — Miło jest oddać przyjacielowi przysługę.

447. Wskaż orzeczniki rzeczowne i przymiotne i zwróć uwagę, w jakim są położone przypadku.

Świat był otwarty.—Noc była przecudna.—Ranek był przejrzysty. — Nie jestem wart twej pochwały. — On jest wesół. — Pochlebstwo kłamstwem jest. — Powodzie są kłeską. — Wojny są nieszczęściem.—Wiara jest pociechą.—Nadzieja jest pokrzepieniem.— On jest nauczycielem.—Step był jak dywan.—Kraj był jak ogród.— Był on prostak. — Było to ludne miasto.

448. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają, 2) na co wskazują — na przedmiot, czy na właściwość, 3) z jakimi wyrazami się łączą.

Dzień schodził za dniem. — Dzień był podobny do dnia. — On pracował więcej od ciebie. — Pomaganie bliźnim jest cnotą.

449. Wskaż przedmioty i zwróć uwagę, zapomocą jakich części mowy zostały one wyrażone.

Drzymalski skłonił się, pełen niepokoju. — Woźny pokryjomu kazał stoły z wieczerzą powynosić z domu i ustawić co prędzej w pośrodku zamczyska. — Słońce prawdy wschodu nie zna i zachodu (Mick). — Bywały często zatargi między studentami a przekupkami.—Ziemia oddycha pokojem. — Nareszciem już bliski mojego celu.—Znaleźć nie mogłem pociechy w niczem. — Wypuszczam na wiatr konia. — Świat był mnie otwarty. — Tłumy oddają żołnierzom wszystko.—Ciemność nocy przeszkodziła w ściganiu uciekających. — Nieszczęśliwego Bóg nie zrobi tchórzem. — Dwóch trzeci godzi. — Przechodzący mówili żniwiarzom „szczęść, Boże!”

450. Wskaż przedmioty i zwróć uwagę, z jakimi częściami mowy się one łączą.

Mgła wszystko zalewa. — Przez jakiś czas nikt słowa nie śmiał przemówić. — Godni są szczerwacze chartów.—Konrad znowu na wszystko stawał się nieczuły. — Zaczęli rozmowę o niebios błękiecie. — Grażyna podzielała myśli męża i władzę nad krajem.—On

ma więcej powagi od ciebie. — Dziaduniowi za błogosławieństwo wdzięczny jestem.

451. Przepisz podane niżej zdania i podkreśl w nich przedmioty przyczasownikowe, a potem zmieniawszy je w ten sposób, żeby czasownik był użyty w stronie biernej, zwróć uwagę, co się w nich stało z wyrazami, które podkreśliłeś: czy pozostały bez zmiany, czy też uległy zmianom; jeśli tak, to jakim?

Rolnik uprawia ziemię.—Ziemia jest uprawiana przez rolnika.

Lekarz pielęgnuje chorego. —

Król rządzi krajem. —

Woźnica kieruje końmi. —

Maszyna porusza kołami. —

452. Wskaż przedmioty bliższe i dalsze.

Dał nam Pan Bóg wszystkiego. — Nie nuć triumfu przed bitwą. — Czystą pszenicę czarna rola niesie. — Wymówiliśmy się od jedzenia. — Czynami jego powodowała fantazja. — Zawsze spokojność gnuśną pogardzałem. — Gardziłem tylko nieuczciwością. — Staraj się o szczęście drugich! — Chlebem i solą ludzie sobie ludzi niewolą.

453. Wskaż przedmioty, zależne od przymiotników.

Żaden śmiertelnik nie jest wolny od jakiegoś dziwactwa. — Potwarz ta jest niegodna wiary. — Smutek podobny był do nienawiści. — Hrabia wdzięczen był jej za pochwał tyle. — Sędziego wola była ekonomowi pocziwemu święta. — Wszystko było gotowe na przyjęcie pana.—Jam spełnić każdy rozkaz twój gotowy. — Chłopak był do wszystkiego zdatny.

454. W podanych niżej zwrotach zmień słowo na rzeczownik (odsłowny) i zwróć uwagę, czy zależne od nich przedmioty nie ulegają zmianom.

Czytam książkę —

piszę list —

pomagam bratu —

rozstaję się z miłymi —

żądam zapłaty —

macham rękami —

obracam kołami —

mierzę do celu —

455. W następujących zwrotach zmień słowo na bezokolicznik i imiesłów i zwróć uwagę, czy zależne od nich przedmioty ulegają zmianie.

Tęsknię za krajem	—	tęsknić...	—	tęskniący...
pomagam bliźniemu	—		—	
panuję nad sobą	—		—	
kocham matkę	—		—	

456. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia i zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają, 2) na co wskazują — na przedmiot czy na właściwość przedmiotu, 3) z jakimi wyrazami się łączą.

Niewielką izbę zalegał mrok ciemny. — Przydrożne lipy ścielą długie cienie. — Czekam zapowiedzianego listu. — Słyszę ciągnące zórawie. — Zegar wybił godzinę dziesiątą. — Każda gromada obejmowała dawne miejsca. — Zmierzch jakiś nieskończony otoczył mnie.

457. Wskaż przydawki i zwróć uwagę, zapomocą jakich części mowy zostały one wyrażone.

Gęsty barszcz czeladzi nie odstraszy. — W każdej bajce jest prawdy na dnie. — Chytry ma siedem zmysłów, ósmy wykręt. — Czas utracony nie wróci się. — Mądra głowa ma dość dwa słowa. — Szpetną twarz cnota przyozdobić może. — Dziewięć bąków konia udusi. — Nauka sławę nieśmiertelną rodzi. — Darowanemu koniowi nie patrzą w zęby.

458. Wskaż przydawki i zwróć uwagę: 1) zapomocą jakich części mowy zostały one wyrażone, 2) w jakim przypadku jest położona przydawka i określony przez nią wyraz.

Ksiądz Kordecki przygotowywał dusze ludzkie. — Ksiądz Marek znowu na ambonę powrócił. — W mieście Kownie pośrodku ciągnie się błonie. — Ubogi starzec miał jedynaczkę córkę. — Służba u kataryniarza Grosmana była ciężka. — Młodzieniec zdjął czapkę-dżokejkę. — Jutro stawią się bracia strzelcy. — Księża paulinowie tabakę taką robią w mieście Częstochowie.

459. Wskaż przydawki i zwróć uwagę na sposób ich wyrażenia.

Powoli mijają godziny nocy. — Lokomotywa parskała kłębam dymu. — Ostry zapach mrozu mieszał się z surowym zapachem liści dębowych. — Rozmowę przerwały chorego cierpienia. — Duszę jego owładnęły nieznane pragnienia. — W blaskach zachodzącego

słońca ujrzeliśmy szczyt dachu i wierzchołki topoli. — Z kraju wąwozów dostałeś się w obszerną dolinę Białki. — Wszystko się odbijało o jego uszy. — Życie boru ma swoje własne głosy.

460. Wskaż przydawki i zwróć uwagę na sposób ich wyrażenia.

Nie było tu już ani jednego przechodnia w cylindrze; rzadko trafiała się dama w kapeluszu. — Dach z blachy złocił się w słońcu. — Sterczy nędzna karczemka bez okien i dachu. — Chart bez ogona jest jak szlachcic bez urzędu. — Droga do wsi schodziła nieco z góry. — Długi żóraw od studni kołysze się powolnie.

461. Wskaż przydawki przymiotne, rzeczowne, dopełniaczo-we i przyimkowe.

Władza myślenia jest najpiękniejszym przymiotem człowieka. — Drzewa owocowe ocieniały szerokie pole. — Kupiłem folwark z pysznym ogrodem. — Ksiądz Robak chodził po dziedzińcu. — Łzy błysły w oczach pana Andrzeja. — Zawziętość nie leżała w naturze pana Dudkowskiego. — Czerwień letniego zachodu oblewała blaskiem stuletnie lipy i białe ściany wiejskiego dworu. — Jasne, ciepłe słońce oblało blaskiem dach zielony boru. — Domek pani Brzeskiej stał na samym skraju miasta. — Niewielką izbę zalegał mrok, słabo rozjaśniony światłem drobnego okienka. — Z początku mało zwracałem uwagi na Józia garbuska. — Słynie szeroko w Litwie Dobrzyński zaścianek męstwem swoich szlachciców, pięknnością szlachcianek. — Ksiądz fizyk nigdy się w prorocztwie nie mylił.

462. Wskaż przydawki przymiotne i rzeczowne, rozwinięte dodatkowymi określeniami.

Już bocian przyleciał do rodzinnej sosny i rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny. — Drugie miasto, większe i gwarniejsze od obleganego, wyrosło na równinie. — Wieśniaczki na ołtarz Matki Zbawiciela niosą pierwszy dar wiosny, świeże snopki ziela. — Do wywożenia torfu najął się Walek Gibała, bezrolny wyrobnik. — Kowal, dzisiejszy opiekun Antka, był człowiek nijaki. — Gwiazd szukam, przewodniczek łodzi. — Na każdym przykopie stoją w szeregach konopie, cyprysy jarzyn. — O dwa tysiące kroków zamek stał za domem, okazały budową, poważny ogromem, dziedzictwo starożytnej rodziny Horeszków. — Pyszne Kiejstut miał sady, pełne jabłek i gruszek, dziewic kowieńskich ponęta. — Weszliśmy do gabinetu pana domu, szczupłego i jowjalnego staruszka.

463. Rozbierz podane niżej zdania, wskaż w nich określenia zwróć uwagę: 1) na jakie pytania odpowiadają, 2) na co wska-

zują,—na przedmiot, właściwość przedmiotu, czy właściwość cechy, czynności lub stanu, i 3) z jakimi częściami mowy się łączą.

Z nocą wszystko ucichło.—Chwilę trwało milczenie.—Starzec w milczeniu tu wzrok na ścianie wstrzymał, ówdzie na sklepieniu.—Obok konie chrupotały siano.—Do świtu będę gotów.—Ten pan nie przyszedł straszyć.—Przybyłem nawracać, a jacyś ludzie przybyli wycinać.—Odpowiedz mi zaraz krótko, węzłowato!—Staw nie był tu bardzo głęboki.—W pokoju zrobiło się jeszcze ciemniej.

464. Wskaż okoliczniki i zwróć uwagę, co one oznaczają,—miejsce, czas, sposób, cel czy przyczynę.

Południe było bardzo upalne.—Dawno już nie było deszczu, i ludzie z niecierpliwością go wyczekiwali.—Naraz na zachodzie ukazała się ciemno-brunatna chmura; sunęła powoli i groźnie.—W powietrzu zapanowała ogromnie poważna cisza.—Nagle zwarły się wichry.—Kiedy niekiedy rozwarło się błyskawicznie niebo, trzasnął ogłuszająco piorun.—Niejeden obejrzał się trwożliwie.—Po jakimś czasie deszcz ciszej szumiął, a po chwili tu i ówdzie ukazały się na niebie jasno-błękitne oka.—Ludzie odetchnęli pełną piersią swobodnie i głęboko.

465. W podanych niżej przykładach wskaż okoliczniki i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały one wyrażone.

Znowu deszcz ciszej szumi.—Gdzie niegdzie rośnie kwiat głogu.—Spojrzelśmy sobie trzykroć oko w oko.—Nauczyciel wykłada, stojąc.—Stary, spojrzawszy przed siebie i kiwając głową, zabrał głos, wymawiając zwolna każde słowo.—Wiatr, szumiąc, uschłych liści tumanami miotał.—Ursynów leży o maleńką milę od Warszawy.—Idziemy szukać szczęścia.—W kwietniu słońce już dobrze dogrzewało.—Ten pan nie przyszedł straszyć.—Biłem się od zmroku aż do zachodu miesiąca.—Noc już zapadła od godziny blisko.—Marsz trwał dzień cały.—Wzrok mój jeszcze się wraca żegnać przyjacielskie ściany.—Stada dzikich gęsi szumią ponad lasem.—Droga wiła się wśród pagórków.—Z radością otrzymałem od was wiadomości.—Wojska przybyły na odsiecz obleganym.—Podróżny stał w oknie, patrząc i dumając.—Miny burzące kopią się w ziemi jak krety.—Jaskółka ciemny obłok przeszywa jak strzała.—Słońce wpadło do ciemnicy słupem ognistym.—Murem stanęła krzyżacka konnica.—Serce mi biło przyspieszonym tętnem.

466. Wskaż przydawki i zwróć uwagę, z jakimi wyrazami się one łączą.

Tadeusz jeszcze senny leży.—Podróżny wracał do domu ponury.—Lud wybiegł z miasta strwożony, ciekawy.—Wszyscy nieruchomi w miejscach swoich stali.—Hrabia zmieszany, zdziwiony milczał.—Powietrze stało głuche, milczące.—Las stał w nocy nieruchomy, niemy, tajemniczy.—Po trzykroć skacząc do wody i rzeński powracam do domu.

467. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć w nich uwagę na wołacze.

Twoja powieść, Gerwazy, zajęła mię mocno. — Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza!—Ej, ty na szybkim koniu gdzie pędzisz, kozacze? — Ja ileż wam winienem, o domowe drzewa! — Smutno mi, Boże! — Młodości, orla twych lotów potęga!

468. Rozbierz podane niżej zdania.

On wie dobrze o wszystkim.— On wie, zapewne, o wszystkim.

469. Wskaż wołacze, wyrazy wtrącone i zdania wtrącone.

Razu pewnego dopadli, według podania, Tatarzy aż do klasztoru i kościoła Św. Krzyża na Łysej Górze.—Mamusiu droga, czyż nie lepiej będzie, wciąż to powtarzam, sprzedać wszystko i wyjechać razem?—Przez ogród, zdaje mi się, jest do dworu prościej.— Nałóg, wedle przysłowia, drugie przyrodzenie.

470. W następujących zdaniach wskaż podmiot (nierozwinięty lub rozwinięty) i orzeczenie (nierozwinięte lub rozwinięte) i zwróć uwagę na ich wzajemny układ.

Twarz jego ustawicznie zmieniała swój wyraz.—Wyrzec się światła i ciepła jest to zostawić duszę w ciemności.—Maciej ogrzał się słońcem.—Wiatr zaszumiał po gęstym lesie.—Goście weszli w porządku.—Pan Wojski z krzykiem podróżnego ścisnął.

471. W następujących zdaniach oddziel podmiot od orzeczenia i zwróć uwagę na następstwo części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego; a) jak się układa względem wyrazu określanego przydawka przymiotna, b) jaki jest wzajemny układ wyrazu określanego i przydawki rzeczownej, dopełniaczowej i przyimkowej, c) jaki jest wzajemny układ wyrazu określanego i przedmiotu, d) jaki jest wzajemny układ wyrazu określanego i okolicznika.

a) Wielkie rzeki powstają z małych strumieni.—Dziewczyna powiewała podniesioną w rękę szarą kitką.—Kazimierz Wielki wydał statut wiślicki.—Trzecia godzina wybiła na zegarze miejskim.—Jan Trzeci pobił Turków pod Wiedniem.—Sprawiedliwy

człowiek wydaje zawsze sąd bezstronny.—Leszek Biały był synem Kazimierza Sprawiedliwego. — Białe śniegi pokryły rozległą równinę. — Czarna chmura przesłoniła złote słońce. — Wiek złoty literatury polskiej wydał wielu znakomitych pisarzy.—Morze Czarne jest burzliwe.

b) Pan Kmicic jeść począł chciwie. — Żubr, brodacz sędziwy, zadrzał we mchu.—Łzy błysły w oczach pana Andrzeja.—Nieprzeliczone stada koni rżały na przyległych błoniach.—Życie na ziemi jest to czas zasługi. — Ścieżka do zguby jest gładka. — Twarz jej nosi wyraz dobroci i spokojności.

c) Rozstanie z miłymi śmierci się równa. — Żądza bogatego łupu podtrzymała ochotę. — Czasem bawiłem się opowiadaniem starego służącego. — Ręka bolała mię od ściskania. — Brańcy polecają się Bogu.—Biały włos osrebrzał mu głowę.

d) Szwedzi nie spali w nocy.—Goście weszli w porządku.—Noc była prawdziwie marcowa. — Ogromnie poważna cisza tu panuje. — Deszcz znowu ciszej szumi. — Czas prędko uchodzi. — Obłoki znowu rozpoczynają swoją wędrówkę. — Chata gajowego stała w lesie.

472. Zwróć uwagę na następstwo podmiotu i orzeczenia i ich części w podanych niżej zdaniach.

Usnęli wszyscy. — W sieni znowu rozległ się łoskot. — Ciszę przerywał tylko głos nocnego stróża. — W głębi ciemnej nieba wciąż jęczą zórawie. — Gromadziły się ponad wodami jaskółki. — Środkiem lasów daleko białe błyszczało jezioro. — Na błoniach puszcza szumiała jodłowa. — Po szafirowym żeglujce przestworze jeden obłok.

473. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie i wyodrębnij w nich tę część orzeczenia, która się łączy z odpowiednią częścią podmiotu.

Zmierzch zapada. — Wschodzi księżyc. — Pokazują się gwiazdy.—Niebo jest pogodne.—Wieczór jest ciepły.—Nad rzeką podnoszą się białe opary. — W lesie odzywa się jakiś spóźniony ptaszek. — Wiatr szumi zlekka w gałęziach.—Strumyk szemrze wśród krzaków. — Dokoła panuje cisza. — Nadchodzi pogodna, cicha noc.

W jakich zdaniach łączy się orzeczenie z podmiotem bezpośrednio?

474. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę w orzeczeniu na formy osoby, liczby i rodzaju i przyjrzyj się, czy się one zgadzają z odpowiednimi formami podmiotu.

Nauczyciel wykłada, ja słucham, wy zapisujecie. — Szlachta walczy.—Kompanja rusza.—Państwo wyjechali.—Panowie zostali.—Panie wyjechały.—Konie ruszyły.—Kłosa się chwiały.—Drzewa szumiały.—Przyszła siekiera, i las zginął.—Zamigotały gwiazdy, ukazał się księżyc.

475. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, w jakich formach zgadza się z podmiotem (zasadniczym lub nierozwiniętym) orzecznik przymiotny.

Byłem młody; świat był mi otwarty. — Ranek był przejrzysty. — Wieczór był ciepły. — Noc jest precudna, ale piękny jest także dzień.— On nie jest wart twej pochwały.— On jest wesół.— Bądź zdrów.

476. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, w jakich formach zgadza się z podmiotem orzecznik rzeczowny.

Pochlebstwo kłamstwem jest. — Świat jest teraz pustynią. — Wiara jest pociechą. — Powodzie są klęską. — Wojny są nieszczęściem. — On jest nauczycielem. — Ona jest nauczycielką.

477. Zwróć uwagę na sposoby połączenia orzeczenia zasadniczego (lub nierozwiniętego) z podmiotem zasadniczym (lub nierozwiniętym).

Z szumem liś suchy wiatr w doliny niesie. — Łódź stanęła u brzegu. — Odgłos się dzwonka rozlega przez łąny. — Słyszę bijący zegar.—Ja kiedyś byłem pan nad pany. — Spojrzeliśmy sobie trzykroć oko w oko. — Na stołkach dokoła siedziały chłopcy. — Tu las był rzadszy.

478. Zwróć uwagę na podmiot i formę liczby orzeczenia.

Już zakryły się całkiem niebo i ziemia.—Wrzask psów, krzyk strzelców grzmiały ze środka puszczy.—Skrzetuski, pan Longinus i pan Wołodyjowski dyszeli obok siebie. — Dzieci i rodzice zarówno mu wdzięczni byli.

479. W podanych niżej zdaniach wytłumacz użycie w orzeczeniu formy liczby mnogiej.

a) Ojciec z synem wybrali się na wycieczkę. — Nadaremnie ch Robak z Maćkiem wstrzymywali.—Kastor z bratem Polluksem jaśnieli na czele.

b) Broni się jeszcze z wież Alpuhary Almanzor z garstką rycerzy. — Zniknął koń z jeźdźcem.

480. Zwróć uwagę na formy osoby w orzeczeniu zdań następujących.

I ja i oni wyczekiwaliśmy ciebie z upragnieniem. — Ani my, ani wy nie możemy się poczuwać do winy. — I ty i oni zawiedliście moje nadzieje.

481. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę na formę ich orzeczenia.

Szabel nam nie zabraknie. — Jegrów więcej przybywa. — Grzybów było w bród. — Gwiazd już kilka drży na niebie. — Kilka statków płynęło po wodzie. — Z oficyny wypadło dwóch pacholków.

482. Wskaż w podmiocie i orzeczeniu rozwiniętem określenia i oznacz wyrazy, z któremi się one łączą.

Każdy ptak ciągnie do swojego gniazda. — Dobra rada nigdy nie jest zbyt późna. — Rozstanie z miłymi śmierci się równa. — Wielkie rzeki idą z małego źródła. — Ranne słońce trwa krótko.

483. Wskaż w podmiocie i orzeczeniu rozwiniętem łączące się wzajemnie pary wyrazów.

Białość śniegu razi oczy. — Różne drogi krzyżują się w tym lesie. — Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce. — Złe koło i zła głowa najczęściej robią hałas. — Od chleba i soli głowa nie boli. — W tej części sadu rosły tu i owdzie wiśnie. — Drobny, zimny deszcz padał od samego rana.

484. Rozpatrz wyodrębnione w powyższych zdaniach połączenia dwuwyrazowe.

a) czy w połączeniach takich, jak *białość śniegu, razi oczy, różne drogi, krzyżują się w lesie, w tym lesie* i t. p., wchodzące w ich skład wyrazy są od siebie niezależne, czy też jeden z nich zależy od drugiego? Który z tych wyrazów jest niezależny, a który zależny? Jaką częścią podmiotu lub orzeczenia rozwiniętego jest wyraz zależny i czym jest wyraz niezależny? Czy określenie jest wyrazem zależnym czy niezależnym? Czy wyraz określany w połączeniu dwuwyrazowym jest wyrazem zależnym czy niezależnym?

b) czy w połączeniach takich, jak *drzewa i krzewy, od chleba i soli, tu i owdzie, drobny, zimny*, mamy połączenie określenia z wyrazem określonym? Jakiemi częściami podmiotu i orzeczenia rozwiniętego są wyrazy, składające się na te połączenia? Czy są to różne czy jednakowe części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego? Czy są one od siebie zależne?

485. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż w podmiocie i orzeczeniu rozwiniętem te ich części, które się łączą w związek

współrzędny; zastanów się, jakie to są części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego.

Dokoła wody rosły gęste trzciny, wysmukłe sity i tataraki.— Płomień i bladeść przeleciały przez jego twarz. — Wieś zginęła w szarych, śnieżystych mrokach.—Przychodzę przeproszać i dziękować. — Chłodny, jesienny zmrok zapadał nad lasem i całą okolicą.—Na polach i na drogach zapanowała głucha cisza.—Wieczór był ciepły i cichy.—Gospodarz dał gościom chleba i mięsa.

486. Wskaż podmiot i orzeczenie i oznacz związki, zachodzące między częściami podmiotu i orzeczenia. Czy to są związki współrzędne czy podrzędne.

Każdy ptak ciągnie do swego gniazda. — Rodzicom i nauczycielom nie możemy oddać równej roboty. — Ryby i dzieci głosu nie mają.

487. Który z wyrazów w połączeniu *liść brzozy* jest podrzędny, a który nadrzędny?

Napisz odmianę wyrazów *liść brzozy* i zwróć uwagę, czy ze zmianą liczby i przypadku wyrazu nadrzędnego zmienia się liczba i przypadek wyrazu podrzędnego. Czy w połączeniach *liść brzozy*, *liścia brzozy*, *liściowi brzozy...* związek między wyrazem *brzozy* a *liść* pozostaje niezmienny? Więc dlaczego w połączeniu *liść brzozy* wyraz podrzędny zachowuje swój przypadek bez zmiany, choć zmieniamy przypadek wyrazu nadrzędnego?

Zapomocą czego w połączeniu *liść brzozy* oznaczamy zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego?

488. Napisz odmianę wyrazów *biała brzoza* i zwróć uwagę, czy ze zmianą liczby i przypadku wyrazu nadrzędnego zmienia się liczba i przypadek wyrazu podrzędnego. Czy w połączeniach *biała brzoza*, *białej brzozy*, *białej brzozie...*, *białą brzozą...*, *białymi brzożami...* związek między obu wyrazami pozostaje bez zmiany? Jeżeli zmiana przypadku wyrazu podrzędnego nie wpływa na zmianę jego związku z wyrazem nadrzędnym, to czy ten związek jest tutaj oznaczony przez przypadek?

W jaki sposób w połączeniu *biała brzoza* oznaczamy zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego?

489. Wskaż części podmiotu i orzeczenia, łączące się w związek zgody i rzędu.

Chłopczyzna ten nie jest wcale dzieckiem zwykłym. — Wyjechałem o godzinie dziewiątej. — Szukałem powodu rozmowy. — Byłem posłuszny rodzicom. — Śliczne są okolice Krakowa. — Żoł-

nierze utaili dech w piersiach. — Z wiejskiego kościoła dzwon wieczornych pacierzy dźwiękiem szklanym bije. — Po gniazda ptasze w tamten biegaliśmy lasek. — Z pod pagórka wypływa źródło rzeki Białki.

490. Napisz odmianę połączeń wyrazowych: *cztery konie, pięć koni, tysiąc koni*; przyjrzyj się, w jaki sposób łączy się w nich przydawka przymiotna (liczebnikowa) z wyrazem określanym i podkreśl przypadki, w których jest związek zgody.

491. Napisz odmianę połączeń wyrazowych: *oboje rodzice, troje dzieci* i zwróć uwagę na sposoby łączenia się z rzeczownikami liczebników zbiorowych; przypadki, w których jest związek zgody, podkreśl.

492. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na sposób połączenia określenia z wyrazem określanym.

Czekałem długo. — Pociąg szedł szybko. — Uczniowie słuchają uważnie. On pisze bardzo ładnie.

Czy zależność wyrazu podrzędnego od nadrzędnego jest tu wyrażona przez końcówkę przypadku, czy przez upodobnienie formy, czy też nie ma żadnego zewnętrznego znaku?

493. Rozbierz podane niżej zdania i wskaż, które wyrazy są w nich połączone związkiem przynależności.

Odpowiedz mi zaraz krótko, węzłowato! — Staw nie był tu bardzo głęboki. — Tłum ludzi otoczył go natychmiast. — Idziemy szukać szczęścia. — Potok, szumiąc, spada na skały. — Kilkakroć ci to powtarzałem. — Bardzo mię zasmuciłeś.

494. W podanych niżej zdaniach wskaż związki zgody, rzędu i przynależności.

Chrystus objawił ludziom ideę ludzkości. — Człowiek jest różny od wszelkich stworzeń. — Ku ojczystej stronie wracali niegdyś od Betleem złobu święci królowie. — Ścisnęło go uczucie samotności. — Ze zmarszczonego czoła biło uniesienie. — Dla korzyści doczesnej i dla nieśmiertelnej imienia polskiego sławy malujmy prawdziwy obraz polskiego języka. — Już próbowałem rycerskiego chleba. — Głuchy turkot armat dolatywał doskonale do uszu obleżonych. — Zewsząd pocisków grad leci. — Przychodzę służyć waszemu Bogu. — W wielkim kominie płomień czasem strzelił. — Różne myśli snuły się po głowie.

ZDANIE ZŁOŻONE.

(§ § 269 — 299).

495. Wskaż zdania pojedyncze i złożone.

Przeszłość nie wróci.— Co przeszło, nie wróci.— On był dla nas drugim ojcem.— On był dla nas tem, czem ojciec dla dzieci.— On lubił wspominać o przeszłości.— On lubił wspominać o tem, co było.— Czasu utraconego żaden człowiek nie nagrodzi.— Czasu, który został utracony, żaden człowiek nie nagrodzi.— Przyjaźń się tam mocna staje, gdzie podobne obyczaje.— Gospodarz tęskni w domu, kiedy niema gości.— Każdy sądzi ludzi według swej miary.— Każdy sądzi ludzi, jak go na to stać.— Z powodu deszczu pozostaliśmy w domu.— Ponieważ padał deszcz, pozostaliśmy w domu.— Przyszedłem podziękować za wyświadczoną przysługę.— Przyszedłem, żeby podziękować za wyświadczoną przysługę.

496. W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć uwagę, czy składające je zdania pojedyncze są od siebie niezależne, czy też pozostają z sobą w związku zależności w ten sposób, że jedno z nich wyraża tę lub inną część drugiego.

Co komu błogie, zazwyczaj bywa mu drogim.— Nie każdy jest tem, za co się wydaje.— Nie czyn bliźniemu, co tobie nie miło.— Panowało takie zaślepienie, że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie.— Wre taniec, brzmi muzyka.— Zapadł mrok i na niebie zabłysły pierwsze gwiazdy.

497. Wskaż zdania złożone podrzędnie i współrzędnie.

Piosenka zadzwieczała w powietrzu, ale ją zagłuszył turkot wozu.— Słońce stało już wysoko i ziemia po nocnym deszczu wyschła.— Kto się chwali, ten się gani.— Wznoszę pieśń, która mi gwałtem z piersi się wyrывa.— Wszyscy tego chcieli, co jeden wreszcie stworzył.— Statek pędził ku ziemie i ona śpieszyła na jego spotkanie.

498. W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się w nich zdania składowe.

Wiatr ucichł, uspokoiło się powietrze, niebo wyblękitniało.— Wieczór zaczął osypywać ziemię zmierzchem, na niebie zaiskrzyły się gwiazdy.— Rzę niecierpliwie konie i psów słyhać szczekanie.— Nikt na tem nie stracił, a pan może zyskać.— Piosenka zabrzmiała w powietrzu, ale ją zagłuszył turkot wozu.

Kto młody, ten malowne sny widzi w powietrzu.— Dziwny urok mają dla nas stare kąty, gdzieśmy spędzili najszcześniejsze

chwile życia.—Ciekawy jestem, co o mnie mówią.—Nie wiem, czy jestem z tego czy z tamtego świata. — Wszyscy myśleli, że on ze mną duszą się podzieli.—Gdym to usłyszał, serce drgnęło mi w niewytkły sposób.

499. W podanych niżej zdaniach złożonych wskaż połączenia bezspójnikowe, spójnikowe i względne.

Mrok zapadł prędko, zorze zbladły zupełnie, niebo pokryło się już rosą gwiazd. — Wkoło pagórków na błoniach puszcza szumiła jodłowa, środkiem lasów daleko białe błyszczało jezioro. — Księżyc świecił i w ciszy głębokiej śpiewał jeden słowik smutno.— Dobrze zrobił Bóg, że połączył z cierpieniem głód. — Wspominać miło o tem, co było. — Nie zabraknie temu chleba, komu niewiele potrzeba.—Długo myślałem, co zrobić potrzeba.—Nie wiem, co stało się dalej.—Wyznaj szczerze, czy nie masz do mnie żalu.—Jak my Bogu służymy, tak nam też Bóg błogosławi.—Nie będę szczęśliwy, aż te lasy i niwy jeszcze choć raz zobaczę.—Wstawałem codziennie, gdy na niebie było jeszcze szaro.

500. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na związki znaczeniowe, jakie zachodzą między zdaniem współrzędnymi.

Czasem pień jakiś warknął, czasem koń w stajni zarżał lub zakrzyczało ptactwo na podwórzach,—i znów była cichość.—Odezwały się trąbki myśliwskie i cała drużyna ruszyła ku kniejom.— Noc w Dalewicach jest przecudna, ale piękny jest także dzień w tym kraju. — Wspaniałe budowy i gmachy milczą, lecz ruiny mówią.—Paryż podobny jest do innych miast, Londyn jest zupełnie oryginalny. — Imię było niemieckie, dusza litewska została. — Turkotały wozy, rżały konie, wiązały się różne rozmowy.

501. Wskaż zdania współrzędne łączne i wynikowe i zwróć uwagę, w jaki sposób się one z sobą łączą.

Tu owiec trzoda, becząc, w ulicę się tłoczy, dalej zwolna kroczy stado cielic tyrolskich z mosiężnymi dzwonki, tam konie rżące pędzą ze skoszonej łąki. — Słońce stało już wysoko i ziemia po nocnym deszczu wyschła. — Najpierw do Dalewic przyleciały na wiosnę skowronki, później pokazały się bociany. — Myśli się tworzą, uczucia są wrodzone.—Z początku oblatywały tłum głośne uwagi, później rozlegały się tylko szepty, wreszcie ułożyła się zupełna cisza. — Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem zejść się może.—Zgoda buduje, niezgoda rujnuje.—Już trzykroć gęgnął gęsior, a za nim jak echo odezwały się chórem kaczkki i indyki.—Słowa ulatują, a pismo zostaje.—Dobra chęć twoja, lecz

niemiły skutek. — Nikt na tem nie stracił, a pan może zyskać. — Janek patrzył w okno, a stara matka na niego.—Każdy z nas trafność strzału wydziwiał i chwalił, tylko Niemiec Denassów obojętnie słuchał. — Z tej strony chmura gruba napędzała ławy, a z tamtej strony księżyc przezierał bladawy.—Bekasy skrzeczały po bagnach, gęsi gęgały wrzaskliwie, kaczory trąbiły grubo, czajki, chichocząc, zrywały się do odlotu, mewy uroczyście snuły się po zwierciadłach wodnych. — Każda upłyniona chwila w przeszłość zapada, każda następna do przyszłości należy.

502. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Co komu błogie, to mu zazwyczaj drogie.—Nie wszystko bajka, co ludzie bają.—Zda się, że jakaś skryta dręczyła go boleść.—Będzie to, co Bóg da. — Komu bieda dokuczy, ten się modlić nauczy.—Kto sam doznał biedy, ten innych biedę zrozumie. — Kogo nie staje na buty, niech w chodakach chodzi.—Zdawało mi się, że niedługo powinien się być zacząć brzask.—Wiadomo, czem dla kawy jest dobra śmietanka.

503. Wskaż zdania podrzędne, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują i zwróć uwagę, w jaki sposób ze zdaniem nadrzędnem się łączą.

Nieraz zdarzało się, że wielcy i głośni w świecie mężowie nie mieli zamłodu sposobności nabycia potrzebnych wiadomości.—Było w tem obliczu coś, co wyróżnia pedagoga od tłumu.—Wszystko, co księżyc tak pięknie przed chwilą oświecał, w tej chwili zagasło pod mgły morzem. — Niech się stanie, co się stać powinno.—Wiadomo, jak często dzicz tatarska w głąb ziem polskich zapuszczała swoje zagony.—To jest Sopliców choroba, że im oprócz ojczyzny nic się nie podoba.—Zda się, że jakaś skryta dręczyła go boleść.—Kto cudze błędy wspomina, o swych większych zapomina. — Sam się czci, kto drugiego czci.—Kto bliźniego nienawidzi, ten i w słońcu plamy widzi.

504. Wskaż zdania podrzędne, zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają i jaką część zdania nadrzędnego zastępują; przyrzyj się przytem, w jaki sposób łączą się ze zdaniem nadrzędnem.

Nie każdy tem jest, za co się wydaje.—Ciemność była taka, że rycerz końca rapieru nie mógł dojrzeć. — Ruch jest taki, że w głowie się kręci. — Kraków jest dla Polaków tem, czem Rzym dla świata całego.—Był on dla nas tem, czem jest ojciec dla dzieci.—Wiatr był taki, że aż chojary uginały się do ziemi. — Nie byłem

zawsze taki, jak jestem.--Będę tem, czem mię życie robi. — Jaki bywa baran, taka na nim wełna. — Jaki Bartek (24 sierpnia), taki wrzesień; jaki Marcin (12 listopada), taka zima.

505. Wskaż zdania podrzędne, zwróć uwagę, na jakie odpowiadają pytania i jaką część zdania nadrzędnego zastępują; przyjrzyj się przytem, w jaki sposób łączą się ze zdaniami nadrzędnymi.

Czego sobie nie życzysz, tego bliźniemu nie czyn. — Bartłomiej (24 sierpień) zwiastuje, jaka jesień następuje. — Dobrze zrobił Bóg, że połączył z cierpieniem głód.—Wspominać miło o tem, co było.—Czem chata bogata, tem rada.—Tego się nam chce, co na cudzym brzegu. — Nie zabraknie temu chleba, komu niewiele potrzeba.—Patrz tego, z czego masz chleb.—Wszystko przychodzi na czas temu, co cierpliwie czeka.—W czerwcu się pokaże, co nam da Bóg w darze.—Czego chwalić nie możesz, nie gań.—Bogaty się dziwi, czem się chudzina żywi. — Wie każdy najlepiej, gdzie go ból ciśnie. — Wiedz, że nie sam jeden się dręczysz. — Myślałem, że ty większym jesteś zuchem. — Wiedziano w okolicy, że ten pan nie może nigdy nigdzie stawić się w oznaczonej porze.

506. Rozbierz następujące zdania.

Długo myślałem, co robić wypada. — Nie wiem, co stało się dalej. — Twórca pomysłu posiadał wszelkie warunki po temu, by się godnie wywiązać z podjętego zadania. — Nie wiedziałem, co się działo wokoło mnie. — Powiedz, czem ci ten drogi dar mam wynagrodzić.—Wiem, co winienem sławie i mojej rodzinie.—Nad tem oddawna dzień i noc boleję, czy po śmierci ten rapier mój nie zardzewieje.—Spostrzegłem, że mu coś dolega.—Sądziłem, że będę świadkiem rozczulającej sceny.—Dlaczego ty nie chcesz, że bym był twoim przyjacielem.—Trudno tego wodzić, kto nie umie chodzić.

507. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają i jaką część zdania nadrzędnego zastępują; przyjrzyj się przytem, w jaki sposób łączą się ze zdaniami nadrzędnymi.

Zwolna wstąpiłem do izby ponurej, którą z nad półki kaganek oświecał.—Wtenczas panowało takie zaślepienie, że nie wierzone rzeczom najdawniejszym w świecie. — Tadeusz zgóry już robił projekt, że sobie pozwoli używać na wsi długo wzbronionej swobody. — Tobie się, zapewne, straszniemi wydawały morza, które ja bez żadnego niebezpieczeństwa przebyłem.—Narodu skupiło się tyle, że przejść było niełatwo.—Serce jej ścisła obawa,

czem będzie konie karmić. — Sterczały wkoło sarnie i jelenie rogi z napisami, gdzie, kiedy te łupy zdobyto.

508. Wskaż zdania przydawkowe i zwróć uwagę, z jakimi wyrazami zdania nadrzędnego się one łączą.

Po ciemno-zielonem, świeżem, wonnem sianie, z którego młodzież sobie zrobiła posłanie, rozplywały się złote, migające pręgi słońca. — Kto z nas tych lat nie pomni, gdy młode pacholę ze strzelbą na ramieniu, świszcząc, szedł na pole. — Pan Andrzej wpadł w taki humor, jakby go kto na sułtańskiego dzianeta wsadził. — Żaden pan nigdy przyjąć nie chciałby do ręki strzelby, którą zhańbiono, sypiąc w nią śrut cieni.

509. Rozbierz następujące zdania.

Psy napotkały gromadę takich ogromnych wilków, jakich nigdy jeszcze nie widziały.—Taki mię wstyd ogarnął, że nie śmiałem przemówić ani wyrazu.—Opisywał on te uczucia i myśli, które w milionach serc zamierają, nigdy niewypowiedziane. — Z takim pędem szliśmy w górę, że nam w piersiach dech zamierał.—W tej ogromnej sieni brukowanej nie znajdziesz pan tyle kamieni, ile tu pękło beczek wina w dobrych czasach.—Jakim kto jest wewnątrz, takim sędzią bywa. — Czasu, który uchodzi, żaden człek nie nagrodzi.

510. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Jak my Bogu służymy, tak nam też Bóg błogosławi. — Gdzie się dwóch bije, są i dla trzeciego kije. — Gdy bieda tłoczy, przyjaciel odskoczy. — Trzeba się długo uczyć, żeby nie zbłądzić. — Im się ciężiej cierpi, tem wspominać słodziej. — Morze silniej falowało, ponieważ przyplływ wzbierał.

511. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują; przyjrzyj się przytem, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnymi.

Gdzie Bóg gospodarzy, tam się wszystko darzy. — Gdzie bywasz rzadziej, tam przyjmują radziej. — Gdzie siła ceremonij, tam szczerości mało.—Gdzie chłop jest nędzny, tam cały kraj nędzny.—Gdzie cepy obracają, tam się wszyscy dobrze mają. — Gdzie jest barszcz, kapusta, tam chata nie pusta.

512. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują; przyjrzyj się przytem, w jaki sposób się one łączą ze zdaniami nadrzędnymi.

Tarnina już zakwitła, gdy się rozpoczęły słowicze prace i pieśni.— Skoro ostatnie zorze się dopalały, niebo zaczęło się zasnawać jakby dymami sinemi. — Gdy wznoszono zdrowie, trąby jak w dniu sądnym grały. — Gospodarz tęskni w domu, kiedy niema gości. — Nie będę szczęśliwy, aż te lasy, te niwy jeszcze raz zobaczę. — Słudzy czekają, nim się pan Wojski ubierze. — Ledwie słuchacze mieli czas wyjść z zadziwienia, znowu muzyka inna. — Skoro dano rozkazy, rozstawiono czaty, każdy strudzony poszedł spać do swej komnaty.—Gdy zakończyli obradę, wszyscy trzej ku Aldonie smutne zwrócili wejrzenia. — Ledwie rozbłysło na niebie, rozpoczęła się walka artylerji. — W pierwszej potyczce, ledwiem obaczył chorągwie, ledwiem narodu mojego pieśni wojenne usłyszał, poskoczyłem ku naszym. — Wstawałem codziennie, gdy na niebie było jeszcze szaro.

513. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na następstwo czasowe czynności zdań podrzędnych i nadrzędnych.

Póki ludzie, póty będą błędy.—Korzystaj z czasu, póki czas.— Nie chwal, aż poznasz. — Trudność ustąpi, gdy chęć przystąpi. — Zanim cudze buty odziedziczysz, będziesz długo boso chodził. — Nie pomaze błoto, póki się go nie dotykasz. — Chleb płacze, gdy go darmo jedzą. — Kiedy się chmurzy, to oczekuj burzy. — Odpuszczenia nie otrzymasz, póki cudzego co trzymasz. — Jak bocian przyleci, możecie wyjść na dwór, dzieci. — Gdy przyjdzie święta Agnieszka (21 stycznia), przebije lód ogonem pliszka.

514. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują; przyrzyj się przytem, w jaki sposób łączą się ze zdaniami nadrzędnymi.

Słońce tak grzało, że chmury uciekły z nieba. — Tadeusz na swem posłaniu tak się kręcił, że w siano jak w wodę utonął.— Kichnął, aż cała izba rozległa się echem. — Jakim kto jest, tak i o innym rozumie. — Tak to bywa na tym biednym świecie, że każdy o swojej biedzie plecie. — Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi.—Jak głód najlepiej jeść gotuje, tak fatyga ściele.— Czasem natężam tak moją imaginację, że was widzę. — Uderzenie tak sztuczne, tak było potężne, że struny zadzwoniły jak trąby mościeżne.—Czucie i wiara silniej mówią do mnie, niż mędrca szkiełko i oko. — Ogień tak mocno przypiekał, że z obawy o ubranie musiałem cofnąć się o kilka kroków.— Im był bliżej domu, tem wolniej szedł i ciężej.—W pół godziny tak było głucho w całym dworze, jako po zadzwonieniu na pacierz w klasztorze.

515. Rozbierz podane niżej zdania.

Wieś spała tak głęboko i spokojnie, że przez pootwierane okna słyhać było chrapanie. — Cichość była coraz senniejsza, że już niejeden zachrapał na dobre.—Rysy Mohorta były tak pięknie surowe, że więcej prawie podobien zdaleka był do posągu, niżli do człowieka. — Z wczorajszej wieczery Tadeusz wrócił tak niespokojny, że o kurów pianiu jeszcze oczu nie zmrużył. — Im więcej chciwemu pozwolisz, więcej żąda. — Żaden z dawnych pisarzy tyle się nie przyłożył do prawdziwego z bogacenia języka, ile Skarga.

516. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują i w jaki sposób ze zdaniem nadrzędnym się łączą.

Gotowe stały cugi i podwozy, aby każdego odwieźć do jego gospody. — Staruszka śpieszyła do ławki, by spocząć i kosz na niej postawić.—Pistolety dobrze osłonił, żeby proch nie zwilgotniał.—Nazajutrz sułtan wyprawił janczarów i Tatarów, by przeszli Dniestr i zajęli Żwaniec. — Usuwano nieustawione jeszcze działa, by uchronić je przed pociskami. — Nieprzyjaciel przez noc sypał szańce, by z nich nazajutrz uderzyć.— Żeby tem bezpieczniej piechota mogła zbliżyć się do twierdzy, kazał wódz rzucić w ciemności cały szereg małych szanów. — W prędkim pędzie nadszkażają myśliwcy, aby położyć koniec krwawej walce. — Wojski, żeby ogień tem łacniej rozpalać, rozkazał stopionego masła na drwa nalać.

517. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują i w jaki sposób ze zdaniem nadrzędnym się łączą.

Ostęp zwie się zamczyskiem, gdyż niegdyś stał tam zamek.—Hrabia rad był, że wyszedł wkońcu na gościniec. — Psy nas nie ogłodzą, że po jarzynach albo po życie pochodzą.—Morze burzyło się, ponieważ przyplw wzbierał.

518. Wskaż zdania podrzędne i zastanów się, co one wyrażają.

Jeżeli nocną przybliżysz się doba i zwrócisz ku wodom lice, gwiazdy nad tobą i gwiazdy pod tobą i dwa obaczysz księżyce.—Rębało wszędzie tęsknił i czuł się niezdrowym, jeżeli nie oddychał powietrzem zamkowym. — Gdybym podstarzał dziesiątym krzyżkiem, w smutne schroniłbym się dąbrowy. — Jeżeli nikt nie idzie, więc ja pójdę.—Cobym był za krewniak, żebym cię nie miał rato-

wać.—Wygraj w polu, a wygrasz i w sądzie.—Złamiesz choć jeden warunek, już cała ugoda na nic.

519. Zwróć uwagę, jakie formy przybierają zdania warunkowe bezspójnikowe.

Chcesz, dobrze: nie chcesz, drugie dobrze.—Chcesz-li być chwalonym, chwalże drugich.—Ma-li być ciepło, niechże będzie znój.—Nie ruszaj cudzego, nie utracisz swego.

520. Rozbierz podane niżej zdania i zwróć uwagę, zapomocą jakich spójników łączą się zdania podrzędne z nadrzędnymi.

Jak Pan Bóg nie błogosławi, siła ludzka nic nie sprawi.—Jak się bieda uczepli, to jej i kijem nie odpędzisz.—Gdy w adwencie sadz się na drzewie pokazuje, to rok urodzajny się zwiastuje.—Gdy w dzień Adama i Ewy mróz i pięknie, zima wczesnie pęknie. Inaczejbym ja gospodarował, żeby tak doczekać jeszcze jednej krowiny.—Głupi niedźwiedziu, gdybyś w mateczniku siedział, nigdyby się o tobie Wojski nie dowiedział.—Niechajże ciało cierpi, byleby się tem dusza z długu wypłaciła.—Bylebym zechciał, do trwam w zamiarze.—Nie opuszczę cię, chybaś mię wypędził.—On tego nie robi, chyba że jest szalony.

521. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, co one wyrażają.

Baran bojaźliwy, choć ma wielkie rogi.—Choć głodni byli, pojadali wolno.—Rębajło nosił wielki pęk kluczy za pasem, choć nie miał co otwierać.—Asesor z Rejentem, choć na siebie czasem patrzyli ze wstrętem, rozmawiali przyjaźnie.—Choć życie moje w klasztorze przez 45 dni było dosyć niezabawne, wyjeżdżając z niego, uczułem dziwną tęsknotę.—Muszę zerwać wszelkie z Soplącą układy, choćby do pistoletów doszło i do szpady.

522. W podanych niżej przykładach wskaż zdania podrzędne i określ ich znaczenie.

Kiedy siedzisz przy biesiadzie, nie myśl o żadnej zwadzie.—Rębajło, skoro ujrzał Hrabiego, czapkę z głowy schwycił i krewnego swych panów ukłonem zaszczycił.—Jak okiem sięgnąć, leżały pola szumiące, zielone.—Hrabia był ostrożny, choć go nikt nie śledził.—Za tym głosem pójdę, jeżeli trzeba, aż na koniec świata.—Będą z pana żartować sąsiedzi, że mieszkając na żyznej litewskiej równinie, malujesz tylko jakieś skały i pustynie.—Wędruj z cnotą, bracie, a cnota spotka cię.—Jest przecie na świecie człowiek, który przytuli moje drogie dziecko.—Pan sam nie wie, co robi.—Słyszałem, żeś z za Niemna odebrał wiadomość.—Kto wszędzie chce być, ten nigdzie nie jest.—Jeżeli postać zebra jest wspianiała i straszna

zarazem, to i siła jego nie jest mniejsza. — Wszystko zrobi, kto wedle czasu robi.—Przeciwnik nie ustępował, chociaż każda żyłka trzęsła się w nim ze strachu. — Kiedyś niegotowy, nie wyzywaj bitwy. — Słońce już chyliło się ku zachodowi, kiedy Ślimak przeniósł brony na ostatnie poletka. — Brama nawściąż otwarta przechodniom ogłasza, że gościnna i wszystkich w gościnę zaprasza.— Kto dobrze ujmie i ulega, temu ciężar nie dolega. — Gdzie stąpili, szła za nimi trwoga.

523. W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć uwagę: 1) na liczbę zdań pojedynczych, 2) na związki, zachodzące między temi zdaniami pojedynczemi.

W polach i nad drogą zaczęły się wylaniać z mroków kontury drzew, potem zamajaczyły sznury zagonów, a potem droga coraz wyraźniej pokazywała swój obraz.—Dobre miałem przecucie, zem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się mieści. — Szczypałem się, aby się przekonać, czy nie śpię. — Z lasów czernią się czapki, rząd bagnetów błyska, roją się niezliczone piechoty mrowiska. — Już trzykroć wrzasnął derkacz, pierwszy skrzypek łąki, już mu zdala wtórują z bagien bąki, już bekasy, do góry porwawszy się, wiją i bekając raz po raz, jak w bebenki biją.—Mrok gęstniał, tylko w gaju i około rzeczki w łożach błyskały wilcze oczy jako świeczki, a dalej u ścieśnionych widnokregu brzegów tu i ówdzie ogniska pastuszych noclegów. — Inni już śpią, Tadeusz po sieniach się zwija, chodząc jako wartownik około drzwi stryja, bo musi w ważnych rzeczach rady jego szukać. — Wstają szlachta braty, napełniają się ciżbą zaścianka ulice, słyhać krzyki w karczmie, widać w plebanji świece. — Spór ich w dozgonną przyjaźń się zamienił, i Dowejko się z siostrą Domejki ożenił, Domejko pojął siostrę szwagra, Dowejkównę, podzielili majątek na dwie części równe.— Miedź grzmi, dym bucha, bigos jak kamfora ginie.

524. Rozbierz podane niżej zdania.

Tu owiec trzoda, becząc, w ulicę się tłoczy i wznosi chmurę pyłu, dalej zwolna kroczy stado cielic tyrolskich z mosiężnemi dzwonki, tam konie rżące pędzą ze skoszonej łąki. — Tu kapusta, sędziwe schylając łysiny, siedzi i zda się dumać nad losem jarzyny; tam płacząc strąki w marchwi zielonej warkoczu, wysmukły bób obraca na nią tysiąc oczu; ówdzie podnosi złotą kité kukuruza; gdzie niegdzie otyłego widać brzuch harbuza. — Turkotały wozy, rżały konie, leciały głosy przeróżne, wiązały się głośne rozmowy.—

Chrzęsneły sierpy w zbożu, ozwała się łąka, rząd kosiarzy, otawę siekących, wciąż brząka. — Na gościńcu i na drogach od samego ranka panuje ruch niezwykły; stąd chłopska furmanka skrzypi, lecąc jak poczta, stąd szlachecka bryka cwałem turkocze, drugą i trzecią spotyka; z lewej drogi posłaniec jak kurjer goni, z prawej przebiegło w zawód kilkanaście koni; wszyscy śpieszą, ku różnym kierują się stronom. — Miło jest znaleźć piękną duszę w młodym człowieku, milej jeszcze taką w nim utrzymać, ale najmilej uratować zepsutą. — Cnota — najlepsze szlachectwo, rozum — najlepszy majątek, zdrowie — najlepsza uroda.

525. Rozbierz podane niżej zdania.

Tak jestem pewien, że do was wrócę, że się mnie nawet rzewliwość nie ima. — Ja ostrzegałem, że w tak wielkiem dziele dobrze, kto z Bogiem poczyna. — Nocni stróże pytają w obawie, skąd w królestwie skrzydlatem tyle zamieszania, jaka burza te ptaki tak wczesnie wygania. — Tadeusz, chociaż liczył lat prawie dwadzieścia i od dzieciństwa mieszkał w Wilnie, wielkiem mieście, miał za dozorcę księdza, który go pilnował i w dawnej surowości prawidłach wychował. — Gdy Bóg wyгнаł grzesznika z rajskiego ogrodu, nie chciał przecie, ażeby człowiek umarł z głodu, i rozkazał aniołom zboże przysposobić i rozsypać ziarnami po drodze człowieka. — Hrabia głowę odwracał od sadu, aby nie dać śladu że go myśli nawiedzić. — Koniecznie trzeba śpiewać, ażeby wyśpiewać to, co należy. — Dusze ludzkie szukają ciepła, które jest miłością, i światła, które oznacza prawdę.

526. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na stosunek zdań pobocznych do zdania głównego.

Ktokolwiek będziesz w Nowogródzkiej stronie, do Płuzyn ciemnego boru wjechawszy, pomnij zatrzymać tve konie, byś się przypatrzył jezioru. — Któż nie wie, że niema słabszej od człowieka istoty i że żadne zwierzę nie potrzebuje troskliwości tyle, co on. — Gdziekolwiek nie zachodzi prawdziwa potrzeba, gdzie niemasz ani nowej rzeczy, ani nowej myśli, ani nowego obrazu i poruszenia, tam nowego wyrazu tworzyć, ani powszechnie przyjętego i od dobrych pisarzów przejętego odmieniać się nie godzi. — Jeżeli okrziesanie niektórych sterczących ostrości języka jest potrzebne i chwalebne, rozsądek i natura nie pozwalają i w tem zanedo zbytkować, żeby przesadzonem łagodzeniem nie nadać zniechęcałości i tonu piskliwego mowie dzielnej i męskiej. — Ktokolwiek ma wytknięty przed sobą cel życia, musi wiedzieć, jakie

w dojściu doń spotka zapory, jakie trudy przyjdzie mu ponieść dla zwycięstwa tych zapór.

527. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na układ zdań.

Ponieważ z folwarcznymi chłopcami ojciec nie pozwalał mi się wdawać, a siostra prawie całe dni przepędzała w pałacu, więc rosłem i hodowałem się sam, jak drapieżne piskle, które porzucili rodzice. — Gdy pierwszy raz poszedłem do szkoły, powiedziano mi, że ktoś codzień wypytuje się o mnie. — Widać, że mu wspomnienie samo było męką i że je chciał odpędzić. — Gdyby świat nie mieścił w sobie nic nad to, co wiemy, i gdybyśmy niczem więcej być nie mogli nad to, czem jesteśmy, toby nie było w nas niepokoju. — Po tem wyższego męża możesz poznać w tłumie, że on zawsze to tylko zwykł robić, co umie. — Myślałbyś, że róg kształty zmieniał i że w ustach Wojskiego to grubiał, to cieniał, udając głosy zwierząt.

528. Rozbierz następujące zdania.

Zdało się wtedy patrzącym, że ta chwila trwać winna wiecznie, że ona to jest wiecznością, że taką właśnie jest nieskończoność. — Wyteżyło się me oko tak daleko, tak szeroko, że więcej świata zasięga, niż jest w kole widnokręga. — Muzyk zmiesza orkiestrę najlepiej dobraną, jeśli, grając, stara się, żeby go słyszano. — Kiedy pana zobaczyłem po raz pierwszy, zrobiłeś na mnie wrażenie drzazgi, którą trzeba włożyć w ogień, żeby się przekonać, że ona ma w sobie żywicę i pali się gwałtownie. — Słyszę, kędy się motyl kołysa na trawie, kędy wąż śliską pierśią dotyka się ziola. — Nad ranem padała tak obfita rosa, że wierzchni gruby koc, którym się okrywałem, bywał przemoczony, jakby po dość ulewnym deszczu. — Kiedy pierwszy raz bydło wygnano na wiosnę, uważano, że chociaż zgłodniałe i chude, nie biegło na ruń, co już umiała grudę, lecz kładło się na roli i schyliwszy głowy, ryczało, albo żuło swój pokarm zimowy. — Łatwo było przewidzieć, iż jeśli ogień potrwa jeszcze parę dni, znaczna część muru obsunie się i runie.

529. Rozbierz następujące zdania okresowe.

Miłość nasza chciała ogarnąć ludzkość całą, spoić ją węzłami braterstwa i obdarzyć równomierną życzliwością; musiała wszakże zginąć w zamknięciu serc marzących, gdzie ją z wyciętym językiem uwięziła nienawiść w rodzinie człowieczej.

Kochaliśmy kawałek ziemi, na której stały kolebki nasze i w której spoczywały trumny przodków naszych; kochaliśmy szacowną przedzę ich życia, pamiątki wysiłków zwycięskich i prac znojných; kochaliśmy przyrodzone drgnienia warg naszych, — i ukryliśmy to kochanie w grobach.

Praca dla bliźnich nietylko jest samym wydatkiem: ona także ogromny, jedyny może przychód nasz stanowi; ona nietylko bliźnich, ale głównie nas samych kształci i zbogaca.

Póki Gerwazy ma choć za grosz duszy i tyle sił, że jednym małym palcem ruszy scyzoryk swój, wiszący dotychczas na ścianie, póty Soplica tego zamku nie dostanie!

Jeżeli się nie będę starał o zachowanie w czerstwości sił moich, jeżeli owszem będę ich nadużywał i zdrowie rujnował: stanę się niezdolnym do pracy, wystawiony będę na niezliczone choroby i kalectwa, nie będę mógł zaspokoić moich potrzeb, muszę cierpieć, muszę przed czasem umrzeć.

Lot orła znajdzie granice w przestworze, delfin napotka w oceanie brzeg, grot piorunowy w ziemię się zaorze, wołę i dumę zegnije los w pokorze: lecz twórczej myśli nieskończony bieg.

Miło powrócić i usiąść na ławkach przed własnym domem, gdy ucichną gwary, gdy nocne świerszcze i koniki w trawach zaczną piosnkę nocy, a pies stary łapą drzwi chaty zawartej otworzy, przyjdzie i u nóg pana się położyć.

Na ziemię jakby całun śnieżna padła szata, złoty blask słońca czarne przesłoniły chmury, wszystkie kwiaty powiędły i gaj już ponury, bo w nim umilkła ptasząt gromada skrzydlata: ale niedługo wiosna na ziemię powróci, słońce ją opromieni i ze snu ocuci, niebo znów przyoblecze swą szatę błękitną.

Gdy się troski do duszy wkradną, hucząc w niej chmury czarnemi; a gdy nieszczęścia na kogo spadną, i postać wzniosłą, szlachetną ładną smutek nachyli ku ziemi: o, niech na chwilę złość się już schowa, rany sztyletem nie cuci, niech choć przy zgonie zabrzmia te słowa: wróci spokójność, wróci!

Wrzuć zanadto najlepszego nasienia w najżyźniejszą ziemię, a nędzną i nietrwałą wypuści trawkę: używaj zanadto najzdrowszych pokarmów, osłabia ciało i trucizną się stana.

Kto nigdy bliźniemu pomocnej nie podał ręki, kto nigdy łez wdzięczności dla siebie płynących nie widział: ten nie zna prawdziwej ceny sił swoich, temu życie nie rozwinęło jednego z najpiękniejszych swych kwiatów.

Jeżeli będąc bogatym, ujęty litością nad tyłu nieszczęśliwymi, rozdałem między nich mój majątek tak dalece, że m się stał przez to ubogim, jest to prawdziwy heroizm; jeżeli widzę bliźniego, tonącego w wodzie lub ogarniętego płomieniem, a wystawiam życie moje, abym go uratował, jest to heroizm; jeżeli przenoszę sam cierpieć, jak zdradzić interes społeczności, jeżeli wystawiam życie na obronę swego bliźniego, tem bardziej na obronę całej społeczności, jest to prawdziwy heroizm: bo w tych wszystkich sprawach przenoszę dobro bliźniego lub całej społeczności nad dobro moje własne.

Kiedyś, gdy zemsty łwie przełuczą ryki, przebrzmi głos trąby, przełamia się szyki, gdy orły nasze lotem błyskawicy spadną u dawnej Chrobrego granicy, ciała się najedzą i krwią całe spłyną i skrzydła wreszcie na spoczynek zwiną; gdy wróg ostatni wyda krzyk boleści, umilknie; światu swobodę obwieści: wtenczas dębowym liściem uwieńczeni, rzuciwszy miecze, siądą rozbrojeni rycerze nasi.

Gdybym był zdolny własne ognie przelać w piersi słuchaczów i wskrzesić postaci zmarłej przeszłości; gdybym umiał strzelać brzmieniem słowy do serca współbraci: możeby jeszcze w tej jedynej chwili, kiedy ich piosnka ojczyzna poruszy, uczuli w sobie dawne serca bicie, uczuli w sobie dawną wielkość duszy i chwilę jedną tak górnie przeżyli, jak ich przodkowie niegdyś całe życie.

530. Rozpatrz podane niżej przykłady i zastanów się, czy tylko zdania są znakami całych, skończonych myśli.

Za mną, Gerwazy! — Na Litwie, chwała Bogu, stare obyczaje. — Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! Pułk za pułkiem! — O, — krzyknął hrabia, ręce podnosząc do góry — dobre miałem przecucie, że m lubił te mury.

531. Wskaż równoważniki zdań i zwróć uwagę na ich znaczenie i formę.

Ach, Matko Przenajświętsza! — Oj, padają łzy z wierzby, oj, padają łzy. — Wara, panie, od szkody! — A, a! to rzecz nowa! — Hejże, chłopcy, hej! — O, niewiadoma ta boleść nikomu, jaka się w sercu mojem dziś zamyka. — O, nieszczęśliwy zapaleńcze młody! — Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza! — Smutno mi, Boże! — Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna!

532. Rozpatrz podane niżej zdania i zwróć uwagę, czy wypowiedziane przez nie myśli znalazły wszystkie potrzebne do jej wyrażenia odpowiedniki językowe.

Pocóż się ludzie! — Ja ptactwo wpędzać? — krzyknął Hrabia ze zdziwieniem. — W pole po chleb, do lasu po drzewo. — Nigdzie drogi, ni kurhanu. — Deszcz ze śniegiem, błoto, wiatr. — Wszyscy na północ. — Gdy husarja ruszyła, pan Zagłoba, choć oddech miał krótki i tłoku nie lubił, skoczył przecie z innymi. — Pod płotem wąskie, długie, wypukłe pagórki bez drzew, krzewów i kwiatów: ogród na ogórki.

JĘZYK A MYŚL.

I. JEDNOSTKI ZNACZENIOWE JĘZYKA.

(§ 300).

533. Kiedy posługujemy się językiem? czy tylko w mowie i w piśmie, czy także w myśli?

534. W jakim celu posługujemy się językiem w mowie i w piśmie?

535. W jakim celu posługujemy się językiem w myśli? Czy myśli nasze, o ile ich nie ujmemy w formy językowe, są jasne i wyraźne?

536. Dzięki czemu język staje się narzędziem myślenia i środkiem wzajemnego porozumiewania się ludzi?

537. Jakie język ma jednostki znaczeniowe?

538. Powiedz jakiegokolwiek zdanie i wskaż zawarte w niem jednostki znaczeniowe.

II. ZNACZENIE WYRAZU.

(§ § 301 — 314).

539. Czy przysłuchiwaliście się kiedy głoskom jakiegoś obcego nieznanego sobie języka? Czy głoski te budziły w waszych umysłach jakąś treść znaczeniową?

540. Czemu się tak dzieje, że głoski znanych nam języków, a przedewszystkiem mowy ojczystej, wywołują w naszych umysłach określone treści znaczeniowe, a głoski języka nieznanego są dla nas niezrozumiałe?

541. Gdy słyszymy wyrazy obce, to poza właściwymi im głoskami nie powstaje w naszych umysłach nic więcej. A co powstaje w naszych umysłach, gdy słyszymy wyrazy znanego sobie języka? Czy także tylko głoski? Co się dzieje w naszych umysłach, gdy słyszymy takie wyrazy, jak nap. *krzesło* lub *stół*?

542. Ile składników należy odróżniać w każdym wyrazie, mającym znaczenie?

543. Który z tych składników zjawia się w naszym umyśle naprzód, a potem dopiero, przez skojarzenie, pociąga za sobą drugi?

Gdy słuchamy, jak ktoś do nas mówi, to na głos wyrazów (np. *krzesło*, *stół*) co naprzód powstaje w naszym umyśle, — czy wyobrażenie głoskowo-językowe tych wyrazów, czy łączące się z nimi wyobrażenia pozajęzykowe?

Gdy sami mówimy, chcąc komuś coś powiedzieć (nap. o krześle lub stole), to co naprzód powstaje w naszym umyśle, czy obraz pozajęzykowy przedmiotów, czy wyobrażenie głoskowo-językowe wyrazów?

544. Mówię wyraz *jabłko*. Jaką treść znaczeniową wyraz ten budzi w waszych umysłach? Jakie pod jego wpływem powstaje wyobrażenie pozajęzykowe?

Jakie właściwości tego owocu uprzytomniacie sobie w tej chwili? Czy są to wszystkie właściwości tego owocu? Jakie znacie inne jeszcze jego właściwości?

545. Czy przedmioty, kojarzące się z wyobrażeniami językowymi wyrazów, odtwarzamy sobie w ich całości, czy tylko ułankowo?

546. Zwróć uwagę, jakie znaczenie przybiera wyraz *słońce* w przytoczonych niżej zdaniach: czy zawsze mamy tu na myśli jedno i te same właściwości oznaczanego przez ten wyraz ciała niebieskiego?

Jakie jego właściwości nasuwają się nam w każdym z przytoczonych zdań?

Ruch planet koło słońca jest wynikiem współdziałania siły odśrodkowej i dośrodkowej. — Oglądaliśmy wczoraj wschód słońca. — Mamy w swoim pokoju dużo słońca. — Słońce przestało świecić.

547. Jakie następstwa pociąga za sobą niemożność całkowitego odtwarzania przedmiotów, łączących się z wyrazami? Czy treść znaczeniowa jednego i tego samego wyrazu zawsze bywa jednakowa?

548. Wskaż wyrazy, użyte w znaczeniu przenośnem.

Pochylone chaty drzemią na dolinie. — On ma złote serce. — Wiadomość ta była dla mnie gorzkim zmartwieniem. — Myśliwi wrócili z łowów w kwaśnych humorach. — Płaszcz z chmur zasłonił góry. — Drzew obnażone ramiona sterczą z pod zasy py śniegowej. — Strumień jasnego światła rozlał się po pokoju. — Ziarna nauki wydają plon obfity. — Śnieg padał brylantami. — Z za różowej chmury słonko wystrzela.

549. W jaki sposób powstają znaczenia przenośne wyrazów? Dlaczego, na przykład, konary drzew nazywamy niekiedy *ramionami*, promienie światła — *strumieniem*, płatki śniegu — *brylantami*?

550. Jaka jest różnica między znaczeniem podstawowem a przenośnem wyrazu? Czy, używając wyrazu w znaczeniu przenośnem, mamy jednocześnie w myśli znaczenie podstawowe? Czy bywają wypadki odwrotne? Czy znaczenie podstawowe przywodzi nam na myśl znaczenie przenośne? Które z tych dwóch znaczeń jest samodzielne, a które niesamodzielne, zależne od drugiego?

551. Jaka jest różnica między wyrazami *Adam Mickiewicz* a *poeta*, *pan Dudkowski* a *człowiek*, *Warszawa* a *miasto*, *Wisła* a *rzeka*, *Burek* a *pies*?

552. Zastanówcie się, co się dzieje w waszym umyśle, gdy używacie wyrazu *pies*. Wyraz *pies* oznacza wszystkie psy, jakie tylko są, były i będą. Czy poznaliście wszystkie te psy? Czy nawet gdybyście je znali, moglibyście od jednego razu odtworzyć je sobie w umyśle? Więc jaki obraz powstaje w waszych umysłach, gdy usłyszycie wyraz *pies*? Czy jest to obraz jednego jakiegoś psa, czy różnych psów? Czy moglibyście odtworzyć sobie obraz takiego psa, który byłby jednocześnie jamnikiem i chartem, owczarkiem i wyżłem? Czy obraz psa, jaki przychodzi wam na myśl w związku z wyrazem *pies*, odtwarzacie w jego całości, czy tylko ułankowo? Czy przychodzą wam na myśl wszystkie właściwości tego psa, czy tylko niektóre z nich?

Jeżeli, używając takich wyrazów, jak *Burek* i *pies*, odtwarzamy sobie w obu wypadkach jednostkowy obraz jakiegoś jednego psa, to na czem polega różnica między treścią znaczeniową rzeczownika własnego a pospolitego?

Gdy używamy wyrazu *pies*, może nam przyjść na myśl obraz tego samego psa, którego zwykle oznaczamy wyrazem *Burek*, ale czy obraz ten wyczerpuje całkowicie treść znaczeniową rzeczownika pospolitego?

Czy nie mamy wtedy poczucia, że tu chodzi nie o tego jednego psa, lecz o całe szeregi podobnych mu istot? Czy poczucie tego związku, jaki zachodzi między odtwarzanym jednostkowym przedmiotem a całym szeregiem podobnych przedmiotów, nie jest właśnie podstawową różnicą między znaczeniem rzeczownika popolitego a własnego?

III. SKŁADNIKI WYOBRAŻENIA JĘZYKOWEGO WYRAZÓW.

(§ § 315 — 318).

553. Jakie odbieramy wrażenia (czucia), gdy słyszymy jakiś głośno wypowiedany wyraz?

A gdy sami wypowiadamy jakiś wyraz, to prócz wrażeń słuchowych jakie jeszcze odbieramy wrażenia? Jakie wrażenia towarzyszą ruchom narządów mowy?

Jakie odbieramy wrażenia, gdy odczytujemy wyraz napisany lub wydrukowany?

A gdy piszemy, to prócz wrażeń wzrokowych jakie jeszcze odbieramy wrażenia od wyrazów? Jakie wrażenia towarzyszą ruchom ręki przy pisaniu?

Z jakich składników składa się każde wyobrażenie językowe wyrazu?

IV. PODSTAWY PSYCHICZNE NAJWAŻNIEJSZYCH CZYNNOŚCI JĘZYKOWYCH.

§ § (319 — 323).

554. Czy tylko mówienie jest czynnością językową? Czy słuchanie nie jest także czynnością językową? Jakie znasz jeszcze czynności językowe?

555. Opisz przebieg pracy umysłowej, którą wykonywamy podczas mówienia.

Co jest punktem wyjścia tej pracy, czy wyobrażenia pozajęzykowe, czy też wyobrażenia językowe wyrazów? Co naprzód przychodzi nam wtedy na myśl, czy głoski wyrazów, czy też ich treść znaczeniowa? — A co musi się zjawiać w momencie końcowym czynności mówienia? Jaki składnik wyobrażenia językowego wyrazów jest koniecznym warunkiem poruszania narządów mowy?

556. W podobny sposób opisz przebieg pracy umysłowej, którą wykonywamy podczas słuchania, czytania i pisania.

557. Opisz przebieg pracy umysłowej podczas przepisywania.

558. Jak przebiega nasza praca umysłowa, gdy powtarzamy za kimś zasłyszane słowa?

OBRAZ OGÓLNY DIALEKTÓW POLSKICH.

(§§ 331 — 373).

559. Przypatrz się uważnie mapie zwartego obszaru języka polskiego i wskaż na niej najważniejsze punkty graniczne.

560. Rozejrzyj się w mapie dialektów polskich i zwróć uwagę, jak są one rozmieszczone.

561. Przeczytaj kilkakrotnie głośno podane niżej urywki; zwróć uwagę na właściwości głoskowe gwary i na podstawie tych właściwości staraj się określić, do jakiego dialektu należy je zaliczyć, przede wszystkim jednak staraj się rozpoznać, czy są to gwary południowe, północno-wschodnie czy północno-zachodnie.

Jak się wymawia samogłoska *y*?

Jaka jest wymowa samogłosek wargowych, wargowo-zębowych i tylno-językowych? Jakie są sposoby międzywyrazowego upodobniania końcowych spółgłosek wyrazu?

a) jennego casu tak se pšydażyuo; páz gup'i na pasf'isku krovy; pšejyżąu żrab'a i gádá do tego gup'ego: „muv m'i, co kces,—rozmaíce m'ē pšezývái, iá se uo níż na čeb'e ně zgnyvám”; i gádá mu gup'i, co ino mu na iózyk pšysuo; dop'yro iąg mu pe-żau: „dyz leje, suńce šf'yći, panuv uočekž uop'onty vorcyskom paše uofce na pasf'isku”, żrah'a se baržo zgnyváu i gádá: „teráz iuz dostańes kijom; kaš ty vížau, zeby muj uoćec páz uofce vorcyskom uop'onty”¹⁾.

b) co pán bug udaži, to kużáz uwaži. — živi ša nanža kole kšanža.—pap'lyr pšimně šfitko.—tšeba bić čerpl'ivim iaż do žńif.—jednamu se víiží matka, jednamu curka. — žčivi dubelt traći.—jak koźdi muože, tag uože.

¹⁾ Ten i następne urywki odtworzone zostały w pisowni fonetycznej; objaśnienie znaków pisowni fonetycznej podane zostało na końcu książki.

c) jeden kup'ec máu jedno curk'e; dop'eruĭ sóm poĭexau v ĭenne kraĭe po tovari; ĭaže, ĭaže, nož go zasua, ale nigže nema vsĭ; patšĭ, ale še svyĭci og'eñ v ĭedny xauupce; pšĭxožĭ do ní; poza-p'érane, né xco mu ofozić; narešće vĭxožĭ ten gospodaš xauupk'i, kup'ež go proši, a ón peĭda: „ní mog'e pana pšĭjoñc na noc, bo xauupka maĭa ĭĭ časna, a móm zone xore”; ĭag go kup'ec zacón prošĭc, vžon go ĭĭ pšĭjoñ na noc.

562. Przeczytaj głoŝno podany niżej urywek, zwróć uwagę na właściwości głoŝkowe gwary i staraj się okreŝlić, do jakiego dialektu naleŝy ją zaliczyć.

L'is i vĭlk, xoć to žvĭž i to žvĭš, ale še né lub'om, ale l'isa pokol'ĭne zafse ĭes xytšyĭse; i ráz byu tak: posed l'is na vesele i ukrát kouác, i poset ku žyce i pšyset ku nómu vĭlk, i proši go uokropñe o ton kouác; ale l'is mu pežáu, zeby poset ku žyce, zacón p'ĭž vodo, to vypĭje tak'i kouác; vĭlg usuužáu l'isa, i poset, i piĭe, i piĭe, ĭaze poknou ¹⁾).

Ráz zaš posua do karcmy l'iska i ukradu šleži žešoć, i ĭadu pšy staĕe, a byu okropny mrus; pšyset ku ní zaž vĭlk— i proši ĭe: „l'isicko, šostšycko, deĭ mi tes xoćás sprobovać”; l'iska daĭa mu uodrupko ²⁾, i uokropñe mu zasmakovaĭo; i proši ĭe zaš: „l'isicko, šostšycko, deĭ mi tez ĭesce”; l'iska mu pežau, zeby vražuu uogón do pšyroble ve staĕe, to mu še peĭno do uogona nažytá; vĭlg leći, vražuu uogón, ftem uogón pšymárs; vĭlg zacón čočnož uogón s pšyroble, myšláu, ze mu še nažytaĭo ryp; čočne i čočne, ĭaze mu še uogón urváu; a l'iska tomcasom učekua; — i uoba l'isi sm'al'i še f xaup'e z gup'ig vĭlkuf.

563. Przeczytaj głoŝno podany niżej urywek, zwróć uwagę na właściwości gramatyczne gwary i staraj się okreŝlić, do jakiego dialektu można ją zaliczyć.

Matka Buoská xcaĭa še rás pšekuonać, cy luže so m'euošernĭ lá b'édnyx cy né; tak pšebraĭa še za proseno bapke, pšysua do ĭedny vsĭ i vlazua do p'ersy xauupy i prošeu uo ĭaumuzne; guospuodyñĭ p'ekua f tém duomu vĭašne pupuomyk'i, a ĭag ĭo Matka Buoská prošeu xož uo kavacecek, uofuknéno ĭo bapsko, bo né puoznaĭa i žekua: „vynoš še žadufko, vuole psu dać, ĭak ćeb'e; Matka Buoská še ruozzá'eu, puosua na puole i vžena rockom za

¹⁾ = pęknął; ²⁾ = odróbkę = odrobinę.

kuusko i urvaŭa tyła, co v rocce béuo, rešta zuostaŭa na pam'otke, buo še Pañezus fstaŭéu za luźmy.

564. Określ dialekt, do którego należy gwara w podanym niżej urywku (zwróć szczególną uwagę na sposób wymawiania samogłoski *y*, na wymowę grupy głoskowej *śŭ*, na upodobnienie międzywyrazowe, na wymowę *š*, *ž*, *č*, *žj*).

Ĳak to za pańszcizni buo, ze pán m'áu duzo luźi, a nim'áu roboti co tim luźom dać, tag vzon se Ĳidnygu, zybi dobže pšed nim uġáu, a buu ve vsi tak'i Ĳuop, co došić űela um'áu uġać; pán kázau gu zavouaź do šeb'i, na tal'iš nasipáu zuota, postauu na stol'e, posauu tygu Ĳuopa napšyćif šeb'i; dop'irós patšil'i na šeb'i i on poűedá mu tak, ten pán: „Ĳag baňžiz dobže uġáu, to dostańis to zuoto, a Ĳak poűis pravdę, to f pizg dostańis”;—Ĳuop še roššád dobže f kšašle Ĳi dop'iróz zacina gádać tak: „zebi pán űežáu, ze Ĳak'im ¹⁾ Ĳá buu u svoĲigu oĲca, to móĲ oĲćec m'áu šidm'žesont p'eńkóf pscou Ĳi te pscoui Ĳá mušauym pásać Ĳi tši razi dnem mušauym raĲovać; pšigánam na pouudne, raĲuĲe, brakuĲe mi ĲednyĲ; patše, voda Ĳiže Ĳi tamoĲ za vodę šedm'u űilkóf tę pscouĲe Ĳežę; ne mog'e pšel'išć, voda guamboka; Ĳak še zuap'e za nog'i, Ĳak še mirgne, tak'em še pšežuću za vodę Ĳi tih űilkóf odygnáu; űilk'i ućekui, tilko same gnáti zostaui; boĲauem še povróćiž do oĲca, zebi ma ²⁾ oĲćež za to ne vib'uu, posetem do lasu; patše, stoiáu Ĳoiąg došić gauaĲžasti; zaconem l'išć po tim Ĳoiáku; tak'im lás, lás, — vlásem do neba; mišę, Ĳagbi še dostać nazát na žam'e; patše, a tám Ĳest stodoŭa Ĳi na klep'isku muóći šfanti P'eter Ĳi šfanti Paveu oűes; zaconem ĲiĲ prošić, zybi m'i dál'i pl'iv z garstk'e, zybig se uűuu postronek Ĳi zybig še spušću na žam'e nazát; ońi m'i dál'i plif oűsaniĲ, dop'iróz uűuĲem se tak'i postronek, — zlasem; Ĳide sob'i do domu, dysc pádáu, baržo žimno buo, patše, a paĲsk'i oĲćec šfińe paše, Ĳi tak še skšivuu, tag drzi...” A ten pán dop'iro Ĳuk f pisk, bo go strasńi obysuo, co mu tak poűežáu; dop'iróz Ĳuop poűedá: „pańe, Ĳá uġám dobže, a pán za co ma b'Ĳie? pán za právdę m'áu mńe dać f pisk, a pán ma tšasnoŭ za uġarstwo, to Ĳuz zuoto moĲe”.

565. Określ dialekt,* do którego należy gwara w podanym niżej urywku (zwróć szczególną uwagę na sposób wymawiania *á* (pochylonego), *o*, na upodobnienie międzywyrazowe, na wymowę *š*, *ž*, *č*, *žj*).

Ĳednygo razu pošed Ĳedyn ĲuopouĲ v dróge; Ĳcou še ućyž za

¹⁾ = jakem; ²⁾ = mię.

mųynaža; šed do jednygo m'asta; a tam gó zašua noc f tyi podrózy; zobačuų takum góre stouž na bžegu boru; byua travum obrosoų, a ino byua takou žurka f tyi góze, co ino móg guove vetknuć; tag uyn še ukuout pot te góre, χce spać; iak tak troχe začun spać, a tu pšyχoži žaba do negó i reχce nad nim; iže uyna mu do gymby, a tyn ium ryŋkum uodgarne rouš: iže, paskudnou žabo, byžeš m'i še do gymby tu spšeciuaa! ta žaba znóv mu šua do gymby; uyn ium znóv uodgarnuų: ić preč, bžytkou žabo! a ta žaba iže do negó po tšeci rouš; uynymu še zdūzyuo, spšyksyuo to ugañane s tum žabum, fstaie na nog'i i iže za num; ta žaba iže napšód za te góre, a tam byuy džvi f tyi góze, i ta žaba vuazi tam f te góre temi džvam'i, a uyn tyž za num.

A iag uyn tam pšyšet, — buų tam uadnyi pokojik, v nim kočouek z uodum, zastaŋonyi na uognisku i dzevo našykovane kouo tegó kočouka i vañnka; byuo i jedno uuško s p'ežynum i s pšesciraduym; ta žaba povadou: „mói koχanyi, vuóz dzeva na uog'yñ, pot tyn kočouek i zavrej ¹⁾ te uode v nim; tag uyn vžun dzeva nakuout pot kočouek, zrob'uu uog'yñ, i uoda zavraua; i povadou ta žaba: mói koχanyi, veš te uode s kočouk'ym, vl'yi f te vañnke, vež mne, vuóz mne f te uode, umyi mne; tag uyn vžun, umuu; a uyna povadou: mói koχanyi, zrób m'i te uaske, vež mne, vuóz mne v uoško, uoñ mne f pšesciradu; vžun i uoñinuų ium f to pšesciradu; usnuų i šp'i až do rana; a tu rano uocući uočy, — a tu takou šliěnou panna leży; tag zaš še uožeñuu s tum pannum, bo to buų zapadnyntyi pauc, a ta panna byua zrob'onou na žabe, byua zaklyntou, vñz iag ium χuopoug umuu f tyi vož'e, to ium uočyscuų.

566. Określ dialekt, do którego należy podana niżej gwara (zwróć uwagę na wymowę samogłoski *y*, na samogłoski pochyłone, na upodobnienie międzywyrazowe, na sposób wymawiania spółgłosek *š ž č ž*, na spółgłoski *k — k', g — g'*).

jeden χuopak sed do spoveži bes las i zup'uu kukafk'e; zal mu byuo pušćić io, ni m'au i gže požać, fsažuų io za nadro i posed do košoua; pšistomp'uu do konfesiõnaa, spoveda še, a kšonž go še pita: „iak'ež zui, to iag zemšćis?“ — „zebi će miz ²⁾ zjadua“ — „nu, a iak še strašne rozezuošćis, to iag zemšćis?“ — „zebi će tši misi zjadui“ — „a ienacy ñe zemšćis nigdi?“ — „ñi“ — „to ius ñic ñe pam'entas?“ — „a zauujez za gžexi?“ — „zauuje“ — „nu, to b'ij še f p'irši!“ — ón χuopak iak še buχñe p'ešćo f p'irši, ias ³⁾ mu ta ku-

¹⁾ = zagotuj; ²⁾ = mis = mysz; ³⁾ iaz = aż.

kafka zakukaua, a ón pejda: „ńeχ će djabli vezmo! pevníem ku-kafk'e zab'uu". — kšonc še porvau b'ij go, ale χuopak ućek s ko-šćua ii ius ty spovēži ńe dokuńcuu.

567. Określ dialekt, do którego należy podana niżej gwara (zwróć uwagę na wymowę samogłoski *y*, na wymowę grupy głoskowej *s'v'* (*śf'*), na wymowę spółgłosek wargowych i tylnojęzykowych, na samogłoski pochylone, na samogłoski nosowe, na upodobnienie międzywyrazowe, na spółgłoski *š*, *ž*, *č*, *žj*).

k'edim kšenza ni mněli, to koźdi puakau i žauovau za tygo uostatnygo, co uumer, bo drug'ygó ńe dostalim; to potem f košćele to buuo tak uotprážane, iek psyrvu, pán uorganisti to grau na uorganax i te pšeńe spšyvali, co i fpšut; z rena po bžunkańu to spšyvali gožinki, a potem to ten uorganisti co ńežela i na šfento pšecitau lekcijá, bo mńau pozvolenstfo; a potem iek ten čas buu, co mša šfentá kšunc uotprážá, to χuopci tyš klenčeli pšet uutážem i bžunkali, a uorganisti grau pšeńe mšalne; to darovauo ¹⁾ tak riχo ²⁾ pušodma roka; potem pšišet kšunc, tom še radovali, ale potem Poláki to še jadožili ³⁾, bo un buu Mńemńec, to viχožuu na mńemńecke nábožestfo náženci ⁴⁾.

WYJAŚNIENIA HISTORYCZNE.

(§ § 374 — 400).

568. W podanym niżej urywku z M. Reja wskaź samogłoski jasne i pochylone.

Abowiem ⁵⁾ iáko Pan náš oná nieskończona mądrość, powiedáć raczy, iż wielka iest rozność miedzy głosem naiemniczym á miedzy głosem pásterzá prawego. Także też daleko rozny głos iest prawdziwego przyjaciela á omylnego. Bo też ow poddymácz będzie cie też nadobnie y przestrzegáł y upominał, áleć iscie nie dla ciebie ále dla siebie, áby ná swoy młyn wodę obrócił... Ale ⁶⁾ głos počciwego á poważnego człowieká iest iáko on piękny bránt ⁶⁾ u złotniká, od kthorego iuż niepotrzebná żuželice ⁷⁾ odsádzi, á ten, co gi słyšzy, iscie gi ma z rostropnym obaczeniem uważáć sobie á rozeznawáć sobie przypádle požytki z niego, ktore sie záváždy y ku sławie y ku káždyey dobrej sprawie ściągáć y obráćć będą.

¹⁾ = trwało; z niemieckiego *dauern*; ²⁾ = prawie; ³⁾ *jadožiť se* = *jadowić się* (gniewać się); ⁴⁾ = najwięcej; ⁵⁾ *a* = tutaj *á* i oznacza *a* (jasne); ⁶⁾ = złoto wytopione, szczere złoto; ⁷⁾ = piana kruszcowa, oddzielająca się przy topieniu od metalu.

569. Wskaż samogłoski pochylone w podanym niżej urywku z J. Kochanowskiego:

Czego chcesz od nas, Pánie, zá twé hoyné dáry?
Czego zá dobrodzieystwa, ktorym niémasz miáry?
Kościół cię nie ogárnie, wszędy pełno ciębie,
Y w odchłaniach, y w morzu, ná ziemi, ná niebie,
Złotá téż, wiem, nie prágniesz, bo to wszystko twoie,
Cokolwiek ná tym świećcie człowiek mieni swoje.
Wdzięcznym cię tedy sercem, Pánie, wyznawamy:
Bo nád cię przystoynieyszéy ofiáry nie mamy.
Tyś pan wszystkiégo światá, tyś niebo zbudował,
Y złotémi gwiazdami ślicznieś uháftował.
Tyś fundáment záłożył nieobeszléy ziemi,
Y przykryłeś iéy nágość zióły rozlicznemi.
Zá twoim roskazániém w brzégách morze stoi,
A zámierzonych gránic przeskoczyć sye boi.
Rzéki wód nieprzebráných wielką hoyność máią,
Białý dzień, á noc ciemna swoje czásy znáią.
Tobie kwóli rozliczné kwiatki Wiosná rodzi,
Tobie kwóli w kłósiánym wieńcu Láto chodzi,
Wino Jeśień y iáblká rozmáité dawa,
Potym do gotowégo gnuśna Żimá wstawá.
Z twéy łáski nocna rosá ná mdlé zióła pádnie,
A zágorzáłe zbożá deszcz ożywia snádnie.
Z twoich rák wszelkié zwierzę pátrza swéy żywności,
A ty káżdého żywisz z twéy szczodrobliwości.
Bądź ná wieki pochwalon, nieśmiertelny Pánie!
Twoiá łáská, twa dobroć nigdy nie ustánie.
Choway nas, póki raczysz, ná téy niskiéy ziemi;
Jedno zázwdy niech będziem pod skrzydłámi twemi.

570. Wytłumacz wymianę samogłosek jasnych i pochylonych w wyrazach *twoja* — *twá*, *twoje* — *twé*; dlaczego w wyrazach *twá*, *twé* samogłoski są pochylone?

571. Wytłumacz wymianę samogłosek *a—á* w wyrazach *pán* (w druku XVI w. *pan*) — *panie* (w druku XVI w. *panie*); dlaczego w formie mianownika rzeczownik ten ma *á* (pochylone)?

572. Wskaż formy liczby podwójnej.

W tym placu wojska położą się obie, a po dwu rzędu wezmą przeciw sobie. — Król z panią bierze w pojsrzodku dwie

poli. — Mam dwie dziewce. — Pojął dwie żenie. — Rzekł Lamech swyma żonama. — Będzieta dwa w jednym ciele. — Byłaśta oba naga, a nie sromałaśta sie. — Pójdziwa, upojwa swego oćca winem. — Sama dwa idzieta. — Dwa syny twa, któraż sie urodziła w ziemi Egipskiej, moja będzieta. — Klęczał jest na kolanu. — Dom jest ci on między dwiema domoma uczynion. — Józef z Maryją jesta ona była do tegoto miasta Betlehem przysza. — On (Bóg) tento wszyciek świat w swu ręku jest ci on był zgromadził. — Wyszedł z swą żoną a ze dwiema synoma. — Idźta do domu swej macierze, uczyń z wama Pan miłosierdzie, jakośta wy uczynile ¹⁾ z umarłymi i ze mną! — Wróćta sie, dziewczki moje!

573. Wskaż formy rzeczownikowe przymiotników.

Król pospolicie swęgo miejsca pilen ²⁾, a wszakóż może swému też bydz silen, bo w okrag siebie wszystkie miejscá trzyma, kto sie nawinie, tego y sam ima; a kiedy głódzien, do kuchnie rad skoczy. — Widźcie Boga miła zbawienie. — Będiesz przekłęt. — Był jest żyw. — Nasz ociec star jest. — Owce i kozy nie były jałowcy. — Z świętym świat będziesz, a z mężem bezwinnym bezwinnie będziesz. — Nie usłyszeli głosa gospodnowa. — Obietnice moje panu wróće... we trzemoch ³⁾ domu panowa. — Imię panowo wzowę. — Oćcowo i synowo i ducha świętego jedno jest bóstwo. — Uczynił jest się nadzieja moja, wieza mocy od lica nieprzyjacielowa. — Kto mołwić będzie mocy gospodnowy, usłyszany uczyni wszystkie chwały jego? — Odkupił je z ręki nieprzyjacielowy. — Tamo są wstąpiły postaci panowy... na zjawienie imieniu panowu. — W imieniu gospodnowie wzowiemy. — Nakłoniony są pagórki świecki. — Nieprzyjaciele gospodnowy zelgały są jemu. — Będą luby wymowy ust moich. — Luba będą wymówienia ust moich. — Widzi niebieski króle. — Złamał jeś głowy smokowy.

574. W urywku, podanym w zadaniu 569., zwróć uwagę na końcówki mianownika liczby pojed. rzeczowników żeńskich samogłoskowych i przymiotników, użytych w rodzaju żeńskim. Czem się różnią właściwe im końcówki i jak tę różnicę wytłumaczyć?

575. W podanym niżej urywku z M. Reja zwróć uwagę na formy czasu przeszłego i trybu przypuszczającego.

Nasłuchálichmy sie też, iáko mamy złe w sobie gásić á dobrym á poćciwym iáko sie mamy zdozić, sláchćić y w nim sie

¹⁾ rodzaj żeński; ²⁾ mowa o grze w szachy; ³⁾ trzem = komnata, sala.

zachować. Teżechmy teraz mieli, iż nic nie iest żywot osobny bez dobrego towarzystwa, a zwłaszcza bez szczyrego a prawdziwego przyjaciela. Tu iuż też musimy sie uczyć, iako tymi dary Bożemi tu nam od Pana z ziemią podanemi rostopnie száfować mamy iakobychmy ich y ná zbytki nie száfowali y wedle cznoty a powinności swey w nich sie zachowali, a s tego abychmy sobie y sławy y poćiwey przyiáźni y łaski Bożey nabywali.

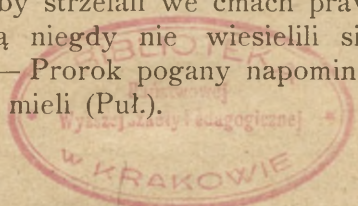
576. Zwróć uwagę na formy czasu przeszłego i trybu przypuszczającego, używane w wieku XIV i XV (według podanych tu przykładów z Psalterza Florjańskiego i Puławskiego).

Sławą i czią koronował jeś ji ¹⁾ (Fl.). — Wszystko podbił jeś pod nogi jego (Fl.). — Nieprzyjaciele zginęli są..., zginęła jest pamięć ich (Fl.). — Uczynił sie jest gospodzin utoka ubogiemu (Fl.). — Powyszasz mie..., bych wypowiedział wszystko chwalenie twoje (Fl.). — Wstań, gospodnie boże, by ²⁾ nie zapomniał ubożego (Fl.). — Sądzi sirocie i cichemu, iżby nie śmiał wysić sie człowiek na ziemi. (Fl.). — Nagotowali są strzały, iż bychą strzelali (Fl.). — Zbawiony uczynł nas, gospodnie boże nasz, bychom chwalili albo spowiedali (sie) imieniu twemu i radowali bychom sie w sławie twojej (Fl.). — Powstań, gospodnie boże, by ²⁾ nie zapomniał ubogich (Puł.). — Nie jest, kto by odkupił ani jenze by zbawionym uczynił (Puł.). — Abych widział wolę bożą, bych nawiedził kościół jego (Puł.). — Obszedł jeśm i obietował jeśm w kościele jego obietę (Puł.). — Obróciłeś płacz mój w wiesiele i ogardnałeś ³⁾ mie wiesielim (Puł.). — Wywiedziesz mie z sidła, jeż są mi skryli (Puł.). — Widziałeśm niemiłosciwego (Puł.). — Pochadzałeśm w niewiństwie sierca mego, nie pokładałeśm przed oczyma myma rzeczy krzywej (Puł.). — W gospodnu pwałem (Puł.). — Nie chciała uciechy dusza moja, wspomniałem boga, i kochał jeśm sie, i skusił jeśm sie, i pomdlał duch mój (Puł.). — Ty odpędziłeś i zgardziłeś, oddalileś pomazańca twego (Puł.). — Położył jeś jako łączyszczce mosiądzowe ramiona moje (Puł.). — Wstąpił dym w gniewie jego i ogień od lica jego zażegł sie jest (Puł.). — Tamo siedzieli jeśmy i płakali (Puł.). — Złości jeśmy stroili (Puł.). — Wzniesliśmy ręce nasze ku bogu (Puł.). — Radę ubożego skaziliście (Puł.). — Są mnie mirnie mołwili, a w gniewie ziemskim mołwiąc lży my-

---

¹⁾ = jego; ²⁾ *by* = współcz. *byś*; ³⁾ = współcz. *ogardnałeś*; *garnąć* z dawnego *gard-nać*; rdzeń *gard-* jest oboczną postacią rdzenia *grod-* (nap. *grodzić*); porównaj *Starogród* i *Starogard*.

ślili (Puł.). — Umyję ręce moje i ogardnę ołtarz twój, gospodnie, abych słyszał głos chwały i wypowiedział wszystkie dziwy twoje (Puł.). — Woda pożarła by była nas (Puł.). — Zbawiony uczyn nas, gospodnie boże nasz, ...bychom chwalili imię święte twoje, bychom się radowali w sławie twojej (Puł.). — Połóżcie serca wasza w mocy..., byście powiadali w pokoleniu drugim (Puł.). — Grzesznicy naciągnęli łączyszcze swoje, nagotowali strzały swoje w tule¹⁾, iżby strzelali we śmach prawego siercem (Puł.). — Jeśm rzekł, bychą nigdy nie wiesielili się nade mną nieprzyjaciele moi (Puł.). — Prorok pogany napomina, abychą w bodze²⁾ wszystkie nadzieję mieli (Puł.).

---

¹⁾ tul = kołczan. ²⁾ = w Bogu.

UWAGI DO TEKSTÓW GWAROWYCH.

Podane w zadaniach urywki dialektologiczne zostały wyjęte z następujących prac:

1. Berneker E. *Slavische Chrestomathie*, str. 398—399 i 402—403.
2. Gonet Sz. *Opowiadania ludowe z okolic Andrychowa. Materiały Antropol.-archeolog. i Etnograficzne. IV. Dział Etnograficzny*, str. 226 i nast.
3. Grzegorzewicz W. *O języku ludowym w powiecie przasnyskim. Sprawozd. Kom. Język. Ak. Um. V*, str. 72 i nast.
4. Jaworek P. *Gwary na południe od Chrzanowa. Mat. Prace Kom. Jęz. Ak. Um. VII*, str. 319 i nast.
5. Matusiak Sz. *Gwara lasowska w okolicy Tarnobrzega. Rozpr. Wydż. Filolog. Ak. Um. VIII*, str. 70 i nast.
6. Nitsch K. *Dialekty polskie Prus Zachodnich. Mat. Prace Kom. Jęz. Ak. Um. III*, str. 101 i nast. i str. 305 i nast.
7. Nitsch K. *Dialekty polskie Prus Wschodnich. Mat. Prace Kom. Jęz. Ak. Um. III*, str. 397 i nast.

Teksty, ogłoszone przez Jaworka i Nitscha, przytoczone zostały w zasadzie bez zmiany, gdyż wprowadzono w nich tylko mało znaczące uproszczenia graficzne; natomiast w innych tekstach przedstawienie rzeczy musiało ulec znacznym nieraz przekształceniom, gdyż trzeba było zastosować się ściśle do wymagań pisowni fonetycznej, to znaczy odtworzyć podane urywki, w miarę możliwości, tak, jak one były przez opowiadających wymawiane.

Ponieważ według prawideł pisowni fonetycznej każda jednolita głoska musi być oznaczana zapomocą pojedynczego znaku, więc używane w tradycyjnej pisowni polskiej litery podwójne, jak *dz*, *cz*, *sz*, trzeba było zastąpić odpowiednimi literami pojedynczemi.

Wartość tych liter jest następująca:

ż	o	z	sz	cz	ch	dz
ź	o	z	sz	cz	ch	dź
ż	o	z	sz	cz	ch	dż
ś	o	z	sz	cz	ch	sż
ć	o	z	sz	cz	ch	cż
χ	o	z	sz	cz	ch	ch.

W związku z tą zasadą miękkość spółgłosek wyraża się w pisowni fonetycznej zawsze przy pomocy przecinka przy odpowiedniej literze, a nigdy przy pomocy litery *i*, np. *ćeb'e*, *śano*. Miękkość spółgłosek oznaczamy w pisowni fonetycznej *zawsze*, a więc także przed samogłoską *i*, np. *żima*, *żiin* (*dzień*), *śiin* (*sień*); jeżeli znaku miękkości litera nie ma, to znaczy, że odpowiednią spółgłoskę należy wymawiać twardo, choćby miała po sobie samogłoskę *i*, np. *śiin*, ale *sin*, *p'isk* — *pisk*, *b'ic* — *bić*..

Litera *v* oznacza *n* tylnojęzykowe, jak np. w wyrazie *bank*.

Litery *i*, *u* oznaczają samogłoski *i*, *u* niezgłoskotwórcze.

Nosowość samogłosek oznacza się haczykiem pod odpowiednią literą, np. *ę*, *ę*, *ą*, *u*, *į*; litera *ą* wyraża więc w pisowni fonetycznej samogłoskę *a* nosowe, a nie, jak w zwykłej pisowni polskiej, *o* nosowe.

Pochylenie samogłosek oznaczone zostało zapomocą przecinka nad odpowiednią literą, np. *á*, *ó*, *é*, *á*; litera *ó* oznacza więc nie samogłoskę *u*, jak w zwykłej pisowni polskiej, lecz pochylone *o*.

T R E Ś Ć.

G Ł O S O W N I A ¹⁾.

I. Sposób powstawania głósów (§§ 2 — 4)	3
II. Sposób powstawania głósek (§§ 5 — 13)	4
III. Samogłoski (§§ 15 — 22)	7
IV. Spółgłoski (§§ 23 — 35).	8
V. Zgłoski i ich skład głóskowy (§§ 36 — 39)	13
VI. Przycisk w języku polskim (§§ 40 — 42).	14
VII. Położenie głósek w wyrazie i sposoby ich łączenia (§§ 43 — 56)	15

S Ł O W O T W Ó R S T W O.

I. Wyraz, jako jednostka znaczeniowa i stosunek jego do zgłoski i głóski (§§ 57 — 58)	18
II. Znaczenie wyrazów (§§ 59 — 68)	19
III. Częstki znaczeniowe wyrazów (§§ 69 — 73)	24
IV. Znaczenie i forma częstek słówtwórczych wyrazów (§ 74)	26
V. Żywe i martwe częstki słówtwórcze wyrazów (§§ 75 — 77)	27
VI. Zasady dzielenia wyrazów na ich częstki słówtwórcze (§ 78).	27
VII. Podzielność słówtwórcza i zgłoskowa wyrazów (§ 79)	28
VIII. Budowa słówtwórcza wyrazów (§§ 80 — 82)	28
IX. Budowa słówtwórcza poszczególnych części mowy (§§ 83 — 97)	31
X. Zmienność głóskowa częstek słówtwórczych wyrazów (§§ 98 — 118).	35

O D M I E N N I A.

I. Częstki fleksyjne wyrazów (§§ 119 — 120)	39
II. Wyrazy odmienne i nieodmienne (§ 121)	41
III. Odmiana rzeczowników.	
1. Znaczenie form deklinacji rzeczowników (§§ 122 — 126)	42
2. Opis form deklinacji rzeczowników (§§ 127 — 132).	44

¹⁾ Paragrafy, w nawiasach podane, wskazują na odpowiednie miejsca wykładu teoretycznego.

3.	Wymiany tematów obocznych w deklinacji rzeczowników (§§ 133 — 140)	46
4.	Opis przypadków deklinacji rzeczowników (§§ 141 — 154)	47
5.	Uwagi o odmianie niektórych rzeczowników (§§ 155 — 166)	51
IV.	Odmiana przymiotników (§§ 167 — 178)	52
V.	Odmiana zaimków (§§ 179 — 189)	56
VI.	Odmiana liczebników (§§ 190 — 200)	58
VII.	Odmiana czasowników:	
1.	Postaci podstawowe czasownika (§ 201)	59
2.	Znaczenie form czasownika (§§ 202 — 212)	62
3.	Opis form konjugacji polskiej (§§ 213 — 242)	64

S K Ł A D N I A.

I.	Rodzaje zdań (§ 244)	71
II.	Zdanie pojedyncze (§§ 245 — 268)	72
III.	Zdanie złożone (§§ 269 — 299)	87

J Ę Z Y K A M Y Ś Ł.

I.	Jednostki znaczeniowe języka (§ 300)	100
II.	Znaczenie wyrazów (§§ 301 — 314)	100
III.	Składniki wyobrażenia językowego wyrazów (§§ 315 — 318)	103
IV.	Podstawy psychiczne najważniejszych czynności językowych (§§ 319 — 323)	103

OBRAZ OGÓLNY DIALEKTÓW POLSKICH.

(§§ 333 — 373)	104
----------------	-----

WYJAŚNIENIA HISTORYCZNE.

(§§ 374 — 400)	108
Uwagi do tekstów gwarowych	113

~~2458~~

2451

2

UP - Kraków BG

1050205477

UP - Kraków BG

1050157078

